

*Mária-tisztelet és Mária-kegyhelyek
Közép-Kelet-Európában a 18. században*

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők:

Szabó Péter és Véghseő Tamás

MÁRIA-TISZTELET
ÉS MÁRIA-KEGYHELYEK
KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN
A 18. SZÁZADBAN

Szerkesztette:

Terdik Szilveszter

Nyíregyháza
2024

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 17.

Kiadja a

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36 42 597 600

www.szentatanaz.hu

kiadvanyok@szentatanaz.hu

Felelős kiadó: *Odrobina László mb. rektor*

© Szerzők, 2024

A borítón:

A második máriapócsi könnyező ikon. Ismeretlen festő, 1707 körül.

Makói Juhász István felvétele, 2005.

ISSN 2060-1603

ISBN ISBN 978-615-6201-34-8

Nyomdai kivitelezés: *Kapitális Nyomda, Debrecen*

Felelős vezető: *Joó László*

Tartalom

Véghseő Tamás: Kegyhely – és szakrális táj – születik. Bevezető gondolatok	7
Jakab Attila: Régészeti kutatások a máriapócsi kegytemplomban	13
<i>Appendix: Istvánovits Eszter: Kora népvándorláskori temetkezés a máriapócsi templom kriptája alatt</i>	30
Terdik Szilveszter: A pócsi Istenszülő tisztelete az ortodox világban	51
Golub Xénia: Csodatévő Mária-ikonok és másolataik a magyarországi szerb templomok Istenszülő-trónjain	93
Hegedűs Enikő: A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének ábrázolásairól	133
Ana Dumitran: An unwelcome miracle: the weeping of the Virgin Mary's icon from Vidrasău (1780)	157
Tüskés Anna: „ <i>Lectulus noster floridus</i> ”. A győri székesegyház kegyképének ikonográfiájához	171
A konferencia programja	188

Kegyhely – és szakrális táj – születik Bevezető gondolatok

VÉGHSEŐ TAMÁS

Kötetünk a pócsi kegykép második könnyezésének tricentenáriuma tiszteletére rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza. A *Mária-tisztelet és Mária-kegyhelyek Közép-Kelet-Európában a 18. században* című konferencia¹ az akkor újonnan létrehozott Görögkatolikus Metropólia ünnepi rendezvénysorozatába illeszkedett. Ez utóbbi mottója a „*Kegyhely születik*” volt, ami nagyon jól összefoglalja a második pócsi könnyezés talán legfontosabb következményét. A Szabolcs vármegyei Pócs község görögkatolikus fatemplomának ikonosztázán elhelyezett – az 1696-ban könnyező, majd Bécsbe szállított Istenszülő-ikon pótlását szolgáló – kép 1715-ben tapasztalt csodálatos könnyezése tehát a kegyhely „születésének” dátuma. Az esemény annak is jele lett, hogy a könnyezés csodájában Pócs községnek szinte ugyanakkora jelentősége van, mint magának a könnyező ikonnak. Az első könnyező ikon a Bécsben köré gondosan felépített és tartósan megmaradó kultusz ellenére sem könnyezett többé, míg a szerény vigasztalásként – talán Telekesy István egri püspök jóindulatából – Pócsra küldött másolaton szűk két évtized múlva ismét a megmagyarázhatatlan könnyezés jeleit tapasztalták az imádságra összegyűlt egyháziak és világiak. A könnyező ikon elszállításának kérdése ez alkalommal fel sem merült, hiszen az 1690-es évekhez képest egészen mások voltak a politikai viszonyok. Így viszont megtörténhetett az, amire 1696-ban nem volt esély: kialakulhatott az ikon helyi tisztelete, megkezdődhettek az infrastrukturális fejlesztések és a korra jellemző népmozgásokkal szoros összefüggésben a szabolcsi homokon formálódásnak indulhatott egy sajátos szakrális táj.

Ha ránézünk a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye térképére és azt összevetjük a 2015-ben ugyanezen közigazgatási egység területével megegyező területen létrehozott Nyíregyházi Egyházmegye térképével, azt állapíthatjuk meg, hogy az eparchia 85 parókiája a Máriapócs köré rajzolt hatvan kilométer sugarú körön belül helyezkedik el. Tehát ma valóban létezik egy – egyházközigazgatási értelemben is jól definiálható – szakrális kiserégió, melynek természetes központja az 1715 után kifejlődött máriapócsi kegyhely. Ugyanakkor

1 A konferencia részletes programja kötetünkben a 188. oldalon található.

az 1747-es összeírás még csak 27 parókiát említ az eparchia mai területével megegyező régióban.² Vagyis a szűk három évszázad alatt a parókiák száma gyakorlatilag megháromszorozódott. Megbízható összeírások hiányában az 1747 előtti évtizedek állapotaira csak szórványos adatokból tudunk következtetni. Sokatmondó, de nyilvánvalóan téves adat az az állítás, amit Fenesi György egri püspök 1696-ban tett. Az egri főpásztor szeptember 20-án írt levelében fakultásokat, vagyis különleges felhatalmazásokat kér az azok kiadására jogosult szentszéki dikasztériumtól, a Hitterjesztés Szent Kongregációjától (Propaganda Fide). Kérvénye alátámasztására továbbbította az egyházmegyéje területén található protestáns és görögkatolikus közösségek számát vármegyei megosztásban. Meglepő módon az egri püspök ekkor, vagyis mindössze három hónappal a pócsi Istenszülő-ikon könnyezése előtt, nem tudott arról, hogy Szabolcs vármegyében görögkatolikus közösségek élnek.³ Ez a megállapítása nyilvánvalóan téves, hiszen más adatok is bizonyítják, hogy a pócsin kívül a vármegyében más helyeken is működtek görögkatolikus parókiák. De Camillis püspök 1690 és 1694 között vezetett töredékes naplójában egészen biztosan beazonosítható a napkori, a nyírkarászi, nyírderzsi, pócspetri, újfehértói, petneházi, nyírbaktai, tornyospálcai, nagykállói és az aranyosapáti parókia.⁴ Egy 1704. évi – II. Rákóczi Ferenc fejedelem által elrendelt – összeírás szerint Szabolcs megyében 14 faluban csak görögkatolikus templom volt, míg a tizenötödik Újfehértón (Rácfehértó) megmaradt a református egyház is.⁵

Ugyanakkor Fenesi püspök tájékozatlansága jól illusztrálja azt, hogy Szabolcs vármegyében a görögkatolikus jelenlét a 17. század végén semmiképpen se nevezhető jelentősnek vagy meghatározónak, ha olyan kevesen voltak, hogy a híruk még Egerbe se jutott el.

A görögkatolikusok megjelenése Szabolcs vármegyében elsősorban azzal a szomorú adattal van összefüggésben, mely szerint a 17. század elejére a megye

2 Az összeírás: Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter: *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás* (Collectanea Athanasiana, II /6), Nyíregyháza, 2015.

3 Archivio della Congregazione di Propaganda Fide (=APF), Scritture originali riferite nelle congregazioni generali (=SOCG), vol. 525. fol. 57–68.

4 De Camillis püspök naplójának legújabb kiadása: Baán István: *Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689–1706) levelei – Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689–1706)* (Collectanea Athanasiana, II/13), Nyíregyháza, 2017. A Baán István által a szatmári Örként azonosított település valójában az ungi Ördarma.

5 Balogh István *válogatott írásai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza múltjáról*, in: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 14., Nyíregyháza, 2007, 52. A szerző tévesen a „görög ortodox” kifejezést használja a görögkatolikusokra.

településeinek fele elnéptelenedett.⁶ Ez alatt részben a helyi lakosság elhalálozását (háborús események, illetve járványok következtében), részben pedig ideiglenes elvándorlását kell érteni. Ez utóbbinak nagy jelentősége van, mert az észak felé, a mai Kárpátalja területére húzódó lakosság egy része – Alexij Petrov feltételezése szerint – később már ruszin görögkatolikusként tért vissza.⁷ Az elnéptelenedés, s a vele együtt járó gazdasági teljesítménycsökkenés demográfiai hatásait a török adóztatás tovább súlyosbította. A szabolcsi falvak a 17. század második felében négy török erődítmény, Eger, Szolnok, Szentjobb és Várad, éppen aktuális vezetőinek fizettek adót. A rendszeresen befizetett adó azonban nem mentette meg a népességet a váratlan és kegyetlen fosztogatásoktól. Igaz, hogy az 1670-es évektől a rajtaütésszerű támadásokat már leginkább nem a törökök, hanem a kurucok hajtották végre. Utóbbiak nagyobb kárt tettek a lakosságban is. A létbizonytalanságot tovább növelte a lakosság egy részének elhurcolása és rabságban tartása egy meghatározott váltságdíj megfizetéséig. Nem sokat segített a vármegye lakosságának a császári csapatok jelenléte se a tokaji, a kállói és szatmári várakban, mivel a katonák csak az erődítmények közvetlen közelében tudtak némi biztonságot teremteni.⁸ Sok köszönet abban se volt, ha a német katonák mégis kimozdultak a várakból, mivel céljuk legtöbbször a harácsolás és a fosztogatás volt. Nem meglepő tehát, hogy a 17. századi forrásokban újra és újra felbukkan az a megállapítás, hogy Szabolcs vármegye elpusztult.⁹ Ez az állítás nyilvánvalóan túlzó, mivel a teljes pusztulás „csak” a vármegye déli vidékére vonatkozik. Ugyanakkor jól érzékelteti azt a tényt, hogy egy békésebb jövőben a vármegye helyzetének javítása csak jelentős népességtelepítéssel képzelhető el.

A békésebb jövő a Rákóczi-szabadságharc után érkezett el, amikor az új berendezkedés a keleti vármegyék birtokviszonyaiban is komoly változásokat hozott magával. A magyar népesség létszámának radikális csökkenése miatt az újratelepítést ruszin, román és német jobbágycsaládok beköltöztetésével lehetett megvalósítani. A teljesen vagy félig elpusztult falvak újratelepítése viszont ezekben az évtizedekben se volt zökkenőmentes, mivel a járványok továbbra is valós veszélyt jelentettek a népességre, s nem egy esetben néhány hónap alatt megsemmisítették egy-egy korábbi telepítés eredményeit. Egy másik, a

6 A legsúlyosabb veszteséget Szinán pasa tízezer tatárja okozta 1594-ben. Ekkor százhat település pusztult el. Udvari István: *Hajdani ruszin szórványok*, in: Uő: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza, 1994, 95–122., 103.

7 Uo., 109–111.

8 Ulrich Attila: Török hódoltság Szabolcsban a XVII. században. in: *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 41.*, Nyíregyháza, 1999, 329–340.

9 Koroknay Gyula: Kállói kapitányok. in: *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 13.*, Nyíregyháza, 2006, 79., 91., 118.

telepítések sikerét veszélyeztető jelenség a telepesek tovább vándorlása volt, ami elsősorban a ruszin betelepülőket jellemezte. Ha lejártak a földesúr által biztosított kedvezmények vagy bármilyen más okból nem érzették jól magukat a korábban birtokba vett faluban, a ruszinok gyakran egyszerűen átköltöztek egy másik faluba.¹⁰

Görögkatolikus szempontból a ruszin és a román betelepülésnek van jelentősége, hiszen velük jelenik meg a bizánci rítusú kereszténység Szabolcs vármegyében – néhány 16–17. századi kivételtől eltekintve – a 18. század során, hogy aztán máig hatóan meghatározza a térség vallási arculatát.

A második pócsi ikon könnyezése 1715-ben, illetve a kegyhely születése ezen új korszaknak fontos eseménye. A jó száz évvel korábban létrejött pócsi közösség az egyre benépesülő régió görögkatolikusai számára a könnyezés csodái és a kialakuló kultusz révén egyfajta vallási központtá kezdett válni. Az egri püspök rítushelynökeiként működő munkácsi püspökök felismerik Pócs jelentőségét nemcsak a kistérség, hanem az egész – 1771-ig de facto létező – Munkácsi Egyházmegye szempontjából. Különösen Bizánczi György Gennadius és Olsavszky Mánuel Mihály püspökök fejlesztik a kegyhelyet, sőt utóbbi állandó jelleggel meg is telepedett Pócson, amiért a források gyakran nem is munkácsi, hanem pócsi püspökként említik. A kegytemplom felépítése és a bazilita rend letelepülése véglegessé teszik Pócs központi szerepét. A máriapócsi kegyhely köré szakrális táj¹¹ szerveződik, s ennek a folyamatnak lényegi eleme a település közvetlen közelében létrejövő új görögkatolikus közösségek létrejötte. A betelepülések oka természetesen nem a kegyhely létrejötte volt, mögöttük a korszakban általánosan jelen lévő gazdasági megfontolások álltak. Ugyanakkor a térség sajátos vallási-kulturális arculatának kialakulásában fontos szerepet játszott Máriapócs, mivel biztosította a szakrális térszerveződés szempontjából fontos kontakthelyzeteket, illetve az akkulturáció és a szinkretizmus kialakulásának feltételeit.¹²

Most tekintsük át címszavakban, hogyan jött létre ez a Pócs-központú szakrális régió a 18. századi betelepülések és parókiaalapítások révén. Vizsgálatunkat a mai Magyarország területére korlátozzuk, mivel a máriapócsi szakrális táj alakulását immár egy évszázada alapvetően meghatározzák az 1920-ban kije-

10 Udvari István: Adalékok a szórványukránság XVIII. századi történetéhez Szabolcs vármegyében. in: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 23., Miskolc, 1985, 24–31., 28.

11 A szakrális táj fogalom eredeti (Sakrallandschaft) értelmében, vagyis egy-egy búcsújáró hely kisugárzási körzetét értve alatta. Vö. Bartha Elek: *Vallási terek szellemi öröksége*, Debrecen, 2006., 28.

12 Ilyés Zoltán: A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben, *Székegyföld*, 2003/8, 109–122., 109.

lött államhatárok, valamint az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegyében kialakult szokások és gyakorlatok.

Maga Pócs azon görögkatolikus közösségek közé tartozik, melyek a 17. században vagy még korábban jöttek létre. Ezek a parókiák és a filiák¹³ kisebb csoportját alkotják. A parókiák többségét a Rákóczi-szabadságharc utáni évtizedekben alapították a régióba telepített ruszin és román görögkatolikus (vagy kezdetben még ortodox) közösségek, melyek gyakran a falvakban élő magyarokat vallási értelemben asszimilálták, míg ők maguk a magyar nyelv gyors átvételével a magyarságba asszimilálódtak. Bár az egyes alapítások pontos évszáma gyakran nem ismert, a parókiákat – érdeklődésünknek megfelelően – két csoportba sorolhatjuk: 1715 előtt és 1715 után létrejött parókiák csoportjaira. Ez a felosztás gyakorlatilag megfelel a Rákóczi-szabadságharc előtti vagy utáni csoportosításnak. Az egyes csoportokon belül a parókiákat a Pócszhoz való távolság szerint rangsorolhatjuk, tíz kilométeres egységeket alkalmazva.

Az 1715 előtt vagy feltételezhetően 1715 előtt alapított parókiák – szám szerint huszonnégy – közül Máriapócshoz viszonyítva 10 kilométeres távolságon belül *Pócspetri* található. A 11–20 kilométeres körbe hat parókia – Nagykálló, Nyírderzs, Nyírcsászári, Piricse, *Encsencs*, Nyírgelse – tartozik. A 21–30 kilométeres sávban tizenkét parókiát találunk: *Petneháza*, Nyírkarász, Nyírpazony, Nyíregyháza-Belváros, Újfehértó, Nyírbétek, Nyírlugos, Penészlek, Ajak, Aranyosapáti, Buj, *Nyírtelek*. A következő sávban már csökken a parókiák száma: a 31–40 kilométeres körzetbe három, Balsa, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, a 41–50 kilométeres két parókia – *Mándok*, Timár – tartozik.

Az 1715 után alapított parókiák csoportjában negyvenöt parókia található. Máriapócs 10 kilométeres körzetén belül négyet: Levelek, Nyírgyulaj, Kisléta, Kállósemjén. A 11–20 kilométeres sávban már tizenegy parókia: *Napkor*, Baktalórántháza, Nyírvasvári, Nyírpilis, Biri, *Szakoly*, *Kiskálló*, Oros, Nyírkáta, Hodász, *Kántorjánosi*. Pontosan ugyanennyi a 21–30 kilométer távolságra lévő parókiák – Bököny, Érpatak, Nyíradony, Nyírmada, *Nyírtass*, *Fábiánháza*, *Mérk*, *Vállaj*, Nagydobos, Nyírparasznya, Ópályi – száma. A 31–40 kilométeres zónában itt is csökkenést látunk, mivel mindössze három parókia – Nyíracsad, Nyírábrány, *Kótaj* – tartozik ide. Meglepően népes viszont a 41–50 kilométeres sávban található parókiák száma. Itt *Tornyospálca*, *Gávavencsellő*, Tiszavasvári, Csegöld, Csengerújfalú, *Ura*, *Jánkmajtis*, Porcsalma, *Pátyod* parókiákat találjuk.

A fenti adatokból kiderül, hogy 1715 után – a 18. század folyamán – Máriapócs 50 kilométeres körzetében szinte megkétszereződik a görögkatolikus parókia-alapítások száma: 24-ről 45-re emelkedik. A 18. század végére tehát

13 Az alábbi felsorolásban az egyszerűség kedvéért mindig a parókia kifejezést használjuk. Kurzíválással jelöljük azon közösségeket, melyek mindig vagy bizonyos korszakokban filiák voltak.

összesen 69 parókiát találunk Máriapócs félszáz kilométeres körzetében. Látványos a Máriapócs közvetlen közelében lévő parókia-alapítások számának növekedése, mivel Pócspetri mellett még négy másik parókia létesül. A következő sávban szinte megkétszereződik, vagyis hatról tizenegyre nő az alapítások száma, míg egyetlen kivételként a 21–30 kilométeres övezetben eggyel kevesebb – tizenegy – parókiát alapítottak az 1715 előtti alapításokhoz képest. A 31–40 kilométeres zónában 1715 után is – hasonlóan az 1715 előtti évtizedekhez – mindössze három új parókia létesült. Jelentős viszont a 41–50 kilométeres övezetben bekövetkezett változás: a meglévő két parókia mellett 1715 után még kilenc új parókiát alapítottak.

Az adatokból azt is láthatjuk, hogy a Bizánci püspök által megkezdett, majd Olsavszky püspök által folytatott és befejezett máriapócsi építkezésekkel egyidejűleg a régióban jelentősen nőtt a görögkatolikus hívek száma. Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy a születőben lévő kegyhely „vonzotta” körzetébe a görögkatolikus közösségeket. Azt viszont joggal feltételezhetjük, hogy a betelepülő új lakosság megtartásában már jelentős szerepe lehetett. Az elérhető közelségben lévő kegyhely, az oda szervezett egyéni és közösségi zarándoklatok, a munkácsi püspökök kitüntetett figyelmé és jelenléte olyan adottságok voltak, amelyek a betelepült közösségek „lelki komfortérzetét” kétségtelenül növelték és elősegítették az új környezetbe való beilleszkedésüket. A Pócshoz kötődő szokások a régió görögkatolikusainak közös szokásaivá váltak, ami erősítette ennek a kialakulóban lévő vallási közösségnek a belső kohézióját.

A máriapócsi kegyhely születése tehát egyúttal egy szakrális táj, vallási régió létrejöttét is jelentette, melynek közösségei a 18. században otthonra leltek a térségben, majd pedig a következő évszázadban elindultak az asszimiláció útján.

Régészeti kutatások a máriapócsi kegytemplomban

JAKAB ATTILA

Bevezetés

A „Hit és Egészség – Máriapócs és Nyírbátor összefogása a vallási turizmus fejlesztéséért” című program keretében került sor 2009-ben a máriapócsi kegytemplom belső felújítására, padozatának, illetve közműveinek cseréjére. Ennek során nyílt arra lehetőség, hogy a templom belsejét és a közművek nyomvonalát megkutassuk. Elsődleges célunk a most álló épületet megelőző fatemplom esetleges maradványainak feltárása, nyomainak rögzítése volt. A fenti munkákhoz kapcsolódóan a templom belsejében négy szelvényt alakítottunk ki, melyeket római számokkal láttunk el. A későbbiek folyamán kutatásokat végeztünk az altemplom déli bejáratánál, sor került az altemplom vizsgálatára, valamint a templomot és a kolostort összekötő folyosó részleges kutatására is. Az alábbiakban az eredményeket mutatom be röviden. **1. kép**

A kegytemplom rövid építéstörténete

Máriapócson először 1666-ban említenek görögkatolikusokat, akiket a település birtokosai telepíthettek be a XVII. század folyamán. Hitéletük gyakorlására fatemplomot építettek, melyről többet nem tudunk. A templomban elhelyezett Istenszülő-ikon első könnyezésére 1696-ban, a másodikra – amelyik már a második kegyképhez kapcsolódik – 1715-ben került sor. A régít felváltó új templom igénye már 1701-ben felmerült, de ennek vélhetőleg semmi eredménye nem lett. Az ügy 1714-ben újra napirendre került, ám ekkor ismét hamvába holt. A tényleges munkálatok Bizáncy György Gennadius munkácsi püspök (1717–1733) idején indultak meg 1731-ben, de halálát követően, 1733-ban megszakadtak. Újabb lendületet csak Blazsovszky György Gábor püspöksége idején (1738–1742) kapott az építkezés, ám a püspök halála megakadályozta a befejezést. A munkálatok folytatása – egyben befejezése – Olsavszky Mihály Mánuel püspök (1743–1767) nevéhez fűződik. A templom építése 1744-ben folytatódott, első felszentelése 1749-ben történt meg, de a munkálatok ekkor még nem fejeződtek be. A főbejárat felett látható kronogramma szerint

1756-ban készült el az épület – melyet ekkor másodszor is felszenteltek –, ám a tornyokon még 1757-ben is dolgoztak. Az ugyancsak ebben az időben épült kolostorba a bazilita szerzetesek 1753-ban költöztek be, de az építkezések egészen 1756-ig elhúzódtak.¹

A szelvények leírása

I. szelvény

Az I. szelvényt a nyugati bejárat vonalában alakítottuk ki.² Betöltése laza, világosbarna, benne viszonylag sok szórvány embercsonttal, valamint kevés állatcsonttal. Helyenként kerámia-, valamint fehér üvegtöredékek kerültek elő minden rendszer nélkül. Az üvegek enyhén irizáltak, formájuk alapján ablak-szemhez tartoztak. A szelvény déli oldalán 111 cm mélyen egy nyugat–keleti tájolású, lapjára fektetett téglákból álló, 228 cm hosszú boltozott, téglából épített sír került elő. Déli fele a szelvény déli, feltárássra nem kerülő felébe nyúlt.³ Az északi oldalán szintén lapjaira fektetett téglák alkották szelvényünkbe eső oldalfalát. A boltozatos rész alatt nem volt teljesen felfalazva, mindkét oldalán „lyukas” volt. Benne csak becsorgott földet láttunk, mely nem töltötte ki az üreget teljesen. A jelenség dokumentálása és a szelvény dúcolása után tovább mélyítettük a szelvényt. A téglasírnak a szelvényben eső részét 35–75 cm szélességben körbeástuk, s ennek során próbáltuk megtalálni az alját a keleti és az északi oldalon. Nyugati részét nem bolygattuk. Az altalajt, illetve a sír alját a téglasír keleti részén 173 cm mélységben értük el. A falazott sírtól északra és északkeletre koporsós sírok nyomai kerültek elő, beszakadt koporsófedelekkkel. Sem ezeket, sem a falazott sírt nem bolygattuk tovább, csak rajzban és fényképen dokumentáltuk a jelenségeket. Az említett sírok beásásának a foltját nem tudtuk megfigyelni. Annyi biztosnak tűnik, hogy a téglasír a legutolsó temetkezési fázishoz tartozik, mert a metszettel tanúsága szerint lényegében

1 A fentiekre összefoglalóan és további, részletesebb adatokkal: Puskás Bernadett: A máriapócsi kegytemplom és a bazilita kolostor. *Művészettörténeti Értesítő* XLIV. (1995) 169–191. [Puskás, 1995.], Terdik Szilveszter: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*. Collectanea Athanasiana, VI/1. Nyíregyháza, 2014, 27–76.

2 A szelvény H: 520 cm, Sz: 250 cm volt. A nyugat–kelet hossz tengelyű szelvény szélessége megegyezett a nyugati bejárat belső szélességével. A mélységek a belső – a felszedett padozat alatti – járósinttől értendők.

3 Jellemző téglaméret: 31,5x14x7 cm.

minden korábbi réteget egyértelműen vágott.⁴ Bizonyítani nem tudom, de úgy vélem, hogy az előkerült sírok egy része a korábbi fatemplom körüli temetőhöz tartozhatott, és csak a ma álló templom építése során kerültek a templombelsősébe. Ami az előkerült viszonylag sok szórvány – konkrét sírhoz nem köthető – embercsontot illeti, azok valószínűleg a korábbi temető részleges felszámolása, illetve az újabb, a mai templomba történő temetések során kerülhettek az épület belső feltöltési rétegeibe. **2. kép**

II. szelvény

A II. szelvényt az I. szelvényre merőlegesen alakítottuk ki a déli ajtó, valamint a kórus között.⁵ Északi felében 110 cm mélyen rajzolódott ki az első, sárga-barna betöltésű sírgödör. Ennek nyugati vége az I. és II. szelvény közötti metszetfalban volt, míg keleti része már kívül esett a szelvényünkön. A metszetfalon a koporsó beszakadásának nyomát is meg lehetett figyelni. A további mélyítés során az I. és II. szelvény közötti keskeny metszetfalat – csakúgy mint a II. szelvény északi és déli része között meghagyottat – el kellett bontanunk, mivel statikailag veszélyessé vált. A II. szelvény déli részén, mind a déli, mind a nyugati alapfalnál jól meg lehetett figyelni egy 50-60 cm széles, 70-80 cm vastag, kemény, sárgával kevert sötétbarna agyagréteget, melyben helyenként rétegeket lehetett látni. A jelenség a puha feltöltési rétegbe ásott alapfalak melletti ledöngölés nyoma lehet. A szelvényben az eredeti humuszszintet, illetve az altalaj szintjét sikerült regisztrálnunk a szelvény déli falának északi oldalán, valamint a nyugati fal déli részén néhány 10 cm²-nyi területen. Itt az altalaj jelentkezési szintje 140-145 cm-es mélységben volt. A szelvényt – tekintettel a föld lazaságára, illetve a sok sírbeásásra – tovább nem mélyítettük.

III. szelvény

A téglalap alakú, észak–déli hossz tengelyű III. szelvényt a IV. szelvénytől nyugatra, az altemplom és az ikonosztázion között lévő területen alakítottuk ki.⁶ A laza, világosbarna betöltésben embercsontot nem, csak mázas és mázatlan újkori kerámiát találtunk. 90-100 cm mélységben egy vékony, helyenként faszemes réteget figyeltünk meg, viszonylag kis felületen. Ezt a keleti oldalról három, a délről egy további sír vágta át. A réteg a szelvény keleti és nyugati

4 Tekintve a sír késői voltát, valamint itteni viszonylatban különlegesnek tekinthető kialakítását, a további kutatások nagy valószínűséggel választ adnak a kérdésre, hogy kit és mikor temettek el ide.

5 H: 520 cm, Sz: 210 cm.

6 A szelvény végleges mérete: H: 600 cm, Sz: 300 cm.

fala alá futott, északon mintegy 60 cm-re a faltól megszakadt. Tekintettel az említett három sírbeásásra, a szelvény keleti oldalát 80 cm-rel meghosszabbítottuk kelet felé addig, míg el nem értük a végüket. Így a szelvényfalon már jól meg lehetett figyelni a markánsan kirajzolódó, itt már meglehetősen vastag, kormos réteget. **3. kép**

A keleti oldalon lévő sírok a felszedett padozat alatti habarcságyazat alatt lévő világosbarna, mintegy 10 cm vastag réteg kivételével valamennyi réteget átvágták.⁷ A bővítés után megkezdjük a sírokban, illetve az általuk szabadon hagyott területeken a mélyítést, ügyelve arra, hogy ne érjük el a vázak szintjét. A sírok falában a kormos réteg alatt további három réteget figyeltünk meg: a legfelső 8-10 cm vastag sárga, több vékony rétegből álló letaposott rész – ez járószint lehetett. Alatta 10-20 cm vastagon jelentkezett az eredeti humuszréteg. Alatta látszott a világosbarna altalaj, melyekbe a sírok bemélyednek. Ezen a szinten néhány helyen puhább, hamus részt regisztráltunk, talán cölöplyukakat, illetve nagyobb gödrök maradványait. Bennük leletanyagot nem találtunk. A keleti falon kirajzoló íves, több rétegből álló kormos betöltés a déli és a nyugati falon is követhető volt a letaposott rész fölött. A réteget a déli oldalon a már említett sír vágta, míg az északi oldalon a koromréteg hiányzott, s itt a metszefal is jelentősen különbözött a többi faltól. A koromrétegből, valamint a sárga agyagos járószint alól néhány Árpád-kori kerámia került elő. Ezenkívül a nyugati szelvényfal északi részéből, közvetlenül a kormos réteg felett egy sarkantyú töredék látott napvilágot. A kormos réteg az Árpád-korra – annak inkább a végére, esetleg a XIV. század elejére – keltezhető pusztulási/planírozási réteggént értelmezhető. A cölöplyukak(?) alapján elképzelhető, hogy egykor egy építmény állt itt. A szelvény északi metszefala előtt két sír került elő. A felső sírban nyugvó váznak csak a lábszára nyúlt a szelvényünkbe a nyugati fal felől. Koporsónyomot, sírgödröt nem lehetett megfigyelni. A láb környékén két csizmapatkót találtunk. A láb alatt egy másik sír jelentkezett, mely tehát korábbi. Ez szinte teljes egészében a szelvényben feküdt. A felnőtt egyén koponyája balra fordult, jobb karja a hasán, balja a mellkasán feküdt. Betöltéséből egy csizmapatkó került elő. A sírt az altalajba ásták, mélysége a kőpadló alatti habarcsszinttől 180 cm volt. A láb környékén a falban egy gyerek koponyáját találtuk meg a metszefalban, melyet nem bontottunk ki. A sírokat csak dokumentáltuk, de nem szedtük fel. Az itt előkerült, részben egymásra rétegződő sírok elhelyezkedése leginkább egy templom körüli temető sírjainak elrendezéséhez hasonlított.⁸

7 Ezek alapján a három sír szintén viszonylag késői lehet.

8 Később ide temettük a szelvényekből előkerül szórvány embercsontokat.

IV. szelvény

A padozat felszedése után jól megfigyelhető volt, hogy a templom közepén, az altemplomtól nyugatra fekvő terület megsüllyedt. Ennek okát kiderítendő alakítottuk ki a területen a IV. szelvényt. Átvágva egy sárga, homokos, építési törmelékkel kevert réteget, előkerült egy nyugat–kelet hossz tengelyű, oldalukra állított téglából épített boltozat. Középső részen kissé homorúra alakították ki, míg nyugat, illetve kelet felé emelkedett. A boltozatot négy irányból téglalag fogta közre, mely a nyugati oldalon mindössze egy sorból állt.⁹ A boltozat középtengelyében, annak középső és keleti felén egy-egy 2x2 téglából álló pillérmaradványt, valamint egy harmadiknak a csonkját figyeltük meg. Ezek magassága nagyjából azonos volt a boltozatot körbevevő külső kerettel. A nyugati – középső – pillér két oldalán egy téglalag szélességben mind a déli, mind az északi oldalon egy-egy mélyedést lehetett megfigyelni. Ezek nem egy vonalban helyezkedtek el, hanem párhuzamosan kissé el voltak csúsztatva egymástól. A boltozatot északról és délről övező téglafalon észak-déli irányban három helyen utólagos gerendafészkeket alakítottak ki, melyek egykor keresztgerendákat tarthattak. A boltozat téglái modernnek tűntek, több darabon is megfigyelhető volt a BÜDSZ felirat, míg egy téglán a H(?)ÁKx felirat volt olvasható negatívban (tükrőben). A boltozat keleti vége egy boltívhez csatlakozott. Az itt megfigyelhető nyílás már közvetlenül az altemplomba nyílt. Itt – az altemplomban – egy elfalazást figyeltünk meg a templom belseje felé. A fenti jelenségek alapján két lehetőség merült fel: 1. egy valamikor a templomból az altemplomba nyíló lejárati nyoma került elő, 2. egy olyan kriptáról van szó, melynek a bejárata az altemplomból nyílt. A kérdés eldöntéséhez az ásatás konzulensének, Juan Cabellonak a javaslatára a boltozott rész nyugati oldalán, valamint az északi részén egy-egy kisebb segéd-szelvényt nyitottunk.¹⁰ A nyugati falnál húzott szelvénybővítésből egyértelműen kiderült, hogy az északi, illetve a déli oldalon két, viszonylag sekély alapozású pofafal indítása figyelhető meg.¹¹ Az északi oldalon lévő rábontás pedig azt mutatta, hogy a falazat lépcsőzetesen lejtett az altemplom irányában. Így bebizonyosodott, hogy az altemplomba vezető kriptalejáróról beszélhetünk. A boltozat nyugati oldalnézetéből egyértelműen kitűnt, hogy ez utólagos, amit a bemutatott téglafaliratokon kívül az eltérő habarcszípusok is igazoltak. A falak alapozása részben az alatta lévő sírokon, részben – a III. szelvénynél már említett, s itt is megfigyelhető – hamus-kormos rétegen feküdt.¹² A lejárati utat később betömődékelték, illetve beboltozták,

9 A téglák által határolt rész belső mérete 166x235 cm, a külső 232x265 cm.

10 A rábontás nyugaton 290x150 cm, északon 60 cmx160 cm.

11 A pofafalak 72-86 cm mélységig nyúltak le, szélességük 30–47 cm.

12 A pusztulási réteget átvágó sírokat nem bolygattuk.

majd leburkolták. A betömedékelt rész feltárására nem vállalkozhattunk, de megjegyzendő, hogy a lejárathoz tartozó lépcsőfokokat a feltárt részen nem figyeltünk meg, azok valószínűleg fából készültek. 4–5. kép

V. szelvény

A felújításhoz kapcsolódó közműcsere során a kolostort a templommal összekötő folyosón keresztül nyugat–keleti irányban egy csövet vezettek át az észak felől számított második árkádnál. A munka során „lépcsőkre” bukkantak. Erőről utólag értesültem. Az építésvezetővel megbeszéltem, hogy a területet újból kiássuk, és megvizsgáljuk a jelenséget. A második árkád alatti részen, annak teljes területén kezdtük el a kutatást. A terület az V. szelvény nevet kapta.¹³ Mint kiderült, a terület többszörösen bolygatott, ugyanis az említett csövön kívül további két másik cső is keresztülfutott, így a szelvényben csak igen kis helyen maradtak meg az eredeti rétegek. A lépcsőfokszerűen elhelyezkedő kövekből három nagyobb darab került elő a szelvény északi felében. A legnagyobb közvetlenül a felszedett téglaburkolat alatt feküdt, és négy részből állt. Teljes hossza 220 cm, mely megegyezett a folyosó belső szélességével. A kövek átm: 26x26 cm. A köveken több helyen téglalap alakú, helyenként lyukszerű mélyedések voltak, melyek az összeerősítésükre szolgálhattak. Jelenlegi helyzetük valószínűleg másodlagos. A második lépcsőfok az elsőtől délre, 30 cm-re került elő. A kettő között egy műanyag cső feküdt. (Sajátos, hogy a köveket nem vágták, illetve vésték le a cső fektetése során.) A második fok három részből tevődött össze, a középső H: 125 cm (átm: 14x32 cm), míg a két szélső 60–60 cm (átm: 30x12 cm). A két szélső kő ferdén lejtett, de ez nem süllyedés következménye, hanem szándékosan így készítették. A keleti, ferdén lejtő tag végén egy ólommal befogott vasat figyeltünk meg. A harmadik lépcsőfok a másodiktól 6 cm távolságra került elő. A kő H: 160 cm (átm: 20x20 cm). A 2. és 3. lépcsőfok között élére állított téglák voltak berakva, köztük habarcs.

6. kép

A jelenség értelmezése előtt nézzük meg, hogy mit tudunk az összekötő folyosóról! Az biztos, hogy megvalósítását már korán tervbe vették. Mind az Olsavszky Mánuel rendeletén, mind az őt ábrázoló festményen megjelenített tervrajzokon feltűnik.¹⁴ A két tervrajz azonban eltér egymástól. A rendelet ábrázolásán egy három szakaszos, a festményen egy négy szakaszos – úgy, ahogy ma is látható – folyosót tüntettek fel. Kérdés, hogy a folyosó mikor

13 A lépcsőknél a szelvény szélessége 220 cm, az árkádok között kibővítettük 410 cm szélességűre. Észak-déli irányban a szelvény H: 340 cm volt.

14 Mindkettő a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Gyűjteményében található. Előbbi 1763 előtt, utóbbi 1750-ben készült (Puskás, 1995, 175. 8. kép, 185. 22. kép).

épült meg, ugyanis a baziliták 1776-os urbáriumában szereplő templom- és kolostoralaprajzon nem ábrázolják. Ez utóbbi ugyan viszonylag sematikusnak, ám lényegében pontosnak tekinthető.¹⁵ Máriapócs 1845-ben felvett kataszteri térképén viszont már egyértelműen megjelenítik.¹⁶ Kétségtelen, hogy a későbbiek folyamán valamiféle átalakítás/átépítés következett be a folyosón, amint azt Máriapócs 1870-ben felvett, majd 1896-ban megújított, revideált felvételi előrajzának ábrázolása sejtetni engedi. Ennek pontos mibenléte még tisztázásra vár.¹⁷ 7–9. kép

Megpróbáltam az összekötő folyosónál megfigyelt jelenséget a rendelkezésre álló források alapján értelmezni. Az alább részletesen említendő, a sekrestyét valószínűleg a '30-as években ábrázoló képeslapon jól megfigyelhető, hogy a templomot a kolostorral összekötő árkados folyosó legészakibb árkádjára – mely most nyitott – a képen befalazva látható. A fennmaradt iratanyagban található egy 1940-ből származó költségvetés, melynek egyik tétele: „A templomot és a monostort összekötő folyosó alatt levő kápolna teljes lebontása a falak helyének kiképzésével...”¹⁸ A templom 1912-ben felvett leltára két kápolnáról – egy külsőről és egy belsőről – emlékezik meg a déli torony kapcsán.¹⁹ A fenti adatok alapján úgy vélem, hogy noha az említett kövek másodlagos helyzetben kerültek elő, valóban lépcsőként szolgáltak, mégpedig a külső kápolnának nevezett részbe. Ezt az új – ma is használt – torony alatti kápolna kialakítása során 1940-ben megszüntették, és az árkád falait ezen a szakaszon teljesen kibontották. Az említett – lépcsőként használt kövek – pedig nem kerültek elbontásra, hanem eredeti helyzetükben maradtak meg.

Ami a további megfigyelt jelenségeket illeti a területen: a szelvény déli felében, a két pillér között – és részben előtt – már bolygatatlan rétegeket találunk. Itt leásva a délnyugati pillér északkeleti sarkától számított 58 cm-es mély-

15 Az eredeti irat a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Gyűjteményében található. Lásd még egy hasonló korú ábrázolást ugyanebből az iratanyagból: Holp András: *Máriapócs település története*. Máriapócs, 2010, 112–113.

16 „M. Póts városa, határa, úrbéri rendbeszedett állapotjának térképe.” (1845) A térkép a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Gyűjteményében található.

17 A fentiekre lásd Máriapócs felvételi előrajzát: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/26943/view/?pg=0&bbox=-975%2C-4492%2C4014%2C55>. (letöltés: 2019.01.20.) Ezeket a rajzokat ugyanis – az eredeti rajz idejéhez képest – bekövetkező változásokat az újrafelmérés idején más színnel jelölték, illetve ábrázolták a változásokat. A templom és a kolostor között 1896-ban határozottan jelölték a korábban még nem szereplő folyosót.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (=MNL SZSZBML) XII. 31. 1.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950. Ugyanitt szerepel a torony alatti raktárnak kápolnává alakítása egy ajtó nyitásával, illetve egy másik befalazásával.

19 Ugyanakkor mindkettőről azt jegyzi meg a leltár felvevője, hogy az(ok) a déli torony alatt helyezkednek el. MNL SZSZBML, XII. 31. 3.d.

ségben egy néhány cm vastag, humuszos, letaposott járószintnek tűnő réteget figyeltünk meg. Elbontása során a humuszréteg alatti barna, téglatörmelékes rétegben (1-2 mm-rel a humuszsáv alatt) egy 1885-ös 1 krajcárost találtunk. Ez igen meglepő volt, hiszen az említett 6-8 cm vastag réteg gyakorlatilag az eredeti lábazattal egy szintben, illetve alatta helyezkedett el. Azaz a terület ily mértékű feltöltődése az eltelt több mint 120 év alatt történt meg. Innentől már leástunk az altalajig, de nem az egész szelvény területén, hanem már csak egy 210x80 cm-es részen. 205 cm mélyen az altalajban egy gödör bontakozott ki, melynek csak egy része nyúlt a szelvényünkbe. (5. objektum) Az erősen ívelt falú gödör részben korongolt kerámiát és állatcsontot találtunk. Az előkerült leletanyag alapján kora a XVI-XVII. századra tehető. Ugyanakkor az említett gödörtől keletre, az altalaj közelében, megfigyelhető folt nélkül néhány korong nélkül készített császárkori kerámia került elő. (1. tábla, 1–2.)

Az altemplom déli bejáratának vizsgálata

A felújítás során sor került a korábbi, kövekkel kirakott, az északi és déli klirosz ívét követő lejárát újraépítésére. A régi részeket elbontották, és új, lényegében a régi vonalát követő lejárókat készítettek. A bontás során a déli lejárót vizsgáltuk meg alaposabban. Itt egy észak–déli téglafal maradványa került elő a törmelékes feltöltésben.²⁰ Ez – mint utólag kiderült – az eredeti lejárát keleti pofafalának maradványa lehetett, melyet a később kialakított lejárát támfalának készítésekor részben elbontottak. A pofafal egy jelentős részét egy nagyméretű, sárga agyagos, helyenként téglatörmelékes beásás semmisítette meg, melynek bontásakor szurokkal borított ólomlemez került elő. Ugyanilyen anyagból készült a templom szigetelése is.²¹

A beásás nem hatolt le teljesen a pofafal alapozásáig, így a már korábban megfigyelt falcsonkot teljesen kibontottuk. Az ferdén lejtett az altemplom bejárata felé. A faltól nyugatra, mintegy 50 cm-re egy 120x120 cm, enyhén boltozatos objektum került elő. Falazata modern téglákból épült, s egyik tégláján itt is meg lehetett figyelni a BÜDSZ feliratot, azaz kora azonos a hajóban megfigyelt boltozatéval. Belőle egy vascső nyúlt ki az altemplom bejárata felé, így az objektumot egy vízgyűjtő aknaként határoztuk meg. Falazatában mészkőtömbök is voltak, melyek azonosnak tűntek az elbontott támfaléval. Az akna északnyugati részén egy falcsonk került elő, melynek téglái leginkább a keleti oldalfal tégláihoz hasonlítottak. Valószínűleg az egykori lejárát nyugati pofafa-

20 A falcsonk 70–120 cm magasságig maradt meg.

21 A beásásban talált szigetelésmaradvány másodlagosan kerülhetett oda, hiszen az alább részletezendő szigetelési munkálatok nem érintették az akkori talajszint alatt lévő rétegeket.

lának maradványai lehettek. A két fal közötti belső távolság 138 cm. Megállapítható volt tehát, hogy az altemplomba vezető déli oldalbejárat eredetileg egy gádorszerű lejárattal kapcsolódott az oldalbejárathoz. Ezt a későbbi templomátalakítások – kőlabazat, új lejáró készítése – során semmisítették meg. 10. kép

A fenti, kizárólag régészeti megfigyeléseket a feldolgozás során előkerült dokumentumok is igazolták.²² A következőket lehetett megállapítani: a templom az 1930-as évek elejére igen rossz állapotba került, ezért már az 1931-ben kiadott püspöki körlevélben arra kérték a parókusokat, hogy buzdítsanak a renoválásra szánt adakozásra.²³ A pénz azonban lassan csordogált, így a munkálatokat csak 1937-ben kezdték meg. A legnagyobb problémát a falak vizesedése okozta. Ennek egyik kiváltó oka annak az – éppen ellenkező hatást kiváltó – betonlabazatnak az elkészítése volt, amellyel P. Zsatkovics Dénes gondnoksága idejében vették körbe a templomot.²⁴ A szigetelést egy budapesti szakember, Péter Ernő végezte. A munka során az alapok mentén körbefűrészelték a templomot. Az így keletkezett résbe két réteg, bitumennel lekent kátránypapír közé ólomlemez helyeztek. Ez a szigetelés már megfelelt a célnak, azaz meggátolta a további vizesedést.²⁵ A munkálatokhoz kapcsolódóan a templomtérbe 3 m magasságig, míg kívül a főpárkányig leverték a vakolatot.²⁶

Már a háború után, 1955-ben történt meg az altemplom és a lejáratok átalakítása. Ennek taglalása előtt érdemes röviden bemutatnom a korábbi állapotot egy 1948-ban felvett alaprajz segítségével.²⁷ Ebből a következő derül ki.

22 Itt tárgyalom az altemplom átalakításának folyamatát is, mert – mint az idézendő forrásokból kiderül – a lejárát és az altemplom átalakításának kérdése szorosan összefügg.

23 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (=GKPL) I–1–h. 1429:1931.

24 Dudás Bertalan: *Emlékeim*. Budapest, 2007, 20. [Dudás, 2007.] (P. Zsatkovics Dénes (1891–1972) az altemplomban van eltemetve.) Lazók Ilona szerint 1925 környékén kapott betonvasalatot a templom. Lazók Ilona: *A máriapócsi görögkatolikus egyházközség története a 20. század első felében*. Szakdolgozat. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1995, 34. [Lazók, 1995]. Az 1937 májusában felvett, a templom állapotát felmérő szakértői vélemény – a betonon kívül – működőlabazatot is említ. A munkálatok részletes menetére vonatkozólag: MNL SZSZBML, XII.31. 1.d. Az 1937-től zajló munkálatokat megelőzően 1893-ból van adatunk a templom külsejének jelentősebb felújítására. Ekkor azt írják, hogy az említett év május 1. és július 22. között a templom teljes külső renoválása megtörtént. „A mária-pócsi Szt. Bazil rendi monostor tulajdonát képező templom bevételi és kiadási naplója 1882. június 8-tól.” GKPL III–1–16. (1882–1895). Ezekhez a munkálatokhoz portlandi cementet használtak fel. A Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, jelzet nélküli irat.

25 Dudás, 2007, 20. A munkálatok részletes menetére vonatkozólag: MNL SZSZBML, XII.31. 1.d. Ugyanitt olvasható az is, hogy a monostort 1938–1939 között szigetelték ugyanezzel a módszerrel.

26 Dudás, 2007, 16.

27 A Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, jelzet nélküli irat. A rajzot Petrasovszky Manó készítette, akinek nevéhez a szentély 1940-es évekbeli kifestése fűződik. Puskás,

Ekkoriban még az attemplom északi falának teljes felületét sírüregek foglalták el. Nyugati oldalán jól kivehető a korábbi, a templombelsőből induló lejárát befalazása. A déli lejárát már ekkor is létezett, ám az attemplom és az előtér közötti átjárást ekkor még csak a ma is meglévő bejárat rész biztosította, melynek keleti oldala részben elfalazva állt. Az előtér nyugati oldalán egy boltíves elfalazást jelölnek. A déli bejáratot ekkoriban nem használták, befalazták, s nyoma sem volt a felszínen az általunk megfigyelt gádoros lejárathoz.²⁸ A megközelítést ekkoriban – mint a rajz jelkulcsából kiderül – a déli klirosz oltára alatt lévő lejárát biztosította, melyet – mint az alábbiakból kiderül – csak 1955-ben szüntettek meg.²⁹ A keleti oldal a napjainkban is látható képét mutatta.³⁰ **11. kép**

Az átalakítási munkák jellegéről a korabeli árajánlatokból nyerhetünk képet, melyekből a következőket tudhatjuk meg:³¹ az attemplom északi falának középső részét áttörték, és ezzel párhuzamosan sor került az északi lejárát kialakítására. Az attemplom és az előtér között kialakították a mai kettős bejáratot. Befalazták a templomból az előtérbe nyíló kriptalejárót, és sor került a templomtérből megtalált kriptalejáróban felhalmozódott föld kitermelésére, újradöngölésére, valamint az attemplom felőli rész újrafalazására.³² Az északi és déli klirosz külső oldalán kialakították a 2009-ben elbontott íves lejárókat.

1995,185–186.

- 28 Ezt a Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Gyűjteményének egyik fotója alapján lehet kijelenteni, ahol az 1937-es szigetelés munkái közben készült egy felvétel a munkálatokon dolgozókról. A fotó éppen a déli klirosz előtt készült, ott, ahol a lejárát helyezkedett el. Ezt megerősíti egy képeslap is, melyről a sekrestye építése kapcsán ejtek bővebben szót.
- 29 A kriptáról két korábbi, XIX. századi említést találtam. Az első a kriptában 1925-ben fellelt – s oda 30 évvel korábban elhelyezett – irat, melyből arról értesülünk, hogy „...ezen kegytemplom kriptája fel lett bontva és renoválva 1895. máj. 4én Nt. Lupis Sylvester atya gondnoksága alatt.” A Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, jelzet nélküli irat. Ehhez kapcsolódik egy ugyanekkor készült bejegyzés a rendi kiadások között: „a felbontott kriptába 8 db sliper(?) kifaragása.” A mária-pócsi Szt. Bazil rendi monostor tulajdonát képező templom bevételi és kiadási naplója. 1882. évi június 8-tól. GKPL III–1–16. 12. a–b. kép
- 30 Megjegyzendő, hogy a 2009-ben történt felújítás során az előtér keleti oldalában – az előtér leszűkítésével – további hat, a koporsók befogadására alkalmas üreget alakítottak ki.
- 31 „Költségvetés a máriapócsi kegytemplom kriptájának tatarozási munkáiról.” GKPL III–1–16. A költségvetés beadását megelőző felhívásnak – mely nyilván egyértelműen megfogalmazta az elvégzendő munkákat – nem sikerült a nyomára akadnom.
- 32 Erre valószínűleg annak megsüppedése miatt volt szükség. Az említett költségvetésben egyébként nem tesznek említést a lejárát boltozásáról, de a munkálatok leírása, valamint a BÜDSZ feliratos téglák használata – mely azonos az ekkor készült szikkasztón megfigyelttel – kétségtelenné teszi, hogy a boltozat is 1955-ben készült. GKPL III–1–16. 17. doboz.

A vízvezetést a pihenő résznél egy-egy szikkasztóval oldották meg, melyet a déli oldalon meg is találtunk. Az idézett adatok tehát támogatják a régészeti megfigyeléseket. Néhány kérdésre azonban nem sikerült választ kapnunk.

Kérdéses, hogy az altemplomba vezető lejáratok közül melyik készült előbb; a templombelsőből nyíló vagy a déli, külső, esetleg egyszerre? Kézenfekvőnek tűnik, hogy a belső az elsődleges, a déli a másodlagos. Nehezíti ugyanakkor a kérdés megválaszolását, hogy a belső lejárót egyetlen általam ismert terv- és alaprajzon sem tüntették fel. Ennek két oka lehet. Tekintve, hogy az a templombelsőben helyezkedett el, nem tartották szükségesnek a megjelenítését. Ennek ellentmond, hogy a főoltár, mellékoltárok, ikonosztácion helyét feltüntették. Elképzelhető, hogy a templom közepén található – valószínűleg fedett – építményt szándékosan nem jelölték. Az is igaz ugyanakkor, hogy a kriptá sincs jelölve egyetlen ábrázoláson sem. A másik lehetőség, hogy a lejáró későbbi, mint az említett rajzok.³³ Ami a déli lejárót illeti, arra vonatkozólag egy adat megengedi azt a feltételezést, hogy az viszonylag korán megvalósult vagy legalábbis tervbe vették a létesítését. A fentebb már említett, Olsavszky Mánuel püspököt ábrázoló olajfestményen lévő tervrajzon a déli kliroszból egy enyhén íveltnek ábrázolt kis toldalékot festettek meg. A déli bejáró kutatása közben megtalált pofafal – illetve lejáró – valószínűleg azonos a festményen ábrázolttal.³⁴ Más alaprajzokon viszont az említett nyúlvány hiányzik.³⁵ Mindenesetre úgy tűnik, hogy – amennyiben a festmény a hiteles képet rögzíti és nem csak egy megvalósítandó tervet – a déli bejárat már ekkoriban létezett, és vele együtt természetesen a kriptá is, ahová Olsavszky Mánuel 1767-ben eltemették. További kutatások adhatnak választ arra, hogy a kriptát utólagosan vagy a templom építésével párhuzamosan készítették, illetve arra is, hogy a lejáratok közül melyik a korábbi?

Megfigyelések a déli klirosz mellékoltáránál

A templomban zajló burkolatbontási munkálatok során az altemplom déli oldalán lévő kliroszban található mellékoltárt is eltávolították. Helyén 30x30 cm-es téglákból álló négyzetes burkolat látott napvilágot. Ezek a téglák a temp-

33 Megjegyzem az is kérdéses, hogy pontosan mikor épült a kriptá. A templommal egy időben vagy csak egy későbbi termódosítás kapcsán merült fel építésének a lehetősége, nyilván Olsavszky Mánuelnek köszönhetően. Az 1758-ban meghalt Gersei Pethő Rozáliát már – valószínűleg még a halála évében – ide temették. Terdik, 2014, 75–76.

34 Érdekes, hogy ettől délre egy kis, kerek objektumot is feltüntettek, mely talán egy kút(?) lehet.

35 A választ már csak azért is nehéz megadnunk, mert az alapterv ugyan alapvetően változatlan maradt, de kérdés, hogy a sokféle – átdolgozott – terv(változat) közül melyik, mikor valósult meg.

lom legkorábbi ismert, szilárd anyagból készült belső burkolatát jelzik. Ezt követően téglalap alakú mészkőlapok, majd cementlapok alkották a templom belső padozatát.³⁶ 13. kép

Kerítés, sekrestye, altalaj, alapmélység

Az alábbiakban néhány olyan – esetenként ásatással sem járó – megfigyelést adok közre, melyek további adatokat szolgáltatnak a templom és környezetének építéstörténetéhez.

A templom szentélyétől keletre közműárok ásásakor alapfal maradványokat figyeltünk meg, melyek észak-déli irányban futottak. Követésükre nem nyílt lehetőségünk. A feldolgozás során sikerült értelmeznünk a jelenséget, mely a templom körítőfalához kapcsolódik. Ennek tervezett építésére vonatkozhat az az 1751-ben kelt levél, melyben gróf Károlyi Ferenc megbízottja, Rácz Demeter útnán közli, hogy hozzájárul a területen építendő kőfal alapozási munkáihoz.³⁷ Jelenlegi állapotában a kerítés a nyugati oldalán szögletesen megtört, keleti vége íves. Belső oldalai nyugaton félköríves fülkékkel tagoltak. Jelenleg négy helyen szakítja meg bejárat. A nyugati oldalon lévő főkapu kőkeretének zárókövén 1771-es évszám található,³⁸ ám az adatok alapján úgy tűnik, hogy már az 1750-es években elkészült.³⁹ Legkorábbi ismert ábrázolása 1776-ból származik. Ebből kitűnik, hogy a kerítés hétszögletű volt, míg a nyolcadik, déli oldalát maga a monostor alkotta. Az 1930-as évekre a körítőfal által közrefogott terület kicsinek bizonyult a hívek befogadására, így keleti végét 1937-ben elbontották, és kelet felé megtoldva kialakították a ma is látható félköríves formát.⁴⁰ Az átalakítás terve szerencsés módon fennmaradt, melyről a változások jól leolvashatóak.⁴¹ Összefoglalva: az említett közműárókban 2009-ben az

36 Az 1955-ös költségvetésből az is kiderül, hogy az általunk fényképen bemutatott jelenséget – az oltár alatti téglapadlót, illetve a körülötte lévő mészkőburkolatot – a kriptalejáró befalazásánál újarakták az eredeti burkolóanyagok megtartásával. GKPL III-1–16. 17. doboz. Mi, az elsőként említett négyzetes padlóteglát figyeltünk meg a templombelsőben lévő lejáró déli falazatán is, eredeti habarcsba ágyazva.

37 Puskás, 1995, 174., 188., 39. lábjegyzet.

38 Puskás, 1995, 175.

39 Udvari István: Archistratéga Szent Mihály Arkangyal című ünnepű máriapócsi templom anyakönyve (1749–1795). In: *Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996: Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára*, Nyíregyháza 1996, 175–188: 178.

40 Máriapócs 1946-ra készül... *A máriapócsi könnyező Szűz zarándok naptára az 1941-ik évre*, 1941, 65–69., 65.

41 MNL SZSZBML, XII. 31. 1.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950.

elbontott kerítés alapfalai láttak napvilágot, melyeket 1937-ben bontottak el.
14–17. kép

A leírtakhoz fontos hozzátennem, hogy nemcsak a templomot, hanem – legalábbis részben – a monostort is fal övezte, melynek nyomát (tervét?) a már említett Olsavszky-festményen felfedezhetjük. Az 1776-os ábrázoláson ugyan még nem tűnik fel, ám az 1780-as évek első felére biztosan állt. A II. József-féle (1782–1785) katonai felmérés szöveges részében ugyanis a következőket olvashatjuk Máriapócsnál: „A kolostor a templommal együtt meglehetősen erős és magas fallal van körülvéve...”⁴² A kerítés nyomvonala az 1870-ben felvett kataszteri térképen jól követhető: a körítőfal nyugati homlokzatától indulva párhuzamosan futott a kolostor nyugati oldalával, majd szögben megtörve, nagyjából a mai fatemplom táján ért véget. A XX. századi képeslapokon és fényképeken is feltűnő kerítést később lebontották. Mára csak az ezen a szakaszon lévő egyik bejáró maradt meg a kegytárgybolt oldalában. 18. kép⁴³

A sekrestye kutatására nem került sor, ám néhány megfigyelés ezzel kapcsolatban ide kívánczok. Építésének pontos ideje nem ismert, és nem ábrázolják azt egyetlen korabeli tervrajzon sem. Ezen azonban nincs mit csodálkoznunk, hiszen a XVIII. században épült görögkatolikus templomok egyik jellemzője, hogy azokhoz sekrestyét nem építettek.⁴⁴ Ugyanakkor Olsavszky Mánuel egy 1758-ban írt levelében megemlékezik a sekrestyéről.⁴⁵ Puskás Bernadett szerint az a szentély keleti részében helyezkedhetett el. Ez a terület a terveken egy leválasztott részként szerepel.⁴⁶ Van olyan felvetés, hogy a mostani sekrestyét az 1910-es években,⁴⁷ míg mások szerint 1940-ben építették.⁴⁸ A források segítségével pontos(abb)an meg lehet határozni az építés menetét. 1899-ben azt írják, hogy a millenniumi nagy felújítással egyidőben Lupis Sylvester atya mint az épület gondnoka a templomhoz „új sekrestyét építtetett.”⁴⁹ További adatokat nyerhetünk a témához kapcsolódóan a templom 1912-ben felvett leltárából. A sekrestye összeírása kapcsán ugyanis azt

42 *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (1782–1785)*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és fordította: Pók Judit. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, II. Közlemények 20., Nyíregyháza, 2000, 67.

43 A képeslap őrzési helye: Jósa András Múzeum, Tört. dok. 69.177.27.

44 Terdik Szilveszter: „... mostani világnak ízlése és a rítusnak módja szerint” *Adatok a görög katolikusok művészetéhez*. Collectanea Athanasiana I/5. Nyíregyháza, 2011, 17.

45 Puskás, 1995, 188., 32. lábjegyzet

46 Puskás, 1995, 172.

47 Lazók, 1995, 51.

48 Puskás, 1995, 185.

49 Lupis I. Sylvester: *Mária-pócsi nefelejts vagyis a Pócsi Boldogasszony csodatevő, könyező(!) képeinek hiteles története, csodái, búcsúi imák és énekek füzere (...)* Ungvár, 1899, 61.

olvashatjuk, hogy: „A régihez egy új fülke épült, nyugatnak, téglából.” Ebből az is kiderül, hogy az a szentély déli oldalán helyezkedik el, s bejárata keleten található.⁵⁰ A leltárkönyvben „A három év alatt eszközölt újabb befektetések” fejezet alatt szerepel az „Új sekrestye” kifejezés. A fentieket összefoglalva: A templom első, „valódi” sekrestyéje 1896-ban épült Lupis Sylvester gondnoksága idején.⁵¹ Az ehhez képest új sekrestye – a toldás – pedig 1909–1912 között kellett, hogy felépüljön, de ez az időpont az esetlegesen előbukkanó adatok alapján talán pontosítható lesz.⁵²

Az említett, kéthelyiséges sekrestyéről fennmaradt egy fénykép, mely valamikor a '30-as években készülhetett.⁵³ Ezen jól látható, hogy a mai állapothoz hasonlóan két ablaka volt a déli oldalon, és egy nagyméretű, középen elhelyezkedő keletről nyíló ajtaja. Oromzata eltér a jelenlegitől. 1940-ben felmerült a gondolat, hogy elbontják a régi sekrestyét, és helyén egy újat építenek. Erről költségvetés, illetve konkrét terv készült,⁵⁴ ám az egyéb munkákat is tartalmazó szerződésben már a megvalósítás elmaradásáról esik szó.⁵⁵ A munkálatokról szóló beszámolóban végül csak az eredeti átépítéséről írnak, különösebb részletezés nélkül.⁵⁶ Az épület talán ekkor nyerhette el mai formáját. A kérdés ugyanakkor ennél összetettebb. A már említett képeslapon jól megfigyelhető, hogy a sekrestye délkeleti sarka lényegében a szentély déli ablakáig tart.⁵⁷ A ter-

50 MNL SZSZBML, XII. 31. 3.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950.

51 A fentiek a már említett máriapócsi felvételi előrajz megerősíti: itt ugyanis a korábbi rajzon még nincs jelezve sekrestye, míg 1896-ban már igen.

52 Érdemes megjegyezni, hogy az 1912-ben Csemegi József által készített – soha meg nem valósult – templombővítési alaprajzon a jelzett helyen szerepel ugyan egy kéthelyiséges sekrestye, ennek ajtaja azonban délről nyílik. Ez talán azzal lehet összefüggésben, hogy magát a sekrestyét is átépítették, átalakították volna. MNL SZSZBML, XII. 31. 1.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950.

53 Az általam ismert képeslap példányokon nem találtam dátumot. Képe viszont megjelenik a következő kötetben: *Máriapócs: a kegyhely történetének rövid ismertetése*. Máriapócs, Szent Bazil-rend kiadása, 1937. 13. Ugyanez a kép szerepel az 1941-ben megjelent 3. kiadásban, ugyanezen az oldalszámon. Az 1928-ban megjelent 1. kiadás viszont kép nélkül jelent meg. A bemutatott képeslap őrzési helye: Jósa András Múzeum, Tört. dok. 69.177.12.

54 MNL SZSZBML, XII. 31. 1.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950.

55 „... így már most tudomásul vesszük, hogy a sekrestye munkái eggyenlőre (sic!) elmaradnak és azokról később történik esetleg más formában majd az építési naplóban intézkedés.” MNL SZSZBML, XII. 31. 1.d. Máriapócs, Bazilita Rend iratai. 1909–1950.

56 *A máriapócsi könnyező Szűz zarándok naptára az 1941-ik évre*, 1941, 67.

57 Ez a megfigyelés azonban kérdéseket is felvet. Az említett felvételi előrajzon ugyanis a sekrestye keleti falának vonala megegyezik a hajó keleti falának síkjával, azaz a rajz alapján nem terjed ki a szentély déli fala elé. Ám az 1912-ben felvett leltárban nyugati bővítésről írnak, azaz ekkor nem bővíthették keleti irányban – azaz a szentély – felé a sekrestyét. Az

vezeten – melynek homlokzati kiképzése igencsak egyszerű formát mutat – a sekrestye, az ajtó, valamint az ablakok helyzete már a mai állapotokat tükrözi. Így többek között már némi távolság van a délkeleti saroknál az említett ablak és a sekrestyefal között, azaz ezen az oldalon a sekrestye biztosan rövidebb. Az említett okok miatt felmerül az a lehetőség, hogy valamikor némi módosítással mégiscsak megvalósult a tervezet, bár erre vonatkozó forrást nem találtam.⁵⁸

19–21. a-b kép

Sort kerítettünk – ahol lehetett – a templom alapozási mélységének megvizsgálására is. Így a templom szentélyének középső, külső részén egy gép segítségével tudtuk azt megnézni. Itt a lábazati kövek aljától mérve 265 cm mélyen értük el. Az altalaj ennél legalább 50 cm-rel magasabban található, de ezt pontosabban nem lehetett jól megfigyelni. A templom belső részén, a II. szelvény déli fala mentén a benti járószinttől 330 cm mélyen érték el az alap alját.⁵⁹

Régészeti szempontból fontosnak tartottuk – ahol lehetőségünk nyílt – megnézni az altalaj szintjét. Ahogy fentebb olvasható, a templombelsőben az altalaj 140–145 cm (II. szelvény), néhol 175 cm (I. szelvény), a déli, külső bejáratnál 180 cm mélyen jelentkezett. Kívül, a templom szentélyétől keletre, 9 m-re, egy 150x150 cm-es területen a gép segítségével egy kis szondát ásattunk az altalaj mélységének megállapítására, melyet végül a jelenlegi járószint alatt 160 cm mélyen értünk el. Eredeti humuszszintet nem sikerült megfigyelnünk, mert a sírok beásása azt teljesen megsemmisítette. A szonda alján megfigyelhetőek voltak a sírok nyomai, de ezeket nem bolygattuk.

Az említett adatok alapján a területen – nem meglepő módon – egy igen jelentős feltöltődéssel kell számolnunk, amit az V. szelvénynél leírtak is megerősítenek.

Kerültek-e elő a kutatás során a korábbi fatemplomhoz tartozó maradványok?

Mint a bevezetőben említettem a kutatások elsődleges célja a korábbi előzménynek, nevezetesen a fatemplomnak a vizsgálata volt. Az alábbiakban a kér-

ellentmondást kétféleképpen lehet feloldani: vagy a rajz ábrázolja helytelenül a sekrestye elhelyezkedését, vagy a leltáríró írta rosszul a bővítés irányát.

58 Megjegyzendő, hogy a sekrestyét két részre osztó fal napjainkban már nem létezik, azt 2009-ben, a felújítás során bontották el. Ami az épületre vonatkozó fentebbi fejtegetéseket illeti, újabb források hiányában a kérdést – hogy új épületet emeltek-e, esetleg csak átalakítás történt – egy következő felújításhoz kapcsolódó falkutatás tudja majd viszonylag egyszerűen tisztázni.

59 Az, hogy a szentély alapozása sekélyebb, mint a hajóé, megszokottnak számít, így ebben nincs semmi meglepő.

désre vonatkozó – nem megnyugtató eredménnyel járó – megfigyeléseinket közöljük.

A régi templom pontos kinézetére vonatkozólag nem tudunk adatokat felmutatni. A források annyit írnak róla, hogy fatemplom volt, de képi ábrázolása nem maradt fenn. Környékbeli példaként szolgálhat erre vonatkozólag a mándoki – szintén fából készült – görögkatolikus fatemplom, mely jelenleg a szentendrei skanzenben található. Ez alapján egy kisméretű szentélyből és hajóból álló, minden bizonnyal boronafalú építményre kell gondolnunk. Alapjai vélhetőleg nem mélyedtek a földbe, a boronaváz a földre vagy – a nedvesség miatt – inkább kövekre támaszkodhatott. Belül bizonyára döngölt padlója lehetett. Az ilyenfajta épületeknek csekély régészeti nyoma marad, s akkor is csak szerencsés esetben.

Szelvényeink betemetése után az épületbelsőben 30 cm-es szintsüllyesztést végeztek a padozat ágyzatának kialakításhoz. Az ikonosztázion előtti területen az ott dolgozók több helyen találtak cölöpmaradványt, egy letaposott, keményebb rétegbe beleágyazva. Itt közben egy villanyvezeték árkot is húztak, mely úgy tűnik az utólagos bemondás alapján a területre berajzolt cölöpöket is érintette, így ezek nyomát már nem tudtuk megfigyelni. Egy cölöpnek a nyomát sikerült rögzítenünk: az átmérője mintegy 18–20 cm volt, s 45 cm mélyen ért véget. A munkások által megfigyelt további öt cölöplyukakat bemondás alapján rajzra vittük: elhelyezkedésük szabályosságot mutatott, egyet kivéve. A jelenséget megpróbáltuk a szentélyben ellenőrizni, itt azonban nem jártunk sikerrel, még ugyanazt (?) a kemény réteget is csak kis részen figyeltük meg, mint az ikonosztázion nyugati oldalán. Egy fagerenda lenyomatát rögzítettük (128x19 cm) az ikonosztázion királyi ajtaja előtt, funkcióját azonban nem sikerült megfejtenünk.

Összegezve az elmondottakat: a cölöpök elhelyezkedése ugyan szabályosságot mutatott, ez azonban nem lehet perdöntő arra vonatkozólag, hogy valóban a korábbi fatemplomhoz tartoztak-e. Könnyen lehet ugyanis, hogy a cölöpök az ikonosztázion vagy a ma álló templom építésével állnak összefüggésben, azaz az egykori építési állványzatnak a nyomai. Hiányuk a templom más részén könnyen magyarázható azzal, hogy a későbbi sírbeásások ezek nyomát teljes mértékben megsemmisítették. A szentélybelsőben nem nyílt lehetőségünk részletesebb kutatásokra, amelyek segíthetett volna a kérdés eldöntésében. Az említett letaposott járósínt esetében is csak feltételezhető, de nem bizonyítható, hogy köze lett volna a fatemplomhoz.

Összefoglalás

A fentiekben összefoglaltam a 2009-ben végzett kutatások legfontosabb eredményeit, illetve az azokból levonható következtetéseket. Nem sikerült

a felmerülő kérdések mindegyikére megnyugtató választ adnunk, ám úgy gondolom, hogy az épület vizsgálata nem volt hiábavaló, mert számos olyan adat került elő a kutatás és a feldolgozás során, melyek segítségével tovább lehetett „finomítani” a templom építéstörténet. Remélem, hogy a későbbiek folyamán ezek az új adatok hasznosulnak, és a felmerülő további kérdések idővel megválaszolhatóak lesznek.⁶⁰

60 Ezúton is szeretném megköszönni Terdik Szilveszternek, Ujteleki Zsuzsannának (GKPL), valamint Simon Miklósnak (Harcon Építés Kft.) a dolgozat elkészítése során nyújtott segítségét!

Appendix

Istvánovits Eszter:

Kora népvándorláskori temetkezés a máriapócsi templom kriptája alatt

A felújítás során nem várt régészeti jelenséget figyeltek meg, nevezetesen a kriptá területén. Itt a felújításhoz kapcsolódóan szükségessé vált a korábbi téglapadló cseréje. E munka során a kivitelező cég művezetője, Simon Miklós bejelentést tett a Múzeumban, hogy egy kerek beásást, „kutat” találtak. A helyszínre érve kiderült, hogy a téglapadló felszedésekor még további néhány centiméterrel mélyítették a szintet, hogy az új padló alatti kavicságyzatnak szükséges tükröt kialakítsák a sárga, löszös altalajban. Ekkor került elő a kerek folt, melynek nyugati negyede részben a nyugati alapfal alá nyúlt (1. objektum). A gödör, illetve a beásás biztos, hogy a templomot időben megelőzte, leletei alapján újkorinak bizonyult. Az altemplom belsejét ekkorra már telehordták kavicssal, kivéve az említett gödröt és környékét. A területet alaposabban megvizsgálva, a környező löszös, sárgásbarna talajtól jól elváló, egynemű, vörösesbarna betöltésű, lekerekített sarkú, téglalap alakú, közel nyugat–keleti tájolású folt rajzolódott ki (2. objektum). A folt keleti végét kismértékben vágta az altemplom keleti alapfalának alapozási árka (3. objektum).⁶¹ Nyilvánvaló volt, hogy itt egy régészeti korú sírról van szó, ezért átnézték a teljes kriptá területét, a többi között két lépésben a már leterített sóderágyat lapátolták át egyik helyről a másikra. Ezáltal sikerült a kriptá teljes területét átkutatni. Így meggyőződtek róla, hogy ott több sír nincsen. Az előkerült objektumok jelenléte a kriptában meglepő, hiszen a külső járószinttől – a kriptá déli lejáratánál lévő részsű tetejétől számítva – ezek mintegy 290 cm-es mélységben kerültek elő. Ez természetesen nem az eredeti járószint, de figyelemre méltó, hogy a kriptá déli bejáratánál az altalajt 180 cm mélyen találták meg; azaz még ehhez képest is több mint 1 m-rel lejjebb kerültek elő a jelenségek.⁶²

A sír bontása két napig tartott, a megfigyeléseket a következőkben foglalhatjuk össze.

Ny–K 290–110° tájolású, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egynemű, vörösesbarna betöltésű sír a löszös, sárgásbarna altalajban. Kifosztották, mégpedig az egynemű betöltés alapján pontosan ráástak a temetkezésre, amiből

61 A 4. objektum egy, az oltár előtti területen előkerült gödör volt. Leletei: egy darab újkori kerámia és egy emberi borda.

62 A fentiekhez ugyanakkor feltétlenül hozzá kell tenni, hogy egyrészt a 2009-ben az új padozat lerakása előtt is történt egy 30 cm-es szintsüllyesztés, másrészt – mint az 1955-ös költségvetés tételeiből kiderül – korábban is jelentős földmunkák zajlottak a kriptá területén. Ez utóbbi során is sor kerülhetett – ha voltak – további sírok megsemmisítésére.

arra lehetett következtetni, hogy a rablás nem sokkal a temetés után történt. Csontokat a gödör keleti felében nem találtak, a maradványokat a nyugati részben összedobálták. Közülük eredeti helyzetben egy sem maradt. A csontok igen rossz megtartásúak. A koponyát a sír északi felébe dobták, mellette került elő az állkapocs. A sírban néhány hosszúcsont maradt még meg, valamint az egyik lapocka töredéke. A többi maradvány felismerhetetlen töredék. A koponya a sír északi felében feküdt, mellette az állkapocs. 19 cm mélyen, a sír nyugati végében, a déli oldalon 76 cm hosszan megfigyelhető volt az 50 cm széles koporsó nyoma. A sír keleti végét vágta az altemplom keleti alapfalának alapozási árka. A gödör megmaradt hossza az alapozási árokig 185 cm, az alapfalig 230 cm, szélessége 70 cm, mélysége a jelentkezéstől 25 cm. **22. kép (2. tábla, 1.)**

Leletek:

1. A sír nyugati végében 4 cm mélységben egy vastárgy töredéke került elő. Valószínűleg 1,25 cm külső, 0,8 cm belső átmérőjű, kör metszetű egymásba fűzött zárt karikákból álló sodronytöredék, melyhez egy 2x2,8 cm-es vaslemez tapadt. Egy karika ép, további kettőnek a töredéke látszik (**2. tábla, 2.**).
2. A sír nyugati végében 3 cm mélységben, az előbbitől az említett tárgytól ÉNy-ra kisméretű vastárgy töredéke. Valószínűleg az előző sodrony darabja egy 1,9x2,8 cm-es vaslemezzel, melynek külső felületén nagyobb textildarab lenyomata látszik (**2. tábla, 4.**).
3. A sír nyugati végében, nagyjából a jobb mellkas táján É–D-i irányba fekvő Léva/Prša típusú fibula. Feje háromszög alakú, ékvéséses, ötszögletű lapos gombban végződik. A fej hossza a gombbal 2,6 cm, szélessége 1,7 cm. Kengyele gömbszelet metszetű, 1,85 cm hosszú, 0,5 cm széles. Lába rombusz alakú, ugyancsak ékvéséses, félgömbös gombban végződik. Hossza a gombbal 3,4 cm, szélessége 1,2 cm. A fibula teljes hossza 7,4 cm. Vas rugója alul húros volt, de igen rossz állapotú. Tüje hiányzik. Sz. 0,9 cm (**3. tábla, 1.**).
4. A sír középvonalában – nagyjából a szegycsont környékén – kör metszetű, vékony bronzhuzalból hajlított fülbevaló karika letörött sokszögű gombbal az egyik végén. Átm. 1,5 cm. A gomb 0,5x0,7 cm (**2. tábla, 2.**).
5. A sír középvonalától délre, nagyjából a jobb kar helyén ismeretlen rendeltetésű két vastárgy szétomlott töredékei (**2. tábla, 7., 9.**).
6. Az előbbitől nyugatra 10 cm-re nagyméretű vascsat. Feje ovális, a pecek hegye felőli részen beívelő, kör metszetű, 2,5x4,5 cm, Pecke talán a fejre ráhajló volt – az 5. szám alatti egyik töredék a hegye. A karikán áthajlított

dupla lemezes szíjszorítója töredékes. Kb. 3,2 cm széles lehetett, 2,5 cm hosszán maradt meg (3. tábla, 3.).

7. A sír középső részén három vastárgy töredéke. Az egyik valószínűleg egy kicsi, középső nyélállású, egyenes pengéjű, egyélű kés pengetőredéke és nyélnyújtványa. H. 3,15 cm, Sz. 1 cm. A nyélnyújtvány hossza 1,7 cm, rajta kevés famaradvány látszik, végét 0,5 cm hosszú nittel ütötték át. A másik 2 töredék talán az 1–2. vastárgy töredéke (2. tábla, 6.).
8. Szürke, korongolt edénytöredék a sír északi falánál, nagyjából a sír középső részén.
9. Kisméretű tárgy-töredék a sír déli falánál.
10. A sír keleti végében kör metszetű, megvastagodó ovális karikájú vascsat a karikára ráhajló, 1,9 cm hosszú bronzpecekkel, melynek töve négy keresztben futó horonnyal tagolt négyszögletes résszel csatlakozik a csatfejhez. A karika talán hornyolásokkal tagolt, 1,5x2 cm. A karikán áthajlított dupla – ma már erősen töredékes – szíjszorítót két 0,6 cm hosszú, félgömbös fejű bronzzegeccsel fogták össze. A bronz magas cink tartalma alapján azonos típusú ötvözeteknek tekinthető a fibulákéval (2. tábla, 10.).⁶³
11. A sír keleti végében, az előző tárgytól ÉK-re 20 cm-re egy 0,6 cm átmérőjű kerek lemezes fejű 0,4 cm hosszú levágott végű szegecs (2. tábla, 5.).
12. A sír nyugati végében a csontok alatt került elő egy nyomott gömb alakú opak zöld üvegyöngy (Átm. 0,7 cm, M. 0,5 cm, lyukátmérője 0,4 cm), valamint egy szabálytalan alakú korallgyöngy (H. 1,3 cm) (2. tábla, 9.).
13. A koponyától nyugatra került elő a sír aljához közel a Léva/Prša típusú fibula párja. A két tárgy egyértelműen párba készült (3. tábla, 2.).

A sír kronológiai meghatározásához a legjobb kiinduló pont a lévai típusú fibulapár. A típus legteljesebb gyűjtése, kutatástörténeti összefoglalása és tipológiája nemrégiben Igor Gavritukhin tollából jelent meg.⁶⁴ Az elterjedési terület és a kísérőleletek alapján meggyőző véleménye szerint a típusnak a Nedaói csatát megelőző időszakban, azaz az V. század közepe előtt, leginkább a század második negyedében kellett megjelennie. A hun birodalom bukása után használatban maradhatott egy ideig.⁶⁵

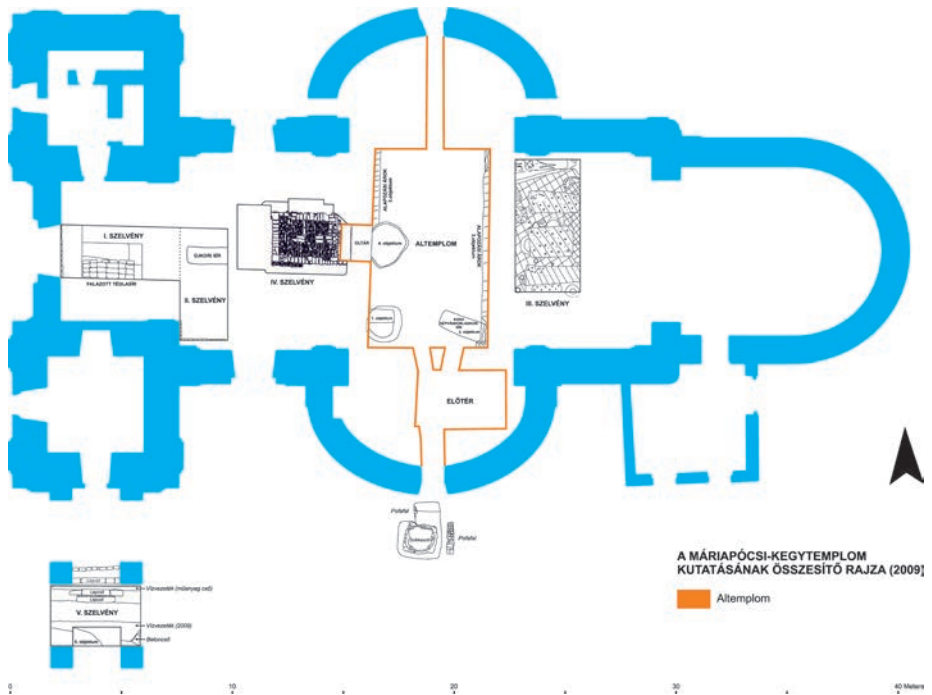
63 A vizsgálatot Kis-Varga Miklós végezte a debreceni Atommagkutatóban. Munkáját köszönjük!

64 Igor' Gavritukhin: Brooches of the Levice-Tokari sub-group. [Фибулы подгруппы «Левице-Токари».] In: *Inter Ambo Maria: Northern Barbarians from Scandinavia toward the Black Sea. Cultural-historical reports 15*. Eds. Igor' Khrapunov – Frans-Arne Stylegar. Dolya Publishing House, Kristiansand – Simferopol, 2013. 107–127. [Gavritukhin, 2013].

65 Gavritukhin, 2013, 114., 117.

A fibulák előkerülése Máriapócscon két okból sajátos. Egyfelől a Tisza bal partján most először tűnik fel ez a típus. A másik érdekesség, hogy a mi fibuláink egy sajátos variánshoz tartoznak, melyet I. Gavrituhin pannoniai sorozatként tart számon (Gavritukhin 2013. 112. Fig. 6: f), melynek sajátossága a megnyúlt háromszög alakú fej és az átlagos (6–6,6 cm) feletti méret. Az általa ide sorolt három lelőhely közül Halbturnt kell kiemelnünk. Az ott talált leletek állnak valamennyi, a típushoz sorolt közül a legközelebb a pócsiakhoz. Az altípus nevét – pannoniai – azért kapta, mert mindhárom lelőhely (Carnuntum, Halbturn, Levél) a Kárpát-medence ÉNy-i sarkában fekszik. Az altípus tipológiai alapon a lévai típusú fibulák egyik legkésőbbi csoportja.

Képmellékletek

1. kép: A máriapócsi kegytemplom kutatásának összesítő rajza (2009) 4

2. kép: A téglából falazott sír az I. szelvényben

3. kép: A pusztulási réteget jelző koromréteg a III. szelvény keleti falán

4. kép: A beboltozott egykori kriptalejáró déli irányból fotózva

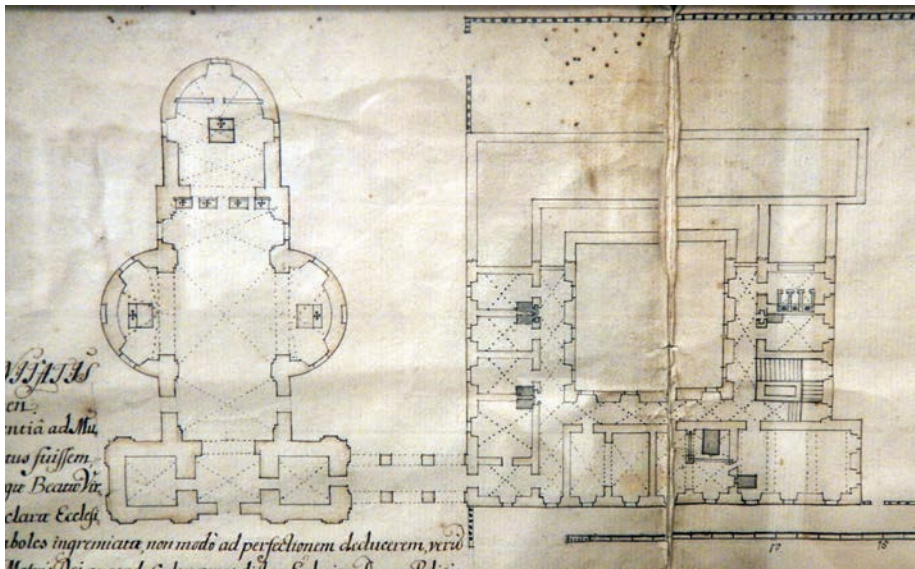
5. kép: A kriptalejáró bejárata a templomból

6. kép: Az összekötő folyosó alatt előkerült lépcsőmaradványok

7. kép: Az összekötő folyosó napjainkban

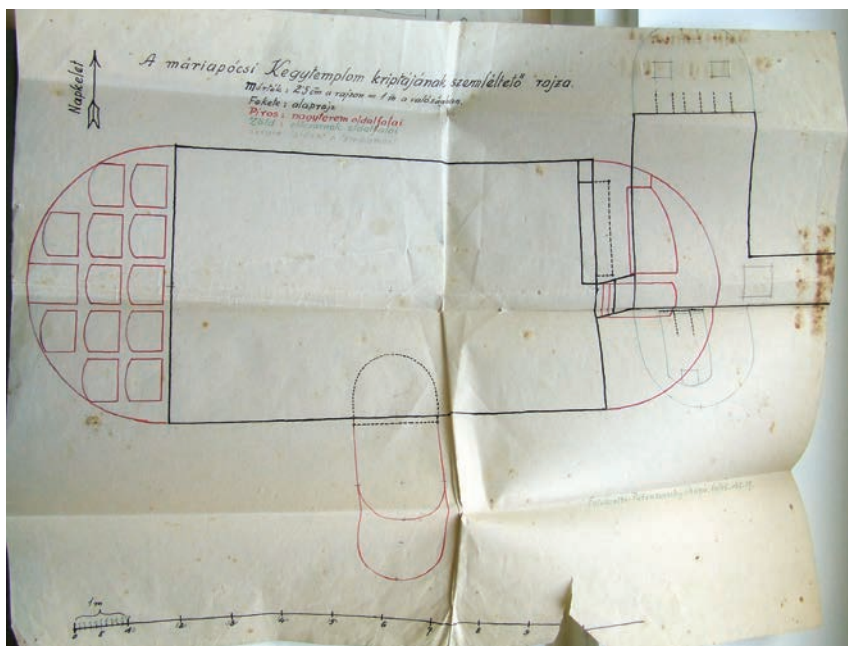
8. kép: A templom és a monostor rajza Olsavszky Mánuel rendeletén

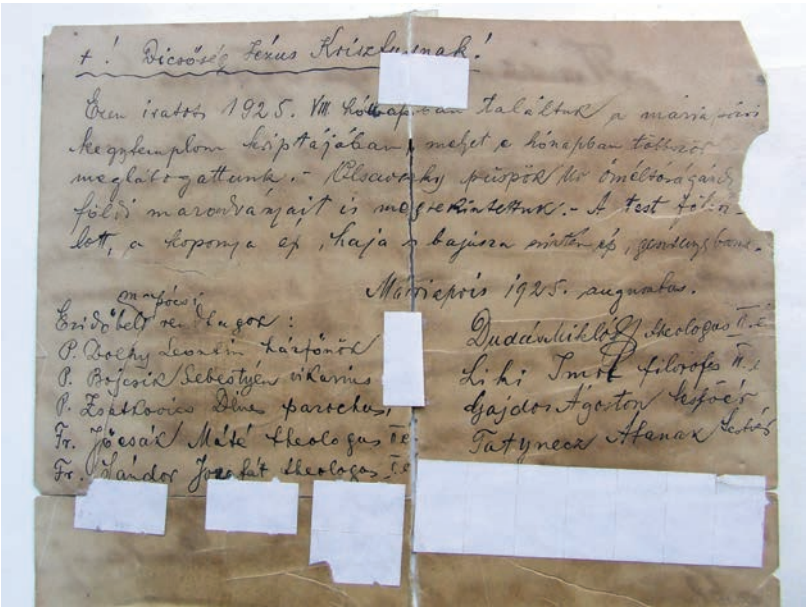
9. kép: A templom rajza az Olsavszky Mánuel-t ábrázoló festményen

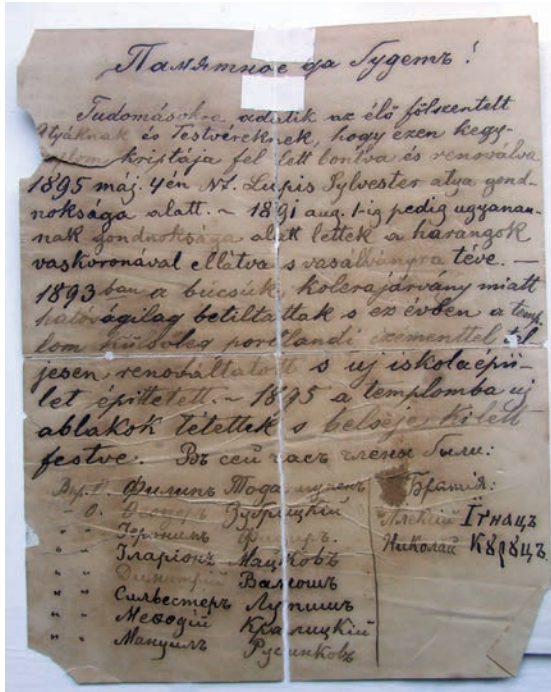
10. kép: Az altemplomba vezető déli lejárattal szembe fordított keleti pofafal maradványai. Előtérben az 1955-ben készült szikkasztó.

11. kép: Petrasovszky Manó 1948-ban készített rajza a kriptáról. Nagy Szent Bazil Rend Máriapócsi Levéltára, jelzett nélküli irat. (Terdik Szilveszter fotója)

12. a. kép: A kriptában 1925-ben fellelt, 1895-ből származó irat

12. b. kép: A kriptában 1925-ben fellelt, 1895-ből származó irat

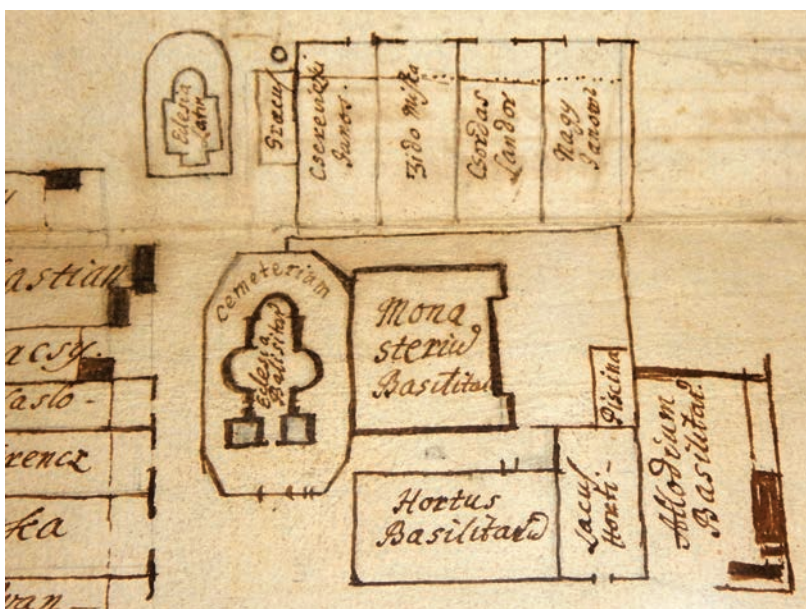
13. kép: A déli kliroszban elhelyezett oltár helye, annak eltávolítása után

14. kép: A templomot övező téglafal főbejárata

15. kép: A főbejárat szemöldökkövén olvasható 1771-es évszám

16. kép: A templom és környékének ábrázolása 1776-ból

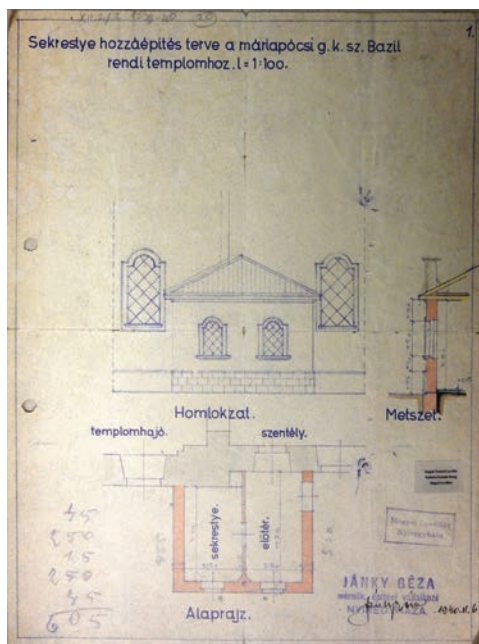
17. kép: A téglafal elbontását és kibővítését bemutató vázlat

18. kép: A téglafal ábrázolása egy 1924-ben megjelent képeslapon

19. kép: A sekrestye délkeletről egy képeslapon

20. kép: A sekrestye építési terve 1940-ből

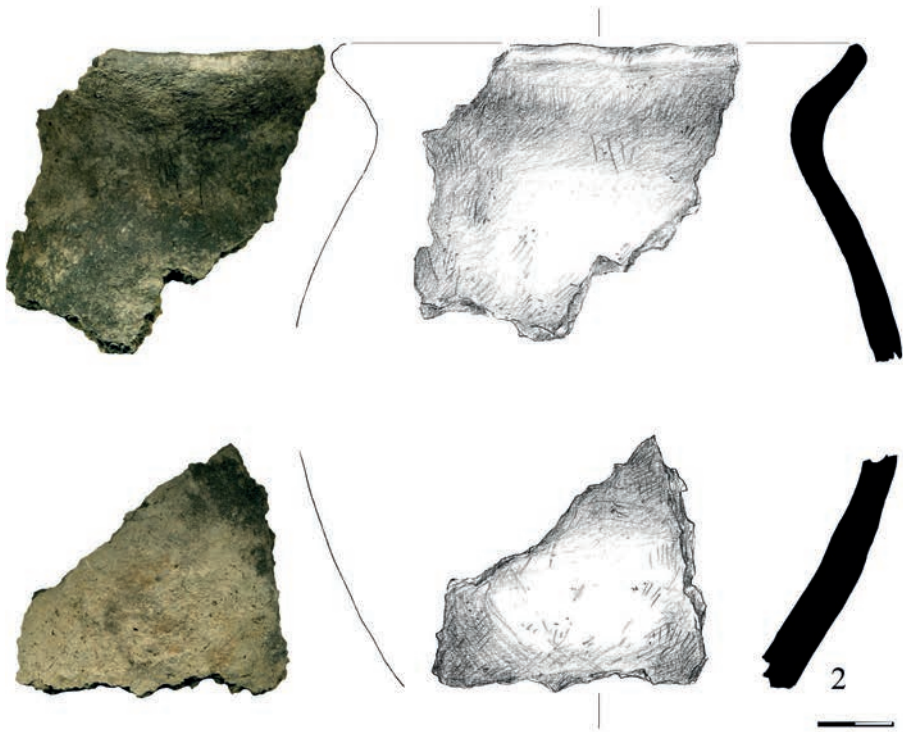
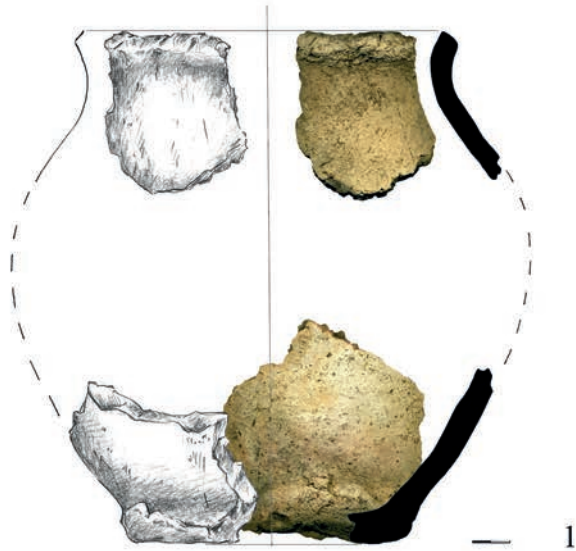
21. a. kép: A sekrestye napjainkban

21. b. kép: A sekrestye napjainkban

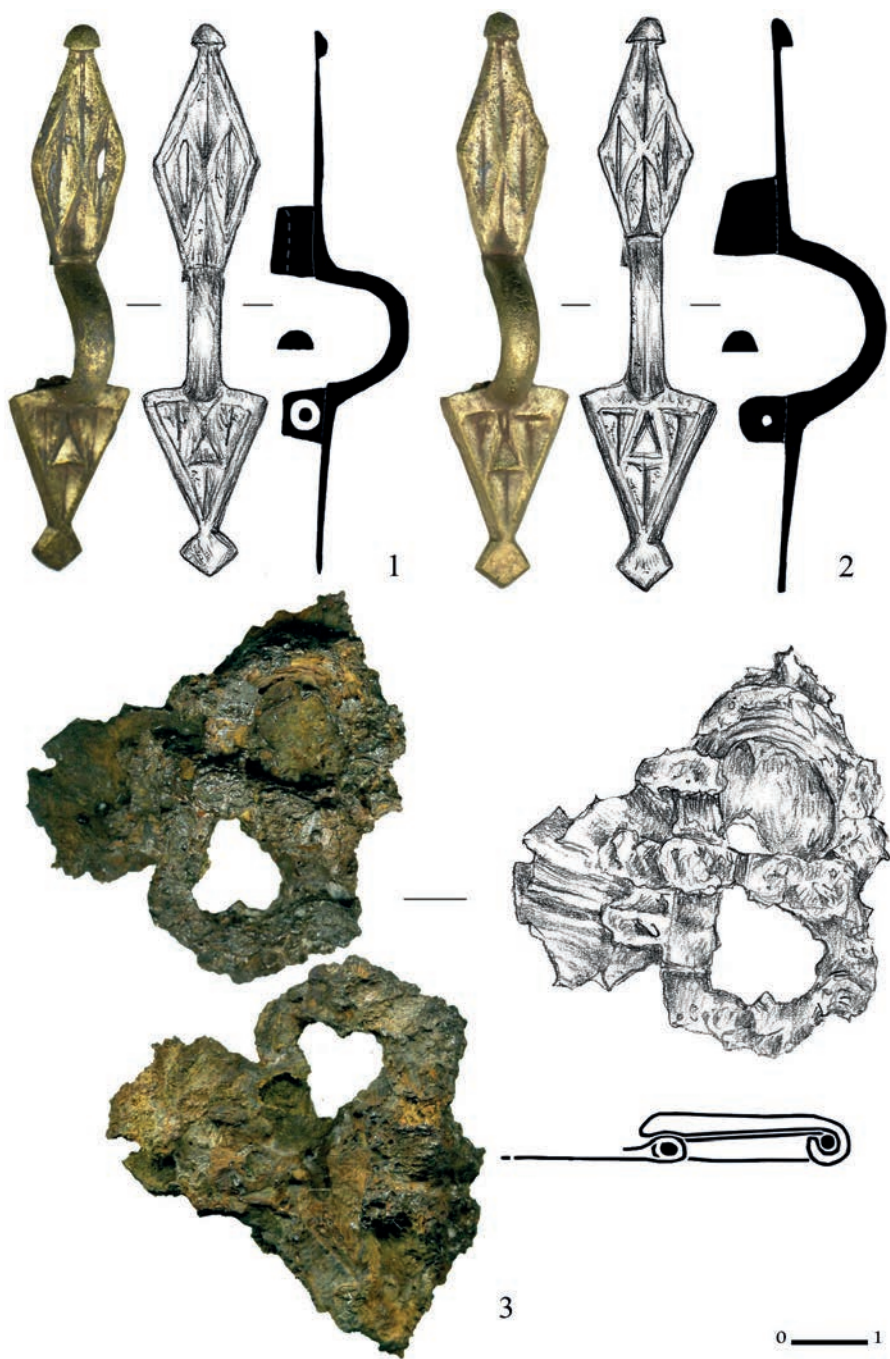
22.: A kripta alatt feltárt kora népvándorláskori sír

1. tábla: A kripta alatt előkerült sír és leletei

2. tábla: A kripta alatt előkerült sír és leletei

3. tábla: Az V. szelvény 5. objektuma mellől előkerült leletek

A pócsi Istenszülő tisztelete az ortodox világban

TERDIK SZILVESZTER

Édesapám, Terdik Mihály (1937–2020) emlékére

A pócsi ikon tisztelete orosz földön

Az orosz ikonográfiai hagyományt az Istenszülő-ábrázolások mérhetetlen változatossága jellemzi, ami leginkább a katolicizmus Tridentinumot követő kegyképbőségével állítható párhuzamba. Az ortodox világban egyedülálló módon, az orosz egyházi kalendáriumban a 15. századtól kezdve sorra jelentek meg a különböző csodatévő ikonok önálló ünnepei, amelyek száma a bolsevik forradalom (1917) előtt már a kettőszázharmincat is elérte.¹ Konstantinápoly bukása (1453) csak felerősítette ezt a folyamatot: mint ahogy a bizánci képművészet (726–843) alatt bizonyos ikonok csodálatos módon Rómában nyertek menedéket, úgy a második Róma eleste után már Moszkva, a „harmadik Róma” kínált otthont az újabb, a muszlim hódítás miatt fellángoló üldözöttségnek kitett szent képek számára.² A Makarij metropolita idejében, 1547 és 1549-ben tartott moszkvai szinóduson nem csupán számos orosz szentet kanonizáltak, hanem több csodatévő Istenszülő-ikon liturgikus tiszteletét is elrendelték.³

A csodatévő ikonok közötti tájékozódást különböző tudományos jellegű,⁴ vagy népszerűsítő feldolgozások segítik, amelyekben ábécé vagy naptári rend-

* A tanulmány az MTA–SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

1 Pliukhanova, Maria: Le feste dedicate alle icone della Madre di Dio nel calendario ecclesiastico russo. In: *Il tempo dei santi tra Oriente e Occidente. Liturgia e agiografia dal tardo antico al concilio di Trento*. A cura di Anna Benvenuti – Marcello Garzantini, Roma, 2005, 419–433.

2 Kriza Ágnes: *A középkori orosz képvédő irodalom I. Bizánci források*. (Ruszisztika könyvek XXXI), Budapest, 2011, 97–98.

3 Bentchev, Ivan – Hausteijn-Bartsch, Eva: *Muttergottesikonen*. Bielefeld, 2000, 16. [Bentchev – Hausteijn-Bartsch, 2000].

4 Bentchev, Ivan: *Handbuch der Muttergottesikonen Russlands. Gnadenbilder – Legenden – Darstellungen*. Bonn, 1985. [Bentchev, 1985]. Bentchev – Hausteijn-Bartsch, 2000.

ben követik egymást az ikonok, utóbbiakban gyakran a rövid történeti ismertető után az ünnepükhöz kapcsolódó liturgikus himnuszokat és imákat is közölnek a hívek épülésére.⁵ A 17. századtól kezdve már egyházi szláv nyelven is megjelentek olyan munkák, amelyek az „egész világon” található híres Istenszülő-ikonok katalógusát nyújtják. Több esetben kimutatható, hogy a nyugati kereszténységben ekkoriban népszerű Mária-atlaszok közvetlen hatásáról van szó.⁶

Az egyházi évet egyre jobban átszöví, az Istenszülő ikonjainak szentelt emléknapok jobb áttekinthetőségét segítik még az orosz naptárikonok különböző típusai is, amelyeken más szentekhez, ünnepekhez kapcsolódva jelennek meg a kisméretű Mária-ikonok, de az sem ritka, hogy csak ez utóbbiak alkotnak egy nagyobb kép köré naptári rendbe szerkesztett „ikonkatalógust”. A naptárikonoknak kétségkívül vannak bizánci előzményei is, de a középkorban nem váltak annyira népszerűvé, mint az újkori Oroszországban.⁷

Először Grigorij Pavlovics Tyepcsegorszkij moszkvai pap, metsző (aktív 1702–1718 között) készített ilyen típusú, az Istenszülő-ikonokból összeállított kompendium metszeteket 1713–1714 között. Eredetileg nyolc metszetlapot adhatott ki, amelyek közül kettőn nyolc-nyolc, hat lapon pedig egyenként tizenkét Istenszülő-ikon szerepelt, összesen 88 típust örökíthetett meg. Ezekből mára csupán három lap maradt fenn (kettő a tizenkettes és egy a nyolcas variánsból). Az eredeti sorozatból 83 különböző Mária-ábrázolás ismert. Számos olyan képtípus is feltűnik rajtuk, amelyeket korábban, a 18. század előtt nem ismertek az orosz hagyományban.⁸ Nem sokkal később fes-

5 Ezek közül többet idézünk a tanulmányban.

6 Boeck, Elena: Strength in Numbers or Unity in Diversity? Compilations of Miracle-Working Virgin Icons. In: Jefferson J. A. Gatrall – Douglas Greenfield (eds): *Alter Icons. The Russian Icon and Modernity*. Pennsylvania University Park, 2010, 33–34. [Boeck, 2010]. Magyarul Esterházy Pál jelentetett meg először ilyen típusú gyűjteményt: Esterházy Pál: *Az egész világon lévő csudálatos Boldogság Szűz képeinek röviden föltett eredeti*. Nagyszombat, 1690, 209–210. (faksimile, Budapest, 1994.) Ennek a műnek a német előképeiről lásd a faksimile kötethez írt kísérő tanulmányokat Tüskés Gábertól, Knapp Évától és Galavics Gézától.

7 Azonban a különféle csodatevő Istenszülő-ikonokat egy táblán egyesítő ikonra csupán egy példát ismerünk a bizánci világból: a Sínai Szent Katalin kolostorban maradt fenn az a 12. századra datált, sok apró mezőre osztott ikon (49x36 cm), amelynek felső sorában hat Istenszülő-kép jelenik meg egymás mellett, a többi sor Krisztus csodáit és passióját ábrázolja. Erről a korábbi irodalommal: Boeck, 2010, 28–29, Fig. 1.

8 A metszetlapokat a moszkvai Állami Puskin Múzeum gyűjteményében őrzik. Ezekről lásd: Кочетков, И. А.: Свод чудотворных икон Богоматери на иконах и гравюрах XVIII – XIX веков. In: Лидов, А. М. (red.): *Чудотворная икона в Византии и Древней Руси*. Москва, 1996, 404–417., 405, Bentchev – Hausteин-Bartsch, 2000, 16; Boeck, 2010, 34. Tyepcsegorszkijtól ismertek más témájú metszetek is: pl. a tizenkét nagy ünnep, egy Képes Biblia, valamint Szent Elek akathisztoszához készített illusztráció.

tett ikonváltozataik is megjelentek ezeknek a Mária-ikonokat összesítő kompozícióknak.⁹

Турецгосорскіј metszetei közül számos „A legragyogóbb Nap” (Солнце Пресветлое) című kéziratos könyvbe ragasztva maradt fenn. A kötet keletkezését 1715 és 1716 közötti évekre helyezik a kutatók. A művet Szimeon (Szemjon) Fjodorov Mohovikov, a moszkvai Kreml Örömhírvétel székesegyházának őre állította össze, akiről úgy tartják, hogy az óhitűekkel is szimpatizált. A munka összeállítását feltehetően az I. Péter cár idejében fellángoló képrombóló eretnecség elleni küzdelem inspirálta. Ezeke az eretnekeket egy 1714-ben tartott zsinaton el is ítélték.

A kötetnek két kéziratos példánya ismert. Az első könyv 539 kézzel írt oldala különböző szerzők munkája, a moszkvai Egyetemi Könyvtárban őrzik. A 85 Istenszülőt ábrázoló metszet közül 77 Турецгосорскіј műve, ezen kívül van még benne egy akvarell is. A könyvben szerepel még további 48, különböző csodatevő Mária-ábrázolás története, amelyekhez nem tartozik illusztráció, bár a metszetek helyét kihagyták. Az összesen több mint 130 csodás ikon (77 Oroszországban, 55 Palesztinában, valamint az egész keleti és nyugati világban található), leírásában a csodák helyét és idejét is feltüntették.¹⁰

A csodatevő ikonokat feldolgozó írás másik változata a moszkvai Állami Történeti Múzeumban maradt fenn. Ebbe Mohovikov kötetének a csodatevő ikonokról szóló részét másolták át. A könyv egykori tulajdonosáról, Fjodor Mihajlovocs Muriginről 1730. október 16-án kelt autográf bejegyzés emlékezik meg. Ebben a kötetben három olyan ábrázolás is megtalálható, amely a másokban nincs.¹¹ Szerepel benne egy ún. „Venszkaja”, vagyis „bécsi” ikon is, Турецгосорскіј metszetével illusztrálva, amelyet a magyar olvasók először 2007-ben, egy Szombathelyen megjelent tanulmánykötet borítóján láthattak: a metszet reprodukcióját, a kötet hátoldalán pedig a hozzá tartozó leírás kezdősorainak magyar fordítását is olvashatták.¹²

9 Bentchev, 1985, 141–147, Abb. 1–6.; Bentchev – Haustein-Bartsch, 2000, 16–18, Abb. 1–5.; Boeck, 2010, 34.

10 A kötetet a moszkvai egyetemi könyvtárban őrzik: МГУ, No 10536–22–71. Elsőként ismertette: Поздеева, И. В.: Вновь найденный сборник Симеона Моховикова с гравюрами Г. П. Тепчегорского. In: *Народная гравюра и фольклор в России XVII–XIX вв., Материалы научной конференции*. Москва, 1976, 175–198. A kötetet foglalkozó újabb irodalom: Кобяк, Наталя А.: О некоторых источниках сборника «Солнце пресветлое» Симеона Федорова Моховикова. In: *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 14–16 вересня 2009 р.)*. Одеса, 2010. 154–160.; Кобяк, Н. А. – Зименко, Е. В. – Шульгина, Э. В.: Новые данные о сборниках «Солнце пресветлое». *Вестник Российского гуманитарного научного фонда*, 2010 № 3. 140–149.; Boeck, 2010. 34.

11 Ezt a példányt ismerteti: Лепяхин, Валерий: *Сказание о чудотворных иконах в древнерусской словесности*. Москва, 2012, 188. [Лепяхин, 2012].

12 A kötet címe: Ágoston Magdolna (szerk.): *A szent művészet és az ikon. Tanulmányok*.

A „Venzkaja” eredetével néhány évvel később Lepahin Valerij foglalkozott alaposabban.¹³ Kiadta a metszetet kísérő kézirat átíratát is.¹⁴ Jelen tanulmányban a moszkvai Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirat szövegét használtuk: ez valamelyest rövidebb, mint a már kiadott verzió, ugyanis a kép történetének végén hiányzik a forrásmegjelölés, az Áthoszi Paterikon, egyébként pontosan meg nem határozható példányára történő utalás, valamint a képromboló eretnekeket elítélő polemikus mondat, amelyek a Lepahin által kiadott, Murigin-féle változatban szerepelnek.

Mohovikov művében a „Venzkaja” metszethez kapcsolódó leírás első mondatából csupán annyi derül ki, hogy ez a kép Bécsből származik és Magyarországon őrzik. Ezt egy hosszabb történet követi, amelyben már az áthoszi Dionísziu monostor kerül szóba, és az ott őrzött egyik híres kegykép, az ún. Akathisztosz-ikon legfontosabb csodájáról olvashatunk. A kötet 123. foliójának verzóján, az oldal bal felső sarkába van beragasztva egy rézmetszet, melyen közvetlenül a kép alatt ez a magyarázó felirat olvasható: „A Legszentebb Istenszülő Magyarországon lévő bécsi csodatevő képmásának ábrázolása” (1. kép). A kézzel írott bővebb ismertetés, amely a 106. ebben a műben, s amely a 124. folio mindkét oldalán folytatódik, így szól (2–3. kép, az egyházi szláv szöveg átíratát lásd a függelékben):

„A Legszentebb Istenszülő Magyarországon lévő bécsi csodatevő képmása 6700¹⁵ október 18-án mutatkozott meg. Ez a képmás azelőtt az Áthoszhegyben, a Dionísziu monostorban volt. Oda kötődik az alábbi csoda. Valamikor az idő tájt jött ezen monostorba egy rablófejedelem és ezt az ikont erőszakkal elorozta a templomból. És bezárván azt ládájába elment onnét, megfenyegetvén az atyákat. Majd, mikor a nyílt tengeren hajózott, álmában kétszer, háromszor látta a Legszentebb Istenszülőt, aki fenyegette őt és mondta: 'Miért zártál be engem ide, te megátalkodott és gonosztevő? Vigyél engem vissza hajlékomba, ahol nyugodtam.' Ő azonban, mintha nem is hallotta volna ezeket a szavakat és nem is értett volna az egészből semmit. Izgatottan ült, mint aki megháborodott. Aztán nagy és szörnyűséges vihar tört ki a tengeren, mintha ördög szállta volna

(Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Berzsenyi Dániel Főiskola, Ruszisztika 2), Szombathely, 2007. A kötetrel Lepahin Valerij szlavistát köszöntötték, feltehetően ő bocsátotta a szerkesztők rendelkezésére a címlapon szereplő metszetet és a „Venzkajáról” szóló kézirat kezdőoldal fotóját. A hátsó borítón a következő forrásmegjelölés olvasható: „Az isteni fényel ragyogó Nap. Csodatevő ikonokról szóló legendák. 1730. A kép rézkarc. (Moszkva, Történelmi Múzeum)” Megköszönöm Kriza Ágnesnek, hogy erre a kiadványra fölhívta a figyelmemet.

13 ГИМ. Муз. 42. л. 138. Лепахин, 2012, 186–195.

14 Уо. 188–189.

15 Ez a világ teremtésétől számított év, amely Krisztus születésétől számítva 1192-nek felel meg.

meg a hajót, hogy őt, társaival együtt a mélységbe taszítva elpusztítsa. És ekkor eszébe jutott a Legszentebb Istenszülő ikonja. Nekiindult a ládája felé, de azt darabokra törve a tenger habjain úszva találta, és szöttesei között ott volt a becses ikon, amelyből bőven áradt a műró, mely még a mai napiglan is jó illatot áraszt bőségesen. És mikor kezébe vette az ikont, megvigasztalódott és erősen hitt. És megszűnt a vihar azon nyomban. Ekkor, először ő is megfélemlert, majd társai kényszerítették, hogy menjen vissza a kolostorba. És átadta a Legszentebb Istenszülő ikonját a szerzeteseknek nagy félelem és remegés közepette. A szerzetesek a szent ikont a legnagyobb jámborsággal fogadták és elhelyezték a templomban a jobboldali kliroszra, a szent oltár déli ajtaja közelében, hogy ott mindenki láthassa és meghajolva tisztelhesse.”¹⁶

A történetben szó sem esik Pócsról. Akkor mi alapján feltételezzük, hogy a „bécsi” ikon történetét a pócsi kép ihlette, s esetleg nem valamelyik más, Bécsben tisztelt, ténylegesen az ortodox világból származó ikon?¹⁷ Ezt a sejtésünket csupán a metszet erősíti meg, amely egyértelműen az 1697-ben Bécsbe szállított pócsi kegyképet ábrázoló, valamelyik – egyelőre nem azonosított – kisgrafika alapján készülhetett: erre utal a kompozíció szerkezete, de ezt egyértelműsíti a Jézus nyakában viselt kereszt, a kezében tartott stilizált virág, aztán az Istenszülő mafóronjának csillagra emlékeztető díszei, illetve a szeméből bőségesen folyó könnyek (vö. 1. kép).

Úgy tűnik tehát, hogy Tyepcsegorszkij, vagy Mohovikov, de az is lehet, hogy valaki más a környezetükből, valamilyen úton-módon birtokába jutott a Bécsben tisztelt pócsi képet ábrázoló metszetnek, melyekből 1697-től kezdve mind a Habsburg Birodalom fővárosában, mind Augsburgban megjelentettek már néhányat, s amelyeken rendszerint rövid leírás is olvasható a kép könnyezéséről és magyarországi eredetéről (ezekben nem mindig szerepel Pócs, vagy ha igen, erősen torzult formában).¹⁸ Ennél több információ nem is igen jutott

16 Veljanovszki Dávid fordítása. Az eredeti dokumentumról készült másolat beszerzésében önzetlen segítséget nyújtott Olga Khavanova, a moszkvai Történettudományi Intézetben dolgozó történész kolléga, amiért őszinte hálával tartozom.

17 Ilyen a Burg melletti Michaelskirche krétai eredetű Hodigitriája, amely 1672-ben került a templomba. Lásd: Aurenhammer, Hans: *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit*. Wien, 1956, 82–83. Az is igaz, hogy kultusza soha nem érte el azt az intenzitást, mint a század végén a császárvárosba érkező pócsi kép.

18 Az 1713 előtt készült metszetek jöhetnek szóba előképként. Ezekről lásd: Tüskés Anna: A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai. In: *Ars perennis: Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, 2009*. Szerk. Tüskés Anna, Budapest, 2010, 273–276. [Tüskés, 2010]. Tüskés Anna: Representations of the Mary-Icon of Máriapócs in Engravings. In: (eds.): *Sacred Space in Central and Eastern Europe from Middle Ages to the late Modernity: Birth, Function, and Changes*. Eds. Dumitran, Daniel – Burnichioiu, Ileana, Annales Universitatis Apulensis (Series Historica I), Alba Iulia, 18 (2014) 167–169. [Tüskés,

el Moszkvába, ahol Mohovikov ezt a hiányt úgy pótolta, hogy a Dionísziu monostor leghíresebb ikonjának történetét helyezte a metszet mellé, mivel ez utóbbiról – feltehetőleg – semmilyen képi forrással nem rendelkezett. Ami különös, hogy az orosz metszet alatti magyarázó sorban, és majd az azt kísérő szövegben is, a pócsi ikon szállítási irányát megfordították: nem azt olvassuk, hogy egy magyarországi ikont tisztelnek Bécsben, hanem éppen fordítva, azt állítják, hogy ez a bécsi eredetű kép Magyarországon található, s csak ezt követően fejtegetik, hogy eredetileg az Áthoszon volt. A szerző különös módon az ikon Bécsbe kerülését már nem részletezte.

Az Áthosz-hegy szinte minden monostorában őriznek egy, de akár több csodatevő ikont is. Tiszteletüket a szent helyeket felkereső zarándokokon kívül az adott monostor szerzetesei is terjesztették, akik különösen az újkorban, miután az egész bizánci birodalom már oszmán fennhatóság alá került, szívesen keresték fel a még ortodox uralkodók által irányított államokat (pl. Havasalföld, Moldva és Oroszország), hogy szükséges adományokat gyűjtsenek közösségeik fennmaradásához.

A Dionísziu monostort, amint neve is jelzi, egy Dioníziosz nevű, Kasztoria közeléből származó szerzetes alapította a 14. század második felében. A monostor csodatevő ikonját III. Alexiosz Komnénosz, trapezunti császár adományozta az alapítónak 1375-ben. A hagyomány szerint ez a kép egyike annak a hetvennek, amelyeket Lukács evangélista festett, és azt is tudni vélik, hogy éppen ezt az ikont hordozta körül Szeurgiosz pátriárka Konstantinápolyban, amikor 625-ben az avarok ostromolták a várost. A csodás szabadulás alkalmából született meg az Istenszülőt dicsőítő egyik leghíresebb költemény, az ún. Akathisztosz himnusz, amelyről az ikon is a nevét kapta. A csodatevő képet a monostor 16. században épült főtemploma, a katólikon előcsarnokából nyíló, a főépület északi oldalához csatlakozó centrális, de szabálytalan alaprajzú kápolna ikonosztáznak alapképei között őrzik.¹⁹ A hozzá kapcsolódó csodás történetek közül kétség kívül az a leghíresebb, amely a Mohovikov-féle gyűjteményben is olvasható. A görög miráculumgyűjtemények szerint a kalózok 1592-ben rabolták el az ikont, amely csodálatos módon ekkortól kezdve illatos olajat, vagyis mirtót is kezdett árasztani. Egyes változatok szerint az esemény hatására sok kalóz megtért, megkeresztelkedett és szerzetessé lett a monostorban.²⁰ A Dionísziu monostor Istenszülő ikonja mára annyira megfeketedett,

2014]. *Orcád világossága: görögkatolikusok Magyarországon*. Szerk. Terdik Szilveszter, Debrecen, 2020, 312., 314–315., kat. IV.3., kat. IV.5–6. [Terdik, 2020]

19 Capuani, Massimo: *Monte Athos: Baluardo monastico del Cristianismo orientale*. Novara, 1991, 226–231.

20 Vö. korábbi irodalommal: Amand de Mendieta, Emmanuel: *L'art au Mont-Athos*. Thessalonique, 1977, 21. Az áthoszi csodatevő ikonok történeteiről magyarul is olvasható válogatásban ez az ikon nem szerepel. Vö: Szántay Szémán István: *A Boldogságos Szűz a*

hogy ikonográfiájáról nem sokat lehet mondani; ami biztos: a félalakosan ábrázolt Szent Szűz baljában tartja a Gyermeket. Az ikon hátterét befedő, de a figurákat teljesen szabadon hagyó újkori ezüstborító által kirajzolt körvonal alapján úgy sejtethető, hogy a kompozíció az Eleusza típusba tartozik, amelyen anya és gyermeke arca összesimul. Az eredeti ikont valamikor később az Akathisztosz himnosz strófáit ábrázoló jelenetekkel vették körül.²¹ Különös, hogy míg az Áthosz többi híres csodatevő ikonjának viszonylag nagy számú, festett, vagy metszett ábrázolását ismerjük, ennek a képnek egyelőre sem középkori, sem újkori másolatát nem közölték. A kópiák hiányát talán az magyarázhatja, hogy a kép felülete már évszázadok óta erősen megsötétedett, ami nagy mértékben akadályozta a hiteles másolatok készítését.²²

Arra a kérdésre, hogy Mohovikov miért éppen ezt a történetet társította a pócsi kép metszetével, nem tudunk válaszolni. Elképzelhető, hogy a szerkesztő számára az ikon elmozdításáról szóló epizód jelentett fogódzót, hogy tartalmi kapcsolatot teremtsen a bécsi-magyarországi ikon története és az áthoszi legenda között.

A 18. századtól kezdve elterjedő orosz naptárikonokon már gyakran felbukkan a „Venszkaja” is. Ezek a miniatűr ikonok rendszerint a Hodigitria típusba tartoznak, de részleteikben már egyáltalán nem emlékeztetnek a Mohovikov-féle gyűjteményben található metszetre, s így a bécsi ősképpel sem állnak formai kapcsolatban (4. kép).²³ A „Venszkaja” ikon ünnepe február 15-én (ez újnap-tár szerint február 28.) állandósul az orosz ortodox kalendáriumban. Egyelőre

Kelet képtiszteletében és legendáiban. Budapest, 1959.

- 21 Az ikon eredeti mérete 31 x 26 cm, amely a keretező jelenetekkel együtt 77,5x52,5 cm-re növekedett. Az eredeti festmény enkauszitikus (viaszos) technikával készült. Az ikon ezüstborítását, amelynek a hátoldalán görög felirat meséli el a történetét, és a császári adományozást is megörökítették, 1786-ban készítette Jeremiás és György mester. Vö. Huber, Paul: *Athos: Leben, Glauben, Kunst.* Zürich, 1969, 312–315. Az ikonról jó minőségű reprodukciók G. Mantzaridis és Euth. Tsigaridas művében szerepelnek: Μαντζαρίδης, Γεώργιος – Τσιγαρίδας, Ευθύμιος: *Οι θαυματουργές εικόνες στο Περιβόλι της Παναγίας.* Athen, 2013, 144–148. Az ikonok elmozdításáról szóló legendák tágabb kontextusáról: Varvounis, Manolis G. – Rodosthenous, Nikos: *Religious Traditions of Mount Athos on Miraculous Icons of Panagia (The Mother of God).* *Balkan Studies* 52 (2017) 146–147.
- 22 Lepahin utal arra, hogy az Áthoszi Paterikonok is kiemelik: az ikon a sok műrőrársztás miatt nagyon sérült, alig látszik, nehéz másolni, ezért a könyvekben sem közölnek róla képet. *Лепакин*, 2012, 190–191.
- 23 Bentchev ismertet részletesebben egy 19. századi kalendáriumikont, amelyen nyolcvanhárom Isteneszlő-ikon képcskeje is szerepel. Ezen a Venszkaja a legfelső sorban, balról számítva a 10. kép. Bentchev, 1985, 146–147, Abb. 6. Egy 19. század közepéről származó, magángyűjteményben lévő ikon felső sorában balról számítva a 12. kis ikon „venszkaja vo Ugrah” felirattal szerepel (lásd a tanulmányunk 4. képét), de más példákon is ott van: Bentchev – Hausteин-Bartsch, 2000. Abb. 2–3. Egy kalendáriumikonból kinagyított Venszkaja: <https://azbyka.ru/days/ikona-venskaja> (letöltve: 2021.01.20.)

nem világos, hogy az ikon naptári ünnepének miért ezt a napot választották, mivel Mohovikovnál október 18-a, Szent Lukács evangélista ünnepe szerepel a kép megjelenési dátumaként. A későbbi gyűjteményekben gyakran az 1570-es évszám is feltűnik mint a megjelenés éve, aminek oka egyelőre nem ismert.²⁴ A szentek életét és az egyes Istenszülő-ikonokat naptári rendben bemutató gyűjtemények rendszerint csupán egy mondatban emlékeznek meg a „Venszkajáról”, amely általában a Mohovikov-féle gyűjtemény első sorát visszhangozza.²⁵ Ez érvényes a hasonló jellegű, az Istenszülő-ikonokat bemutató modern gyűjteményekre is, amelyek néha egyszerűen a régiek felfrissített variánsai.²⁶

Ivan Bentchev, az 1970-es évektől Nyugat-Németországban, Bonnban élő restaurátor volt az első, aki az orosz gyűjteményekben szereplő „Venszkaja” típusú a bécsi Stephansdombban őrzött pócsi kegyképpel kapcsolta össze 1985-ben megjelent művében.²⁷ Bentchev az orosz „Venszkaja” típusra vonatkozó alapadatok forrásaként Szergij Bulgakov 1900-ban megjelent papi kézikönyvét

24 Ezeket áttekinti Lepahin is, de nem ad megnyugtató magyarázatot: Лепехин, 2012, 193–194.

25 1866-ban, Moszkvában 169 litográfiával illusztrált gyűjtemény jelent meg a csodatévő Istenszülő-ikonok bemutatására, de ebben is csak egy mondat szerepel róla: *Сборник изображений явленных и чудотворных икон Пресвятой Богородицы, в православной церкви прославляемых*. Издание книгопродавца Манухина, Москва, 1866, 10. A kötet reprintje 1980-ban megjelent Montréalban, amely PDF-ben elérhető: <https://www.icon-art.info/phpBB2/viewtopic.php?t=9000> (letöltve: 2021.01.20.) Ebben a kötetben ugyan nem szerepel az ikonról litográfia, de egy 19. századi kötet alapján, Ivan Buharev háromszázhusz csodatévő ikont bemutató művéből az interneten már az is felbukkant: https://azbyka.ru/otechnik/Ivan_Buharev/serdets-nashih-uteshenie-320-chudotvornyh-ikon-presvjatoj-bogoroditsy/2 (letöltve: 2021.01.20.) A mű címe: *Чудотворные иконы Пресвятой Богородицы*. Ebben február 15-én ezt írják: „Икона Веская, что в Уграх. Явилась она в 1570 году. На сей иконе Пресвятая Богородица изображается с Младенцем Иисусом Христом, сидящим на левой Ее руке и благословляющим.” <https://www.sedmitza.ru/lib/text/440209/> (letöltve: 2021.01.20.) 2013-ban újra kiadták ezen a címen: *Сердце наших утешение. 320 чудотворных икон Пресвятой Богородицы*. 1907-ben Moszkvában, a Szent Szinódus jelentetett meg egy másik nagy gyűjteményt, amelyben az Istenszülő-ikonokat mutatták be: *Слава Богоматери: Сведения о чудотворных иконах и местно чтимых иконах Божьей Матери*. Москва, 1907.

26 Az előző jegyzetben említett litográfia szerepel ebben a népszerű műben is: Снегосорова, Софья: *Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее иконъ, чтимых Православною Церковью на основании Священного Писания и церковныхъ преданий*. С-Петербургъ, 1891. 175. Modern kiadásában azonban (*Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон*. Москва, 2006. 155.) már közlik – feltehetően először – a Mohovikov-kötetben szereplő metszetet is. (Az első kiadást Golub Xénia, a modernet Dobos András bocsátotta rendelkezésemre, amit hálásan köszönök). Egy másik, hasonló típusú munkában nem szerepel a „Venszkaja” ismertetése, csupán a kötet végén, a naptári részben, február 15-én tűnik fel: Алексеев, С.: *Чудотворные иконы Пресвятой Богородицы*. Москва – Санкт-Петербург, 2016. 295. [Алексеев, 2016].

27 Bentchev, 1985. 119, Abb. 6, 108.

jelölte meg.²⁸ Annak ellenére, hogy a Mohovikov-féle kötet metszeteit talán nem ismerte, s az általa feldolgozott kompendiumikonok kis kompozíciói sem hasonlítanak a Bécsben őrzött pócsi ikonra, mégis helyesen határozta meg az ősképeket. Feltehetően a gyűjteményes ikonokon a „Venszkaja” időnként fel-tüntetett magyar kapcsolata alapján következtetett arra, hogy a Stephansdom híres kegyképe rejtőzhet a háttérben.

Az orosz kultusztörténet áttekintése után megállapítható, hogy a világ csodatevő ikonjait bemutató, az orosz ortodoxiában elterjedt írott művekben, valamint a festett kompendium-ikonokon szereplő „Venszkaja” típus mögött a Bécsben őrzött pócsi ikon rejtőzik, amelynek nem csupán a története, de festett formája is átalakult olyannyira, hogy az előkép és a későbbi ábrázolások között meglévő kapcsolat az olvasó, vagy a szemlélő számára egyáltalán nem válhat egyértelművé, csak nagyon aprólékos kutatással fejthető fel. Ennek fényében aligha beszélhetünk a pócsi kép tudatos orosz kultuszáról, inkább egy rejtőzködő tisztelet nyomai bontakoztak ki, amelyben a különböző hagyományokból származó elemek a felismerhetetlenségig átformálták nem csupán a kép eredeti történetet, hanem annak a kompozícióját is erőteljesen átalakították.

A pócsi ikon tiszteletének emlékei a magyarországi szerb közösségekben

A történeti Magyarországon egyházkormányzati szempontból a legfejlettebb és legönállóbb ortodox közösségnek a szerb ortodox egyház számított egészen a 19. század közepéig. A szerbekre jellemző Istenszülő-tisztelet sokrétűségét e kötetben Golub Xénia foglalta össze. Jól ismert tény, hogy bizonyos katolikus kegyképek a hazai szerbek között is nagy ismertségre tettek szert (pl. a brünni Fekete Mária), a pócsi kép kultuszának nyomait először Szilárdfy Zoltán figyelte meg közöttük: 1996-ban a pócsi kegykép kultusztörténetével foglalkozó tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy a szentendrei Szent Mihály (ún. Pozsarevacska) templom szentélyében két olyan pócsi másolatot is őriznek, amelyeken ovális formában, festett virágkoszorúban jelenik meg a Bécsbe szállított pócsi Istenszülő-ikon.²⁹

28 Oldalszámot nem ad meg. Bentchev művének bibliográfiájában a következő mű szerepel: Bulgakow, S. W.: *Handbuch für die Priester*, Charkow 1900 (russ.). A háromkötetes műből (Булгаков, Сергей Васильевич: *Настольная книга для священно-церковно-служителей*), Bentchev a 2. kötetre hivatkozott, amelyet online nem találtam meg. A mű 3. kötetét 1913-ban Kijevben adták ki, amelyben Bulgakov az ünnepeket is tárgyalja, ez online elérhető: http://www.odinblago.ru/nastolnaya_kniga_1/2 (letöltve: 2021.01.20.) Az online verzióban a 92. oldalon van február 15-e, de nem említik a „Venszkaja” ikont.

29 Szilárdfy Zoltán: Adatok a máriapócsi kegykép kultuszához és ikonográfiájához. In: *Máriapócs, 1696 – Nyíregyháza, 1996: Történelmi konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könyvezésének 300. évfordulójára*. Nyíregyháza, 1996, 157. [Szilárdfy, 1996].

Az egyik kompozíciót a hátoldalán két merevítő léccel ellátott nagyméretű (114,5x76 cm) fenyőfatáblára, olajjal festették (5. kép).³⁰ A sötétbarna háttér előtt pompás virágkoszorú övezi az ovális formájú pócsi kegyképet, amelynek világos okker háttere szinte ragyogni látszik. Az eredeti részleteiben elég pontosan követő kegyképmásolat művészi egyszerűségében érdekes kontrasztot alkot a szinte naturalista pontossággal megfestett virágokkal. A kép felső részét valamikor megcsonkították, eredeti záródása nem ismert. Egyelőre nem lehet tudni, hogy ez a festmény mikor és honnan került a Popszavacska templom szentélyébe. Az épület 19. századi leltáraiban nem szerepel, noha az 1890-ben felvett inventárium a szentélyben három Istenszülő-ikont is említ, de egyik sem azonos ezzel.³¹ Elképzelhető, hogy a 20. században megszűnt valamelyik más templomból hozták ide.

Ugyancsak a Popszavacska templom szentélyében található egy nagyon hasonló, de jóval gyengébb kavalitású pócsi másolat is (6. kép). A vászonra festett kompozíciót fekete keretbe helyezték (kerettel: 104 x 83 cm), s elképzelhető, hogy alkotója a fatáblára festett ikon egy variánsát hozta létre. Ez utóbbi kép szerepelhet az 1890-es leltárban is: „1 велика икона на платну, у црної простој рами, образа Богоматере”, vagyis: egy nagy ikon vászonra festve, egyszerű fekete keretben az Istenszülő ábrázolásával.³²

A virágkoszorúval övezett pócsi másolatok ritkák, bár metszeken szerényebb formában ugyan, de többször feltűnik ez a motívum. Minden bizonnyal a Bécsbe szállított kép Eleonóra császárné által adományozott *Rosa mystica* titulusa ihlette, amelyet az általa adományozott pompás kivitelű ezüst díszkeretre is felíratott (7. kép).³³ A reprezentatív ezüstkeretet 1776-ban egy másikra cserélték, azóta a Stephansdom kincstárában őrzik.³⁴ Ez a keret, amely az eredeti

Uő: A máriapócsi kegykép ikonográfiájához. In: Uő: *Ikonográfia – Kultusz történet: Képes tanulmányok*. Budapest, 2003, 125–126.

30 Az ikon először itt reprodukáltuk: Terdik, 2020, 322. A kép restaurálása a budapesti Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében, a 2020/21-es tanévben, ötödéves diplomamunkaként zajlott. Forrai Kornélia, majd Seres Tamás szakmai felügyeletével a munkában résztvevő hallgatók: Géczy Sára Emese, Szigetváry Fanni Gizella, Varga Dóra Krisztina.

31 A szentendrei Popszavacska templom leltárai, Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár, Inventáriumok (Инвентари), 1787–1890.

32 A fordítást Golub Xéniának köszönöm.

33 Vö. Szilárdfy Zoltán gyűjtemények egyik metszetével: Terdik, 2020. Kat. IV.6, 315.

34 A keretről: Bachleitner, Rudolf: Das Bild der ungarischen Madonna im Stephansdom zu Wien. *Wiener Geschichtsblätter* 16 (1961) 355. Fenzl, Annemarie – Weißensteiner, Johann – Guber, Anton M. (Hrsg.): *850 Jahre St. Stephan, Symbol und Mitte in Wien: Sonderausstellung historische Museum der Stadt Wien Dom- und Metropolitankapitel, Wien, 24. April bis 31. August 1997*, St Stephan Historisches Museum des Stadt Wien. Wien, 1997. 235–238. Földvári Katalin: A pócsi kegykép kultusza Bécsben. In: Terdik, 2020, 304.

képet ovális kivágatban engedte láttatni, lehet „felelős” a pócsi kegykép ovális formátumú megjelenéséért is, amelyek a kisgrafikai ábrázolásokon a 18. század első felében igen elterjedtek voltak.³⁵ Az ovális forma persze a katonai pajzsok ősi típusát is megidézte, ami jól érzékeltette a kegykép palladium, vagyis védőpajzs értelmezését is.³⁶

Bajorországból ismert két olyan festmény, amelyeken a szentendreihez hasonló virágkoszorú is látható. Az egyik Vornbach am Inn bencés kolostora számára készült. A hátoldalán olvasható felirat szerint Franz Werner Tamm (1658–1724) német festő alkotta 1700-ban. A kegyképet körülfonó virágkoszorút három angyal tartja. Nem sokkal később ugyanő Passauban a Szent Pál városi plébániatemplom főoltárának oromzatára is ezt a kompozíciót készítette el: az ovális képmezőhöz igazodva egy angyalt elhagyott, de az ikon okker hátterét számos, monkróm angyalfejjel elevenítette meg (8. kép).³⁷ A virágkoszorúba helyezett Mária-képek ekkor már közel százéves múltra tekintettek vissza. A barokkban egyre népszerűbbé váló csendéletek „lelki” alfajába tartoznak, amelyet a németalföldi katolikus festők invenciójának tartanak. Id. Jan Brueghel (1568–1625) a reformkatolicizmus egyik kiemelkedő alakja, Federico Borromeo (1564–1631) milánói érsek számára 1608-ben festette meg az egyik első ilyen kompozíciót, amely a kor szimbolizmusra fogékony gondolkodását tükrözi.³⁸ Tamm minden bizonnyal németalföldi tanulmányai során ismerkedett meg ezzel a képtípussal.³⁹

Ugyancsak Szilárdfy Zoltán ismertette először azt a zászlóképet, amely az 1990-es években, a szentendrei Belgrád székesegyház helyreállítása során, a harangtorony egyik ablakában, felismerhetetlenül összegyűrt állapotban került elő.⁴⁰ A festményeket 1996–1997-ben a budapest Képzőművészeti Főiskolán, Bodrogi Zsuzsanna restaurálta (ma: Szentendre, Szerb Egyházi Múzeum, ltsz.

35 A hazai gyűjteményekben lévő példákra lásd: Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest, 1987, Kat. 166., 168–170., 174., 177. [Szilárdfy – Tüskés – Knapp, 1987]. Továbbá: Tüskés, 2010, 270.

36 Ennek metszerváltozatai: Szilárdfy – Tüskés – Knapp, 1987, Kat. 183–185.

37 Vö. Schäffer, Gottfried: Zwei bischer unbekannte „Maria-Pötsch“-Kopien in Ostbayern. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1970/71, 188–189. Lásd még: https://wilfried-hartle.de/wp-content/uploads/2018/11/Seite_38-39_Doppel.pdf (letöltve: 2020. március 10.)

38 Prohaska, Wolfgang: Das Geistliche Stillleben. In: *Das Flämische Stillleben 1550–1680. Ausstellungskatalog*, Kunsthistorisches Museum. Wien, 2002, 321–325.

39 A műfaj távoli reminiscenciája Medveczky Jenőnek (1902–1969) a budai Szent Flórián görögkatolikus templom számára 1938-ban festett pócsi másolata, amelyen a kegykép gazdag és színpompás virágcsokor felett lebeg. A festmény fotója: Legeza László: *A budai Szent Flórián-templom*. Budapest, 2011, 27.

40 Szilárdfy, 1996, 157, 7. kép. Lásd még: Tüskés Anna: A pócsi kegykép tisztelete a kora újkorban. Egy Mária-kép jelképpé válása. *Élet és Tudomány* 66 (2011) 1464.

600).⁴¹ A központi álló téglalap alakú képek a pócsi Istenszülőt, illetve Szent Illés prófétát a tüzes szekéren ábrázolják (9–10. kép). A nagy festmények (97,5 x 77 cm) sarkaihoz kisebb méretű (37 x 27 cm), ovális formájú képek csatlakoznak, mindegyikben háromnegyedes beállításban megfestett figurákkal: a kegykép mellett, balról jobbra, felülről lefelé haladva Dávid király, Keresztelő Szent János, Szent Anna és Szent Erzsébet (az Előhírnök anyja) látható; a Szent Illés képet ugyanebben a rendben Szent József, Szent Joáchim, Szent Mózes próféta és Zakariás főpap (az Előhírnök apja) ábrázolása kíséri. A zászló, amelyből csak töredékek maradtak, bordó selyembrokát volt.

A kép eddig nem azonosított alkotója a pócsi Istenszülő megfestésekor minden bizonnyal metszet alapján dolgozott, hiszen a korszakban Bécsben számos kisgrafikai ábrázolás népszerűsítette a Stephansdomban őrzött csodatévő ikon kultuszát, amelyek Magyarországra is eljutottak. Ezen túl számolhatunk az ikon festett, helyi tiszteletnek örvendő másolatai (pl. az esztergomi Bakócz-kápolna kegyképe, s annak szentképváltozatai) hatásával is. Mindenesetre még nem sikerült konkrétan azt a metszetelőképet meghatározni, amely a festőre hathatott. Szilárdfy Zoltán figyelte meg, hogy a gyermek Jézus ezen a festményen nem az eredetin látható, liliumra emlékeztető stilizált virágot tart a kezében, hanem három darab háromlevelű lóherét, amely – amint az a nyugati hagyományban az íreket megtérítő Szent Patrik legendájából tudható –, a Szentháromság szimbóluma (11. kép). A bécsi előképre utalnak vissza azonban a Jézus nyakában függő kereszt, az Istenszülő gyöngysora, a ruháján hangsúlyosan megjelenő, szüzességére utaló csillagok, a háttérben látható aranyozott görög betűk, és a glóriák stilizált díszei, s nem utolsó sorban a Mária szeméből bőségesen folyó könnyek.

A kisebb képek közül, Keresztelő Szent János medalionján több furcsaság is megfigyelhető: a háttérben olvasható cirill betűs felirat – érthetetlen módon – Joákimot és Erzsébetet (Іокимъ / ЕЛИЕЯВЕТЯ [sic!]) nevezi meg, az Előhírnök kezében tartott keresztben tekeredő mondatszalagon pedig latin felirat olvasható ([Ecce] AGNUS DEI) (12. kép). A rossz helyre festett és formailag is több hibát tartalmazó cirill betűs felirat (például az Elisaveta közepén a nagy C betű helyett a formailag hasonló E betűt írták), és a latin szöveg használata alapján azt feltételezhetjük, hogy a képek alkotója nem szerb, hanem katolikus közegből származott. A latin feliratot egyszerűen akár nyugati előkép használatával is magyarázhatnánk, de joggal feltételezhetjük, hogy egy ortodox festő biztosan ügyesen helyettesítette volna a szláv megfelelőjével. Ebben az esetben azonban az is jól látszik, hogy az alkotónak nem csupán a minden bizonnyal kézhez kapott cirill feliratok pontos átmásolása okozott nehézséget, de még

41 A restaurálási dokumentációja a Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében megtalálható.

a megfelelő személyhez való rendelése is. Ennek fényében nehéz a kegykép megfestése mögött tudatos megrendelői szándékot feltételezni, inkább arról lehet szó, hogy a festő a megadott általánosabb témához (Istenszülő gyermekkel) egy olyan archaikus képtípust választott, amely formailag emlékeztetett a szerbek által is tisztelt, különböző régi Istenszülő-ikonokra. A zászló eredeti szerepe, megrendelője egyelőre ismeretlen, feltehetően valamelyik városi céh megbízásából készült.⁴²

Szilárdfy nyomán Miroslav Timotijević ismertette a szerb közönség számára is a fent részletesebben bemutatott három ábrázolást, s azt is megjegyzi, hogy a katolikus környezetben élő szerbek azért fogadhatták el a pócsi kép másolatait – amelynek pontos eredetével nem is nagyon lehetek tisztában –, mert a régi bizánci ikonokra emlékeztette őket.⁴³ Érdemes megjegyezni, hogy néhány évtizeddel korábban egy másik szerb kutató a pócsi képet egy mára már elveszett, de a 11. századtól Belgrádban tisztelt, Konstantinápolyból származó „ezüst” Istenszülő-képpel, amelyet egyébként Lukács-ikonnak tartottak, is kapcsolatba hozott, s a magyarországi festmény esetleges előképének tekintette. Bár a kutató is megjegyzi: nincs arra vonatkozó adat, hogy az oszmán uralom alá került Belgrádból Magyarországra hozták volna ezt az ősi ikont, s ezen kívül a pócsi képen több motívum erős nyugati hatására utal, ami csak tovább gyengíti az esetleges kapcsolat melletti érveket.⁴⁴

Nem templomi használathoz, hanem egyérteműen a magánáhitat gyakorlatához kapcsolható három további műalkotás, amelyek szintén a hazai szerb tulajdonosokhoz kötődnek. Az első egy pompás, a 18. század utolsó negyedére datálható, ovális formájú, díszesen faragott, aranyozott copfos rátétekkel gazdagított, rézsüsen mélyülő, okker bársonnyal bélelt keretbe helyezett fatáblára olajjal festett pócsi kegykép (13–14. kép). Feltűnő, hogy az arcok realiztikusabb megformálásúak mint az ősképen, de a kevésbé plasztikus redők miatt a testek síkszerűsége megmaradt, ahogyan a nimbuszok díszei és a háttér görög feliratai is szorosan kötődnek a mintaképhez. A festőt eddig nem sikerült azonosítani, elképzelhető, hogy valamelyik hazai, a bécsi akadémián végzett szerb művész alkotása (esetleg Arsenije Teodorovics?). Mivel a keret és a festmény egykorúnak látszik, az előbbi stílusjegyei alapján a 18. század utolsó negyedére javasolt datálás tűnik helyállónak. Az ikont már évszázadok óta birtokló csa-

42 A szentendrei gyűjteményben fennmaradt egy hasonló jellegű darab, amelyen szintén Illés próféta látható, a másik oldalán a Pünkösöd ábrázolásával, amelynek textilrésze jóval későbbi ugyan, de a rajta átörökített feliratból kiderül, hogy 1766-ban a Tabakos céh készítette. Megköszönöm Vukovits Kosztának, hogy erre a darabra felhívta a figyelmemet.

43 Тимотијевић, Мирослав: Поштовање Богородице Брнске код Срба. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* XXIX (1997) 187.

44 Татић-Ђурић, Мирјана: Икона Богородице Београдске. *Годишњак града Београда*, XXV (1978) 149, Fig. 2.

lád egyik ága grábóci eredetű, a másik ága a tabáni rác közösségből származott, de azt már a késői utódok nem tudták rekonstruálni, hogy pontosan mikor és hogyan került a tulajdonukba.

A másik egy jóval szerényebb minőségű üvegkép, amelyet Szemző Ilona Lóréven gyűjtött.⁴⁵ A Csepel-sziget déli végében fekvő településen ma is jelentős szerb közösség él, ezért elképzelhető, hogy közöttük maradt fenn ez a darab (15. kép). A festmény talán a 19. század elején készült, főbb vonalaiban híven követi a pócsi ősképet, bár a felső ívháromszögeket nem az eredetin látható kétszárnyú kerubok, hanem ornamentális díszítés tölti ki. A festmény kerete is korabelinek tűnik. Alkotója, aki származhatott katolikus, de akár ortodox közegekből is, minden bizonnyal valamelyik pócsi metszet alapján dolgozott.

A ráckevei egykori szerb kolostor gyűjteményében maradt fenn egy fára, olajjal festett pócsi Istenszülő, amely minden bizonnyal valamely metszetelőkép nyomán készülhetett a 19. század első felében (41.5 x 27 cm). Az egyszerű léckerettel ellátott festmény eredetéről semmit sem tudunk, talán a monostort felkereső valamelyik helyi, vagy környékbeli hívő, illetve zarándok ajándékként kerülhetett ide.

A szerbek és a pócsi kép kapcsolatával okán érdemes megemlíteni még egy érdekességet. Bucsánszky Alajos nyomán 1828 körül kezdett elterjedni egy olyan metszetváltozata a pócsi kegyképnek, amely Jordánszky Elek esztergomi kanonok 1836-ban kiadott, a hazai kegyképeket bemutató művében is szerepel a pócsi kegykép bemutatásánál (ez utóbbi a bécsi Dorneck metszőnő rézmetszete, 16. kép).⁴⁶ Ezekon a kisgrafikákon is egy Hodigitria típusú ikon jelenik meg, de Jézus nem virágot, hanem könyvet tart a kezében. Az eredeti pócsi kegykép és a metszet közötti formai különbségeken túl lényegesebb, hogy a metszet hátterén, az Istenszülő jobb vállánál egy egyházi szláv felirat is olvasható, amely egyértelművé teszi, hogy a metszet ősképét jelentő ikont Mihály szerzetespap Grábócon festette 1742-ben. Mára nem sikerült megnyugtató magyarázatot találni arra, hogy a pócsi ikont a 19. század második negyedében miért éppen egy grábóci – mára sajnos elkallódott – ikonról készült metszettel helyettesítették, noha több kutató is foglalkozott a kérdéssel. Elképzelhető, hogy csupán egy félreértésről van szó.⁴⁷

45 Román Panni (Anna) személyes közlése, akinek gyűjteményében volt a kép. A teljes gyűjteményt a Néprajzi Múzeum vásárolta meg.

46 Jordánszky Elek: *Magyar Országban, s' az ahoz tartozó részekben lévő Bölögságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Posonban, 1836, 108–109.

47 Először Szilvay Iván figyelte meg ezt a különbséget. A szláv feliratot pontosan átírta a Jordánszkyknál közölt metszetről, de a „Grabovci” helységnévvvel nem tudott mit kezdeni, a Pócs helységnév torzult változatának tartotta. A kérdést úgy zárta le, hogy a máriapócsi házfőnök magyarázatára hagyatkozott, aki úgy vélte, hogy az akkor még a kolostorban meglévő, másik Istenszülő-ikonról lehet szó, amelyen – szerinte – egykor talán ez a felirat is megvolt: Uriel Áldozár (Szilvay Iván): *Kincseink, vagyis az első mária-*

Összegzőképpen megállapítható, hogy a hazai szerb környezetben a pócsi kép jelenléte nem tipikus, de nem is egészen szokatlan. A szerbek a Habsburg Birodalom kiváltságos ortodox népeként biztosan ismerték a bécsi Stephansdomban elhelyezett ikont, s megérintette őket a kép kultuszának törökellenes aspektusa is, amely a 18. században a bécsi tisztelet egyik fő motívuma volt. A bemutatott példák alapján azonban inkább úgy tűnik, hogy – az orosz helyzethez hasonlóan – ebben az esetben is egy „látens” kultuszról van szó, aminek alapját feltehetően nem a pócsi kép saját története, hanem a mögötte felsejlő, a Lukács-ikonokra visszanyúlónak tűnő, ősi ikonográfiai örökség biztosította.

Exkurzus I.

Arra is van példa, hogy egy olyan nyugati katolikus kegykép, amely formailag a szentendrei Pozsarevacska templom pócsi másolataihoz hasonlít (ovális forma, virágkoszorú), az orosz egyházban is saját kultusszal rendelkezzen. Július 2-án emlékeznek meg az ún. pozsajszki csodatévő ikonról, amely egy litván kamalduli kolostorhoz köthető.⁴⁸

Litvániában, Kaunas városa mellett, Pažaislis-ben áll az egykori Lengyel-Litván Államközösség legnagyobb, olasz barokk stílusban épült kamalduli remetésege, amelyet Pacas Kristóf Zsigmond (1612–1684), a litván nagyfejedelemség kancellárja alapított itáliai tanulmányai során szerzett élményei hatására. A centrális, hatszögletű hajóval, magas kupolával, két homlokzati toronnyal bíró templom építését 1664-ben kezdték meg olasz mesterek, de csak a következő század elején, már az alapító halála után, 1712-ben fejezték be. A kancellár még 1661-ben kapott egy Mária-képet VII. Sándor pápától (1655–1667), amelyet az általa alapított monostor

pócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klokocsói csodatevő szent képek leírása. Ungvár, 1907, 104–107. Ezt az értelmezést vette át Puskás Bernadett is. Lásd: Uő: A máriapócsi kegytemplom és bazilika kolostor. *Művészettörténeti Értesítő* 44 (1995) 187, 13. lj. Tüskés Anna gondolta úgy először, hogy itt valóban a grábóci monostorról van szó. Vö.: Tüskés, 2010, 270. Tüskés, 2014, 164–165. Grábócon valóban élt egy Mihály szerzetespap ebben az időben, aki festő is volt, később a monostor igumenje is lett, s 1761-ben hunyt el. Golub Xénia a vezetéknevét is azonosította (Sztankovics), de hozzá köthető ikont egyelőre nem sikerült találni, csupán ezen a metszeten felbukkanó Istenszülő-ikont lehet hozzá kötni, amely azonban nem maradt fenn. Golub Xénia azt is felveti, hogy a Dorneck bécsi metszőnő által készített kisgrafika lehetett az első változat ebből a típusból, mivel ezen a szláv felirat még hibátlan, azonban az állítólag korábbi Bucsanszky-féle metszeteken már több hiba is szerepel benne: Golub Xénia: *A grábóci ortodox monostor. Szerb művészeti örökség Magyarországon a 18. században.* Szentendre, 2024, 310–314.

48 A kép az orosz uralom megszűnésével Moszkvába került, ahonnan 1928-ban adták vissza a litvánoknak. Алексеев, 2016, 165.

templomában helyezett el (17. kép). A képhez kapcsolódva hamarosan önálló kultusz fejlődött, amelynek köszönhetően a római eredetű festmény kegyképpé vált. A monostort 1812-ben Napóleon hadai kifosztották, majd 1832-ben I. Miklós cár (1826–1855), az előző évben kirobbant felkelést követő megtorlás részeként bezáratta, a szerzeteseket száműzték. Egy évtizeddel később az “Istenszülő elszenderülése” ortodox férfimonostor kezdett el működni az épületben. A templomot az ortodox használatnak megfelelően átalakították, de a katolikus kegykép tiszteletét az új tulajdonosok is ápolták. Olyannyira, hogy amikor 1914-ben az orosz szerzeteseknek is el kellett hagyniuk a rendházat, a kincstárral együtt a kegyképet is magukkal vitték.⁴⁹ 1920-ban egy katolikus litván női kongregáció vette át a templom és a monostor gondozását, akiknek 1928-ban sikerült a kegyképet Moszkvából visszasszerezniük. A kolostort a szovjetek 1948-ban újra bezárták, a kegykép a kaunasi székesegyházba került, ahonnan csak 2001-ben helyezték vissza eredeti helyére, miután a nővérek is visszatérhettek (18. kép). Az ortodoxok kiemelkedő tiszteletének jele volt, hogy 1898-ban egy ezüst okláddal (fémborítóval) is ellátták a festményt, mivel csodatevő erejét az 1893-as kolerajárvány idején is megmutatta.⁵⁰

Azért érdemes ezt a sajátos kultuszt számon tartani, mert ebben az esetben nem egy katolikus kép ikonikus másolata vált csodatevő ikonná, mint ahogyan az a 17–18. század folyamán többször is megtörtént, hanem egy valódi katolikus kegykép egy az egyben vált az ortodox Mária-tisztelet tárgyává olyannyira, hogy kultusza még azt követően sem szűnt meg, hogy maga a kép lassan már egy évszázada eredeti helyére és tulajdonosaihoz került vissza.

Exkurzus II.

A második kitérőben egy teljesen római katolikus közegben készült emléket ismertetünk, melynek koncepciója az orosz kompendiumikonok szellemiségét idézi – noha feltehetően közvetlen hatásról egyáltalán nem be-

49 A munkákat Giovanni Battista Frediani kezdte, majd Carlo és Pietro Puttini folytatta. A templom gazdag freskódíszítését szintén olaszok készítették: Michelangelo Palloni és Giuseppe Rosa. A kolostor és kép történetéről lásd Laima Sinkunaite írását: <https://web.archive.org/web/20050118214313/http://lithuanianamerican.org/bridges/kov99/pazaislis.html> (letöltve: 2021.01.20.) A kolostor barokk falképeinek ikonográfiáját, erős máriás tematikáját ismerteti: Czyż, Anna Sylwia: *Treści ideowe wystroju kościoła i klasztoru w Pożajściu*. In: *Kameduli w Warszawie 1641-2016: 375 lat fundacji eremu na Bielanach*. Warszawa, 2016, 305–336.

50 A kép rövid története, barokk kori másolatairól és későbbi ortodox tiszteletéről: <http://pravicon.com/icon-256> és: <http://prep-serafim.cerkov.ru/2019/07/15/pozhajskaya-ikona-bozhieji-materi/> (letöltve: 2020.01.20.)

szélhetünk –, ugyanis gyűjteményes formában mutatja be a katolikus világ legfontosabb Szűz Mária kegyképeit.

A lazaristák bécsi anyaháza mellett Friedrich von Schmidt tervei szerint 1876 és 1878 között épült föl a Szeplőtelen fogantatás és Szent Szeverin tiszteletére szentelt templomuk,⁵¹ amelynek jobb oldali kereszthajójában áll egy neogótikus mellékoltár (19. kép). A központi oltárszekrényt Szűz Mária, az angyalok királynője kompozíció uralja: a három arkangyal között a fiát kezében tartó Szűz Mária félholdon és a világmindséget szimbolizáló gömbön áll, amely előtt a római Szent Péter bazilika és tér is feltűnik, alatta egy mondatszalagon latin nyelvű invokáció olvasható (*Regina Angelorum Ora pro Nobis*). A szárnyak belső oldalán mandorlában álló Jézus és Mária szíve ábrázolások a legnagyobbak. A két kompozíciót jóval kisebb méretű, profilozott keretekkel elválasztott négyszögletes mezők övezik, amelyekben Szűz Mária-kegyképek és kegyszobrok sugárkoszorú elé helyezett dombormű-változatai tűnnek fel. Az egyes kegyképek azonosítását az alájuk helyezett mondatszalagokon szereplő latinus formájú elnevezésük segíti, amelyek vagy földrajzi névből képzett alakok, vagy az egyes képtípusok közismert latin titulussai. A bal szárny belső oldalán a Jézus szíve kép körül tizenhat,⁵² míg a Mária szíve körül tizenöt kegykép másolata látható (20. kép). Ez utóbbi szárny jobb alsó sarkában Gábor arkangyal áll, lábánál egy mondatszalagon a donátorra utaló monogram és a készítés éve olvasható: Ex voto C. H. 1878.⁵³ Ezek alapján egyértelmű, hogy a templom berendezése már az épület befejezésének évében elkészült. Az ikonográfiai program kidolgozóját, aki feltehetően a lazaristák, vagy az őket támogató más egy-

51 A templom építéstörténetéről: Haiko, Peter – Kassal Mikula, Renata (Hrsg.): *Friedrich von Schidt Schmidt (1825–1891): Ein gotischer Rationalist*. Wien, 1991, 152–155.; Schmidt, Justus – Tietze, Hans: *Die Kunstdenkmäler Österreichs: Dehio Wien*. Wien, 1954, 179. Bundesdenkmalamt: *Dehio-Handbuch Wien. Band 3, X. bis XIX. und XXI. bis XXIII. Bezirk*. Wien, 1996, 464–465.

52 Balról jobbra, felülről lefelé haladva a mondatszalagokon olvasható feliratok: Maria de perpetuo succursu, Maria Taferlensis, Porta coeli, Maria auxiliatrix, Maria Radnensis, Ara coeli, Maria Monte Carmelo, Maria Brunnensis, Maria maior, Maria Bunzlauensis, Maria Arriminensis, Maria de bono consilio, Maria Kevelarensis, Maria Lurdensis, Maria Guadelupensis, Maria Einsiedlensis.

53 Balról jobbra, felülről lefelé haladva: Maria Pötschensis, Villa Vitiosa (?), Maria Lauretana, Maria Cellensis, Maria Spirensis, Maria Alt Tettingensis, Maria ab inclinato capite, Maria Absamiensis, Maria Tarnotensis, Maria Tzenstochoviensis, Maria Messanensis, Maria Edessensis, Maria Salettensis, Maria de Victoria, Mater Admirabilis, és végül Gábor arkangyal, aki kezében tekercset tart, rajta az angyali köszöntés szavaival (Ave gratia plena), míg a lába alatt lévő mondatszalagon a monogram és évszám szerepel. A monogramot van aki C. R-nek olvassa, amely a ház első rektorára, a bécsi Szent István dómkáptalan tagjára, Ludwig Graf von Coudenhove-ra utalna. Vö. Jezl, Rudolf: 140 Jahre St. Severin in Währing. *Pfarrblatt Weinhaus – St. Severin*, Wien, 2018, Ausgabe 3, 5.

házi személyek közé tartozhatott, egyelőre nem ismerjük. Az oltár tervezőjére és kivitelezőjére vonatkozó adatot sem közöltek még eddig. Mestereit az építmény stílusa alapján leginkább a 19. század közepétől jellemzővé váló, a historizáló templomi berendezésekre szakosodott valamelyik bécsi „műipari intézet” számára dolgozó művészek között kereshetnénk. Az oltár művészi szempontból nem emelkedik felül a kor átlagán, ikonográfiai programját tekintve azonban igazi kuriózum. A kegyképmásolatok földrajzilag az egész katolikus világot felölelik, s megjelennek közöttük az akkoriban még nagyon újnak számító zarándokhelyek (pl. Lourdes) kultuszképei is. A magyar látogató számára az sem érdektelen, hogy két hazai vonatkozású kegykép másolata is feltűnik rajta: a jobb szárny első indító képe a Stephansdom pócsi ikonja, amely szoros értelemben inkább már bécsi, mintsem hazai kegyképnek számít, de magyar eredetét mindig számon tartották (21. kép), míg a bal szárnyon a máriaradnai kegykép is látható. Az utóbbi megjelenése talán azzal magyarázható, hogy a radnai kegyhely a délvidéki svábok körében is óriási népszerűségnek örvendett, bécsi kultuszának pedig fontos korabeli emléke volt, hogy a Votivkirche szentélyében, a Habsburg Birodalom fontos kegyképeit bemutató sorozatban is helyet kapott.⁵⁴

A 19. század második feléből maradt fenn egy bécsi kiadású szentkép is, amelyen a Szűz Mária tiszteletének ajánlott május hónap minden egyes napjához rendelnek egy kegyképet (22. kép). A harmincegy kis Mária-képet tartalmazó medalliont feliratok kísérik, a 30. napon megtaláljuk a Stephansdom pócsi kegyképét is (Maria Pötsch von St. Stephan/Wien). Elképzelhető, hogy a göttweigi bencés apátság gyűjteményében fennmaradt szentkép elkészítését talán ez a bécsi oltár ihlette.⁵⁵

A két kitérőben bemutatott emlékek több ponton mutatnak hasonlóságot a pócsi kép kapcsán érintett orosz és szerb közegben kibontakozó kegykép-kultusz néhány sajátosságával, noha közvetlen kapcsolat nyilvánvalóan nem áll

54 A sorozatról készült mintalapokat 1900 körül adták ki, amelyeket Henrik Swoboda pap, művészettörténész magyarázatai kísérték. Magyarországot a radnai kegykép és a szegedi „Maria Hilf” (sic!) képviselte, annak emlékére, hogy Savoyai Jenőnek a törökök felett aratott zentai győzelmében a szegedi Mária-képnek is jutott szerep. A falképen látható Napbaöltözött Asszony ugyan nem hasonlított a szegedi Havi Boldogasszonyra. Ugyanebben a sorozatban Erdélyből a csíksomlyói kegyzobrot emelték ki, de a falfestményen nem az általunk jól ismert kegyzobor, hanem egy pieta ábrázolás szerepelt. Lásd: *Marien-Legenden von Oesterreichischen Gnaden-Orten – XX Bilder im Chor der Votivkirche in Wien*. Tafel III. és VI.

55 Papír, rézmetszet. Címe: Eine Mai-Andacht. A nyomólap mértete: 18,7 x 13,2 cm. A lap szignált, bal alsó saroknál: J. Kastner pinx.; jobb alsó saroknál: J. Benedict sc. Részletese leírása és fotója: <http://www.gssg.at/gssg/displayDocument.do?detailMode=default> (letöltve: 2020.01.20.)

fenn közöttük. Az egymástól elkülönülő felekezetekben kirajzolódó, párhuzamos jelenségek arra is felhívják a figyelmet, hogy a folyamatok háttérében általános, gyakran ősi, még a közös gyökerekre visszanyúló mechanizmusok működhetnek.

Képmellékletek

1–3. kép: A „Venszkaja” Istenszülő-ikon metszete és története.
 Rézmetszet és kézirat, 18. század második évtizede, Moszkva,
 Egyetemi Könyvtár, МГУ, No 10536–22–71, fol. 23v, fol 24

рѣ.

Ѡбразъ Престѣлы а
Бѣны вѣнникна.
Иже во Ѡ грахъ
чюдотво рный.
Гавнѣа в лѣтѣ
ѠѠ Ѡктѣбра
ко нѣ. прѣжде
бысть сей Ѡбразъ
ко афѣонской Горѣ
в дѣвнѣевѣ
мнѣтрьѣ. Ѡ неѣ же
бысть ецево
чудо. Пришелъ

ИзѠбраженіе Чюдотворнаго Ѡбразѣ
Прѣтой Бѣны вѣнникна иже во Ѡгрынѣ.

нѣкогда в мнѣтрьѣ сей тогдашнего врэ(-)
мени первоплѣннѣтель. і похнѣти нѣонѣ
снѣ из цѣрквѣ насилѣтвом. і заключенъ ю в кра(-)
бнѣ свою. Ѡнде Ѡ тѣдѣ грознѣци Ѡцѣм.
і Ѡбо пловнѣ пѣчнѣною морскѣю. вѣднѣтъ

поспѣ дядды і триды престѣю бѣу .
 Грозѣщюу емѣ і глѣщюу . Плотѣ мя за
 плотилѣ еси сѣмо аселунаде і злодѣе .
 прододи мене аспятѣ до ѡбѣтелище
 моѣ . І дѣше углоносаа : ѡныи же га
 по неслыша слоаѣ ѡны . і неамбная ни
 погто . по будиѣ сѣдѣше га по і зуше .
 і аѣе поста на море бѣря аелѣга і стра
 шната . га по абстаповаше порабль еѣго .
 по грузитиѣа содѣсѣми по дарици е
 хотяше по глубинѣ : і тогда по помяну
 інону престѣиѣа бѣу . гтее пограбѣи
 своѣи . і ордѣе га сокрушену на мори
 дныѣ аасти . і дѣну о ну інону меѣу
 главоѣа своѣи . аспѣищюу миро многи .
 и же и дѣше благоуханіе многое і до
 ннѣ . і га по прѣиѣ аруиѣ своѣа інону .
 утѣишиѣ і аѣѣрѣ многи . і прѣа бѣрта
 рѣз аѣіѣ :

во снѣ дважды і трижды Престѣю бѣю.
 грозѣщю емѣ і глѣющю. Почто мѣ за(-)
 ключилъ еси сѣмо вселѣкѣе і злодѣе.
 проводи мене вспѣт во ѡбѣтѣлице
 мое. і дѣже ѡпокоевѣсѣ: Шныиже ѣ(-)
 ко не слыша словѣ ѡныѣ. і не вѣнѣнѣ ни(-)
 во что. возвѣднѣсѣ сѣдѣше ѣко і зѣмѣ.
 і ѣте во сѣта на море бѣрѣ вѣлѣта і сѣра(-)
 шнаѣ. ѣко бѣстѣковаше корѣбель егѣ.
 погрѣзѣннѣсѣ со всѣми товѣрнѣци е
 хотѣше во глѣбннѣ: і тогда вѣпомѣннѣ
 іконѣ престѣты а бѣты. течѣ ко крабѣи
 своѣй. і обрѣте ѣ сокрѣшеннѣ на морѣ(-)
 чныѣ частн. і чѣнѣю ѡнѣ іконѣ междѣ
 платнѣвъ своѣ. обтѣкшю мѣром многим.
 ѣже нздаѣше благоухѣнѣе многѣе і до
 нынѣ. і ѣко прѣта в рѣкн своѣ іконѣ,
 ѣтнѣннѣ і вѣрнѣтѣ многѣи. і прѣта бѣрѣ
 ѣте:

рѣз

поща іо́нѣ перогѣ убо убогаго . Второ^е
іпону^{свѣдѣнѣ} ѿпосарищеса^{хъ} свои^{хъ} до
драти^ия смитра . іоудадѣ інону Престыа
бцы іноно^и . сомногимѣ страхомѣ итпре
пестомѣ . Іуноцы же приѣмше стѣцѣю
инону содѣганимѣ благого агвниемѣ ,
постѣдиша го поцрѣои затра^сымѣ
ирылосомѣ . близѣ го^{хъ}ныхъ дверей
стаго олтарга , пствми дидима ипо
плангаема :-

Зрѣ чти ѿпатершю Афонномѣ :-

Свѣдѣніи согоспѣти . донолѣ вѣ
зѣмѣи пребываѣете . донолѣ смущаѣете
рѣсѣиное цртѣо . донолѣ непрѣдѣете
апопатагнѣе . Помилѣте сами себе . и
на^и соблазны нетворѣте :-

тогда і ѡнъ пѣрвѣе дѣо дѣоѡвсѧ. второе же
і понджденъ ѡ товѧрицевъ своѡхъ воз(-)
вратисѧ в мѣстнрѣ. і ѡдадѣ иконѡ Пресѣты ѧ
бѣы иноком. со многимъ стѧхомъ и трѣ(-)
петомъ. Иноцы же прѣмше сѣѡю
иконѡ со всѧкимъ благоговѣннемъ,
постѧвнша ю во цѣркви за прѧвымъ
крьѡломъ. блѣзъ южныхъ дверей
сѣѡго олтарѧ. всѣми видима и по(-)
кланѧема :

4. kép: Naptárikon az Istenszülő-ikonokkal (Bentchev – Haustein-Bartsch, 2000 nyomán)

5. kép: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban. Fatábla, olajfestmény, 18. század. Szentendre, Pozsarevacska templom (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2020)

6. kép: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban. Vásznon, olajfestmény, 18. század. Szentendre, Pozsarevacska templom (Horváth Máttyás felvétele, 2015)

7. kép: A pócsi kegykép „Rosa mystica” díszkerete. Nemesfém, drágakövek, 1697. Bécs, Szent István-székesegyház kincstára (Fenzl – Weissensteiner – Guber 1997 nyomán)

8. kép: F. W. Tamm: A pócsi Istenszülő virágkoszorúban.
Passau, Szent Pál-templom főoltára. (Fekete András felvétele)

9. kép: A pócsi Istenszülő és négy medalion, zászlókép. Vásznon, olajfestmény, 18. század második fele. Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre

10. kép: Szent Illés próféta és négy medalion, zászlókép. Vásznon, olajfestmény, 18. század második fele. Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre

11. kép: A pócsi Istenszülő, zászlókép, lásd 9. kép.

12. kép: Keresztelő Szent János, a zászlókép egyik medalionja, lásd 9. kép.

13. kép: A pócsi Istenszülő. Fatábla, olajfestmény, egykorú díszkeretben, 18. század utolsó negyede. Magángyűjtemény

14. kép: A 13. kép részlete

15. kép: Pócsi Istenszülő. Üvegkép, 19. század első fele. Néprajzi Múzeum, Budapest

16. kép: Dorneck: A máriapócsi kegykép. Rézmetszet, Jordánszky Elek művében, 1836

17. kép: A pozsajszki kegykép, 17. század második fele

18. kép: A pozsajzski kegykép eredeti helyén

19. kép: Szűz Mária-mellékoltár a bécsi lazaristák templomában, 1878 (Lakata Pál felvétele)

20. kép: A mellékoltár jobb szárnyának részlete a pócsi kegykép ábrázolásával (Lakata Pál felvétele)

21. kép: A pócsi kegykép ábrázolása az oltár jobb szárnyán
(Lakata Pál felvétele)

22. kép: Mária-kegyképek május havára. Szentkép, Bécs,
19. század második fele. Göttweig, Bencés apátság

Csodatévő Mária-ikonok és másolataik a magyarországi szerb templomok Istenszülő-trónjain

GOLUB XÉNIA

Az Istenszülő Szűz Mária tisztelete a Magyar Királyság területén megtelepedett ortodox népesség körében is jellegzetesen barokk devóciós formákban öltött testet a 18. században. Ehhez kapcsolódó sajátos emléktípus az ún. Istenszülő-trón, amely a Habsburg Birodalom területén élő ortodoxok – zömében szerbek – körében nyerte el máig élő, sajátos megfogalmazását.¹ Az Istenszülő-trónok a 18. század második felében váltak a történeti Karlócai Metropólia, s így a hazánk – a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye – területén is álló szerb templomok megszokott berendezési tárgyává.² A templomhajó északi fala mentén felállított Mária-trónok kezdetben egy-egy orosz vagy balkáni, csodatévőként tisztelt Istenszülő-ikont vagy annak másolatát foglalták díszes architektonikus-plasztikus és festett keretbe. Az ereklyeként tisztelt, az óhazából vagy az Orosz Birodalomból hozott ikonok helyi kultuszát mutatják az évszázadok során a képekre függesztett votívtárgyak is.³ Hasonló kegyképek hiányában azonban újonnan, a berendezéssel egy időben festett Istenszülő-kép került a trónokra. A század utolsó harmadában ugyanis az Istenszülő-trón a vele szemben felállított püspöki trón párdarabjaként a parochiális templomok berendezésének

-
- 1 A tárgytypus – szemben a püspöki trónokkal – még a 18. században sem volt jellemző a középkori Szerbia területén, illetve attól délebbre. Erről egy ritka, késői példája kapcsán, amely a peći Istenszülő-templom csodatévő ikonja számára készült 1863-ban egy püspöki trón átalakításával lásd Мартиновић, Стефан: Трон за чудотворну икону Богородице Одигитрије у богородичног трона у Пећкој патријаршији. *Зборник Музеја примењене уметности* 9 (2013) 71–83.
 - 2 A hazai Istenszülő-trónok átfogó, tipológiai szempontú vizsgálatát a jövőben egy terjedelmesebb publikációt is megérdemelne. Jelen tanulmányom ennek a kutatásnak a részeredményeit foglalja össze, s a trónokon megjelenő ikonokra összpontosít, csak a csodatévő ikonokat, illetve másolatokat tartalmazó trónokat véve számba.
 - 3 A kegyképek tiszteletének koraujkori nyugati felélénkülése kapcsán általános a vélekedés, hogy azok sok tekintetben folytatták, illetve kiváltották az ereklyék középkori kultuszát. E nézetet tükrözi, s így 18. századi továbbélését mutatja a magyarországi ortodoxok körében a ráckevei monostor 1770–1771-es összeírása, melyben a templom birtokában levő ereklyékre vonatkozó passzusba – ereklyék híján – az Istenszülő csodatévő képét vették fel (Ковин – Записи 1759–1818. Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár [a továbbiakban: SZOEL]).

szinte kötelező elemévé vált, így már nemcsak a csodatévő képek kultuszához kötődött, hanem általánosan a Mária-devóció gyakorlásának fő színtere lett e szakrális terekben. Ez utóbbiban nyilvánvaló szerepet játszott a nyugati kereszténység (kegyoltárok, búcsújáróhelyek) hatása, mely a mi vidékeinken nem magyarázható kizárólag a szerb barokk művészet 1740-es évektől jelentkező – alapvetően ukrán közvetítésű – nyugati orientációjával, hanem logikus módon a poszttridenti katolikus szemlélet és devóciós gyakorlat helyi átvételével is.⁴

Dolgozatomban a hazánk területén fennmaradt Istenszüdő-trónok azon emlékeit vizsgálom, amelyek valamely híres csodatévő ikon másolatát vagy olyan Mária-ikont foglalnak magukba, melyet kegyképnek járó tisztelet övezett.⁵ E helyi kultuszokra – mivel javarészüik sajnos már nem mondható élőknek – legtöbbször az ikonokon megőrződött számos offer, illetve levéltári adatok utalnak. A csodatévőnek tartott ikonok elé külön perselyt helyeztek, s az itt összegyűlt adományokat az egyházközségi számadáskönyvekben önálló fejezetben tüntették fel.⁶ A levéltári iratanyagban, főleg az egyházközségi inventáriumokban ugyan gyakorta esik szó csodatévő Istenszüdő-ikonokról, ez azonban legtöbbször a nemesfém votív ajándékok összeírása kapcsán merül fel és szinte sosem tartalmaz közelebbi utalást a képek jellegére, kiváltképpen ikonográfiai típusára. Az egyetlen „megkülönböztető” jelző, ami elő-előfordul, az „Arapska” (Arab), amely Mária bőrének feketeségére utal (vö. „Szerecsen”, „Fekete Mária”), s minden bizonnyal leginkább a brünni kegyképmásolatokat, néhány esetben viszont a vinčai-bezdini Istenszüdő-ikon másolatait takarja. Jelen kutatás a 18. századi, illetve 19. század elején készült – de még a barokk szellemében fogant – trónokra és csodatévő ikonjaikra korlátozódik, s az érintett Istenszüdő-trónjainkat a csodatévő ikon eredete alapján csoportosítva tekinti át.

A téma feldolgozása során több dolog is óvatosságra int. Egyrészt megfigyelhető, hogy az egyházközségi iratok gyakran automatikusan hozzáteszik a „csodatévő” jelzőt saját Mária-ikonjukhoz, amikor annak votívjait veszik számba. A kisebb jelentőségű képek esetében a jelző használatára egyszerűen a fogadalmi ajándékok megléte motiválta az inventáriumok készítőit. Mivel ezek a leltárak rendszerint fel sem sorolják tételesen a templomban található

4 Timotijević, Mirosław: *Srpsko barokno slikarstvo*. Novi Sad, 1996, 64. [Timotijević, 1996].

5 Az óvatosabb megfogalmazást az indokolja, hogy a csodatévő jelleg, illetve a kegyképi „rang” – a bizánci hagyományban általánosan jelen levő képtisztelet miatt – nehezebben megragadható a hazai ortodox ikonok esetében is, mint az egykorú katolikus vallásos gyakorlatban. A segítség elnyerése céljából vagy hálából elhelyezett fogadalmi tárgyak önmagukban nem támaszják alá a kép kegykép funkcióját, de jelentősebb számuk mindenképpen utal az adott kép erős helyi tiszteletére.

6 Ilyenekről a 18. századból a ráckevei monostortemplom, a budai és a szentendrei szerb székesegyház esetében tudunk.

ikonokat, s egy egyszerű számadattal tudják le a mennyiségüket, a Mária-képeket sejtetően csak azért emelik ki a berendezésből, mert a rajtuk levő ezüst offeréket – nemes anyaguk okán – összeírandó értéknek tartották. A votívok adományozása elterjedt gyakorlat volt végig a 19. században is, függetlenül a magyarországi szerbek fokozott polgárosodásától és az egyház nagymérvű elnyugatisodásától. Ezt mutatják azok az Istenszülő-trónok, amelyek képükkel együtt a 19. században készültek, mégis számtalan offert kaptak (pl. a szentendrei Požarevačka templomé, 1850). A votívokat nemcsak a régi ikonokra helyezték, hanem az újonnan készült trónok Istenszülő-képeire is, sőt gyakran az ikonosztázion Mária-alapképeire is, függetlenül attól, hogy volt-e Mária-trón (pl. Székesfehérváron az 1855-as inventárium adata szerint) vagy nem (pl. a pomázi templom esetében). Ez is azt sejteti, hogy az offerálás gyakorlata önmagában nem elegendő bizonyíték arra, hogy a megajándékozott képet csodatévőnek tartsuk: a votív ajándékok elhelyezését több hazai emlék esetében inkább kell a Mária-devóció, mint a kegykép-tisztelet megnyilvánulásaként értelmeznünk.

Másrészt számolnunk kell azzal is, hogy bizonyos Istenszülő-trónokon az idő során lecserélődtek a Istenszülő-ikonok, amint ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető.⁷ Ezt okozhatta az emlék eltűnése, egy „értékesebb” Mária-kép templomba kerülése (családi ereklyék adományozása, egyházközségre hagyományozása révén), de akár a kor ízlésének változása is. Kiemelhetjük e tekintetben a szegedi szerb templom példáját, ahol egyrészt több önálló – talán családoktól, más templomokból származó – kegykép-másolat is megtalálható, másrészt pedig adathozható, hogy az Istenszülő-trónra 1903-ban a Lefter-család nagylelkűsége révén a korábbi eltávolítása után új Mária-képet festettek. A magyarországi szerb templomokban azonban több olyan barokk kori csodatévő-ikonmásolat is van, amelyek ma önálló képként és nem Mária-trónon alkotják egy templomterület részét. Több hasonló ikon került múzeumi gyűjteménybe is.⁸ Mindkét esetben lehet szó megszűnő egyházközségek fontos Istenszülő-ikonjairól, amelyek korábbi sorsa sajnos hamar a feledés homályába veszett.

A hazánk területén található Istenszülő-trónokkal eddig nem foglalkozott behatóbban a kutatás, a miskolci ortodox templométól eltekintve, melynek Kárpáti László szentelt külön figyelmet. Kutatása annál is érdekesebb, mert az

7 A székesfehérvári „rác” templomban az elmúlt évtizedekben több kép is váltakozott az 1853-ban emelt Mária-trónon, részben a templom műtárgyainak elrablása, visszakérülése, részben – ezeket követően – műtárgyvédelmi okokból. Hasonló jelenséget tapasztaltunk a révkomáromi ortodox templom későbbiekben tárgyalandó Istenszülő-proszkinitáriján esetében is.

8 Példaként említhetjük az esztergomi ortodox templom vlagyimiri típusú Istenszülő ikonját: Somogyi Árpád: *Szentendrei Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény*. [S.l.], 1970, kat. 9. [Somogyi, 1970].

emléket nemcsak művészettörténeti, hanem kultusztörténeti megközelítésben is vizsgálja, s számba veszi a kegyképen összegyűlt fogadalmi ajándékokat, tammákat.⁹ A szerb barokk kutatásban ezt a templomi bútortípust először Miroslav Timotijević dolgozta fel önálló tanulmányban. Az ürögi (Irig, Szerbia) Máriatrón (1777) példáján keresztül igyekezett történeti, ikonográfiai és ikonológiai szempontból körüljárni a Karlócai Érsekség területén, az 1760-as évektől elterjedt barokk berendezési tárgy témáját.¹⁰ Az utóbbi évtizedben megélnkült szerb barokk fafaragás-történeti kutatások ismét ráirányították a figyelmet a templomi bútorok különböző típusaira, formai fejlődésükre és mestereikre.¹¹

A trónokon, de önállóan is megjelenő, fontosabb kegyképek szerb kultuszát szintén Timotijević vizsgálta több tanulmányában.¹² A csodatévő Istenszülő-ikonok barokk kori kultuszának teológiai hátterét a szerb barokk festészetről szóló összefoglaló művében elemezte kimerítően.¹³ Az alábbiakban említésre kerülő magyarországi szerb emlékekkel Dinko Davidov foglalkozott először behatóbban 1973-ban ikonfestészeti monográfiájában, majd pedig 1990-ben

9 Kárpáti László: „Tammata”. A miskolci orthodox templom ezüst votívjai. In: *Tanulmányok Szabadfalvi József tiszteletére*. Szerk. Dobrossy István – Viga Gyula (A Herman Ottó Múzeum évkönyve 25–26.) Miskolc, 1988, 785–801. Kárpáti László: Az ortodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai. In: *A miskolci orthodox templom és sírkertje*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 2002, 55–92. [Kárpáti, 2002].

10 Тимотијевић, Мирослав: Богородичин трон Николајевске цркве у Иригу. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 27–28 (1995/96) 131–152. [Тимотијевић, 1995/96]

11 Кулић, Бранка: *Новосадске дрворезбарске радионице у 18. веку*. Нови Сад, 2007. A barokk erekletartó trónok témájának újabb összefoglalását tartalmazza: *Тронови цркве манастира Крушедола*. Уредник Мирослав Тимотијевић. Нови Сад, 2009. Golub Xénia: Ortodox fafaragók magyarországi működéséről a legújabb kutatások tükrében. Avram Manojlović képfaragó munkái. *Műemlékvédelem* 55 (2011) 366–373.

12 Тимотијевић, Мирослав: Поштовање Богородице Брнске код Срба. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 29. (1997) 181–191.; Уó: Богородица Нешчини. *Сунчани сат* 10 (2001) 187–200.; Уó: Сузе и звезде. О плачу Богородичиних чудотворних икона у бароку. In: *Чудо у словенским културама*. Београд–Нови Сад, 2000. [Тимотијевић, 2000]; Уó: Богородица Бездинска и верско-политички програм патријарха Арсенија IV Јовановића. *Balkanica* 32–33 (2003) 311–346. [Тимотијевић, 2003]; Уó: Богородица Смедеревска. *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 36 (2008) 57–87. [Тимотијевић, 2008]; Уó: Између сећања и историје: предање о чудотворној икони Богородице Шиклушке. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 42 (2010) 167–187. [Тимотијевић, 2012]; Уó: Чудотворна икона Богородице Бођанске. *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе* 44 (2012) 147–161. [Тимотијевић, 2012].

13 Тимотијевић, 1996, 339–361.

műemléki topográfiájában.¹⁴ A legtöbb ikon datálása, provenienciája, attribúciója, de gyakran máig egyetlen közlése is Davidov nevéhez fűződik. Újabban Vukoszavlyev Zorán közölte több Istenszülő-trón fotóját is építészettörténeti monográfiájában, melyben önálló fejezetet szentelt a hazai szerb templomok jellemző berendezési tárgy típusainak.¹⁵

Csodatévő-ikonmásolatok az Istenszülő-trónnal nem rendelkező magyarországi templomenteriórökben

Az Istenszülő-trón önálló templomi bútorrá válása előtti időkben a nagyobb tiszteletnek örvendő Mária-ikonokat nyilvánvalóan „egyszerű” proskinitáriumokon, ikontartó állványokon helyezték el a templombelsőben. E tekintetben érdekes a révkomáromi (Komárno) ortodox templom enteriórja, amely mai formáját a 18. század második felében nyerte el (a templom felszentelése: 1756, a mai ikonosztázion készítése: 1775 körül), megőrizve azonban a nagy múltú egyházközség (alapítása: 1511) korábbi templomberendezésének is bizonyos, lényeges képeit. (1. kép)

Ez a hallatlanul gazdag templombelső nem tartalmaz a hagyományos értelemben vett Mária-trónt, viszont két olyan proskinitáriumja is van, amely valaha feltehetően egy-egy csodatévő Istenszülő-ikon másolata számára készült. Az Istenszülő-trónusokkal ellentétben mindkét ikontartó a még mozgatható típust képviseli, s ennek megfelelően a templombelsőben való elhelyezésük sem volt állandó. 2017-ben mindkét ikontartó a templom főhajójában, az ikonosztázion előtt két oldalt, azzal párhuzamosan áll. A leltári források szerint a régebbi, gyönyörű barokk-rokokó faragású ikontartó hátfalán korábban a Szenvedő (Sztrasztnaja) Istenszülő-másolata volt, melyet az egyházközség legrégebbi ikonjaként tartottak számon még a 19. században is. (2. kép) A stílusjegyei alapján inkább orosz munkának tűnő Szenvedő Istenszülő-ikon eredetéről az egyházközség 1886-ban készült inventáriumja is azt a kegyes hagyományt rögzítette, mely szerint az ikon Dusán cár idejéből való, tehát vélhetően a szerb betelepülők által az óhazából hozott „ereklye”.¹⁶ (3. kép) A felső részén üve-

14 Давидов, Динко: *Иконе српских цркава у Мађарској*. Нови Сад, 1973. [Давидов, 1973]; Давидов, Динко: *Споменици Будимске епархије*. Београд, 1990. [Давидов, 1990].

15 Вукосављевић, Зоран: *Архитектура српских православних цркава у Мађарској: историјски развој и типологија*. Будимпешта, 2013.; 351–365.

16 A révkomáromi görög keleti egyház 1885. évi leltára, SZOEL, Инвентари IV. pp. 13–14. Az inventárium szerint a „Dusán cár-féle” ikon a „jobb oldali kántorpad előtt” volt felállítva. A „jobb oldal” feltehetően ebben az esetben ugyanazt a helyet, tehát a hajó északi felét jelenti, mert a leltárkészítő parókus leírásában vélhetően a „papi” nézőpont érvényesült, tehát a jobb oldal a szentély felől nézve értendő. Vö. Стефановић,

gezett szekrényvel rendelkező proskinitárium feltehetően ezen ikon számára készült, noha ezt a jelenlegi egyházközségi gyakorlat már nem mutatja, hiszen az ikontartó szekrényében folyamatosan cserélődnek az ikonok.¹⁷

A napjainkban a hajó déli felében, az előbbi ikontartó párdarabjaként elhelyezett másik proskinitárium az ún. vinčai Istenszülő-ikon 1747-es másolata látható. (4. kép) Formái alapján ez a proskinitárium valamivel később, a 18. század utolsó évtizedeiben készülhetett, s az előbbivel ellentétben szerves egészet alkot a falán látható képpel. A 19. század végi–20. század eleji források tanúsága szerint (s talán már elkészültekor is?) korábban a „női templomban”, azaz a narthexben volt felállítva.¹⁸ Ikonja a Karlócai Érsekség első „saját”, majd később legszelesebb körben tisztelt kegyképének – az ún. vinčai-bezdini Istenszülő-ikonnak – egy igen korai másolata, amelynek kultusza ezek szerint a 18. században már a komáromi ortodoxok körében is jelentkezett.

A komáromi ráctemplomban a mai berendezés kialakulásának idején, tehát a 18. század utolsó harmadában egyébként további régi, de már hazánk területén, balkáni vándorfestők által festett Istenszülő-ikonok is voltak. Ezek szintén kitüntetett helyekre kerültek az enteriőrben. Az 1660-as években keletkezett Istenszülő-ikonok közül az egyik az új ikonosztázion Mária-alapképe lett. Egy másikat a templom proskomídiájába készült gyönyörű keretbe illesztettek 1770-ben Pesthy Ádám fogadalmi ajándékként a nagy komáromi földrengés (1763) emlékére. Érdeemes megemlíteni egy harmadik, bizonyára szintén a komáromi-győri „rác” közösség számára az 1660-as években készült Istenszülő a Gyermekkel-ikont is. Ez azonban nem sokkal később Ráckevére került, s 1760-ban a monostortemplom Istenszülő-trónján nyert állandó elhelyezést.¹⁹ Az említett komáromi ikonok közül ez a kép tett szert a legnagyobb tekintélyre a magyarországi Mária-trónok ikonjai közül, jól dokumentált kultuszáról pedig az alábbiakban még szó esik.

Димитрије Е.: Један спис о српској цркви у Коморану крајем XIX века. In: *Споменица епископу шумадијском Сави. Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*. Нови Сад, 2001, 291–305., 300.

17 Az utóbbi időben készült fényképfelvételek alapján az ikontartó szekrényében nem is feltétlenül csak Istenszülő-, hanem néha ünnepikonok is feltűnnek.

18 1939-ben Lazar Mirković egyház- és művészettörténész is a narthexben írta össze ezt az Istenszülő-ikontartót: Мирковић, Лазар: Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната. Румуније и Мађарске *Споменик*, Н. с. I/1. (1950) 1–20., 17. [Мирковић, 1950]. A Mária-képet tartó állványok egyébként hagyományosan is a narthex szinte kötelező tartozékai. Ezeken szintén előfordultak votív rátétekkel díszített, tiszteltebb Istenszülő-ikonok.

19 Az emlékcsoportról korábban e helyen írtam: Golub Xénia: Kelet és Nyugat párbeszéde: posztbizánci művészet Magyarországon 1700 körül. *Napút* 2014/10. 52–62., 54–56.

A komáromi templomba tehát az 1760–1770-es években nem készült külön Istenszülő-trón, talán éppen azért, mert nemcsak egy, hanem több fontos Mária-ikkonnal is büszkélkedett, melyek közül kettő számára díszes proszkinitáriumot faragtattak. Ez zavarba is hozta az utókor leltárkészítőit, köztük az 1885-re vonatkozó inventárium íróját, Rakits Vladimir parókuszt is, aki mind a két említett proszkinitáriumot „Szűz Mária-trónnak” nevezi leírásában.²⁰

A komáromihoz hasonlóan a szentendrei Nagyboldogasszony-(Belgrád-) székesegyház enteriőrje is azért érdekes, mert úgy tűnik, hogy – máig szinte sértetlenül fennmaradt – barokk berendezése eredetileg nem foglalt magában önálló Istenszülő-trónt, pedig a templom csodatévő Mária-ikkonnal is rendelkezett. (5. kép) Az 1764-re felépült templom – nem melleleg a Budai Egyházmegye egyik főtemploma – bútorzata a következő tizenöt évben alakult ki, tehát abban az időben, amikor a Karlócai Metropóliában már egyre gyakoribbá vált az Istenszülő-trónok állítása. Ekkor készült a narthexbe két magas hátfalú, baldachinos ikontartó, egyikén az Istenszülő, másikén Krisztus teljes alakos, álló ábrázolásával. (6. kép) Ezek a proszkinitáriumok további csókoló ikonok tartására is szolgálnak, tehát nem egy kiemelt ikon számára készültek. A két komáromi proszkinitáriumhoz hasonlóan az ikonosztázióval párhuzamosan állnak, de – nagy függőleges kiterjedésükből adódóan – egyértelműen a női templomrész bútorainak szánták őket. A szentendrei székesegyház mai „hevenyészett” Mária-trónja azonban azt mutatja, hogy a berendezésbe nem is terveztek e funkcióra külön bútort, pedig a templom – „pátriárkai” jellegéből adódóan is – már a kezdeti időkben is birtokolt tisztelt, sőt vélhetően az óházából hozott Istenszülő-ikonokat. (7. kép)

A székesegyház 1796-os számadáskönyve említi egy csodatévő ikont, amely előtt persely is volt.²¹ A templom 1805-ben készített inventáriumában hat olyan Istenszülő-ikont hoz, amelyeken votív ezüst rátétek voltak, melyek közül egyet csodatévőnek is nevez. Nyilván ez az ikon lehetett a mai „Mária-trónon”, a szóleán, az északi kántorpadtól keletre, az ikonosztáziót keretező bal oldali oszlop talapzatára függesztve. Az 1805-ös leltár külön fejezetben veszi sorra a csodatévő ikonon található offereket, első helyen említve egy „magyar ruhás, térdeplő férfialakot”.²² A forrás szerint votív koronákat kaptak a narthex két magas proszkinitáriumjának főalakjai is, ahogy a szentélyben, üvegezett keret-

20 A révkomáromi görög keleti egyház 1885. évi leltára, 14. Lazar Mirković azonban 1939-ben készült összeírásában már bizonytalanabb a terminus alkalmazhatóságát illetően, ő az előbbi ikontartót „egyfajta trónszerű állványnak” írta le (Мирковић, 1950, 17.)

21 Давидов, Динко: *Сентандрејска Саборна црква*. Београд, 2001, 100. [Давидов, 2001.]

22 Ивентариум цркве соборнија [...] 1805, SZOEL, Инвентари VII.

ben található Istenszülő-ikon is.²³ Érdekes továbbá a fentiekhez 1806. január 19-én Jefstatije Popović főesperes által írt megjegyzés is, amely azt tanúsítja, hogy a csodatévő Istenszülő-ikonra ekkor helyezték fel azt a három igazgyöngygel és két kis dukáttal ékesített aranyláncot, amelyet egy hívő már korábban a templomnak adományozott, de addig egy szekrényben őriztek.²⁴ A következő évi leltárból kiderül, hogy egy év alatt négy további fogadalmi ezüsttel gazdagodott a csodatévő ikon, melyek leírásuk alapján a kor katolikus gyakorlatából ismert, emberalakokat és testrészeket mintázó fémofterek voltak. 1855-ben több mint hetven ooft említ a leltár.²⁵

Az ikonosztázion bal oldali oszlopának lábazatán, üvegezett keretben jelenleg a Fjodorovszkaja Istenszülő-ikon 17–18. századi orosz másolata látható.²⁶ Ez a „trón” Dinko Davidov kutatásai szerint azonban egy, az 1880–1890-es években elrabort csodatévő ikon számára készült, melyről sajnos nem tudjuk, milyen volt. Davidov levéltári adatokra hivatkozva közli, hogy az említett tragikus bűnesetig a szentendrei székesegyházban őrizték az áthoszi szerb Hilandar monostor csodatévő Háromkezű Istenszülő-ikonjának egy másolatát is.²⁷ A ma a trónon látható orosz ikon korábban a női templomban volt, s az elloptott csodatévő-ikon pótlására került 1891-ben a Mária-trónra. A Fjodorovszkaja Istenszülő számos votív ajándéka tehát már a 19. század folyamán kerülhetett az ikonra, mutatva, hogy ez a korábban „harmadrangúnak” számító Mária-ikon is kivívta a hívek tiszteletét.²⁸ (8. kép)

A fenti magyarországi emlékek azt látszanak alátámasztani, hogy a 18. század utolsó negyedéig Istenszülő-trónok csak bizonyos templomokba készültek, ahol ezt a körülmények különösen megkívánták. A csodatévő ikonok megléte

23 Az Istenszülő-ikonok votív koronákkal való feldíszítéséről lásd Тимотијевић, 2000, 235.

24 Ивентариум цркве соборнија ... 1805, SZOEL, Ивентари VII.

25 Давидов, 2001, 100–101.

26 Az előképként szolgáló orosz csodatévő ikon kultuszának központja a 13. századtól a koztromai Theodor Sztratilatész-templom volt, amelyről a nevét is kapta. Tiszteletének 17. századi megelénkülését annak köszönhetette, hogy Mihail Fjodorovics cár az ikonnak tudta be trónra hivatását. Az Eleusza (Umilenije) ikonográfiához tartozó típus jellegzetessége a Gyermek baljának lépő mozdulata, szemben a vlagyimiri típusal, melyen Jézus a bal talpát mutatja.

27 Давидов, 2001, 100.

28 Bár adódik a feltételezés, hogy a szentendrei főtemplomban esetleg a szószék jelenthetett konkurenciát a Mária-trónnak, ezt azonban nem jelenthetjük ki egyértelműen. A korban a szerb templomokban is divatba jövő szószékek elvileg nem lehetek akadályai a Mária-trónusok állításának, hiszen több olyan komplett barokk berendezés is fennmaradt, amelyben a két bútorarab szépen megfér egymással (pl. a neštini). Magyarországon ezt a miskolci és az egrí ortodox templom enteriőrije is példázza, jöllehet már a 18–19. század fordulójáról.

nem mindig jelentett elegendő indokot az újfajta templomi bútor bevezetésére. Ilyen körülmény lehetett viszont egy adott, kegyképszerűen tisztelt ikon szélesebb zárandokközönséget vonzó kultusza, melynek ápolására a csodatévő kegyképet méltó keretbe foglalva lehetett a hívek hódolatára bocsátani. Ennek legizgalmasabb hazai példáját Ráckeven láthatjuk.

Balkáni eredetű csodatévő ikonok Istenszülő-trónjainkon

a) A ráckevei Mária-trón és ikonja

A ráckevei szerb templom Istenszülő-trónja mind a benne foglalt csodatévő ikon, mind pedig maga a bútortípus története miatt egyedülálló, így az nemcsak a Budai Egyházmegye, hanem a szerb barokk művészet szempontjából is különleges emlék.²⁹ (9. kép)

A Budai Egyházmegye legkorábbi fennmaradt, egyértelműen Mária-trónnak titulálható bútora az 1760-es évszámot viseli magán, tehát abból az időből származik, amikor az Istenszülő elszenderedésének (Mária halála) szentelt templom még monostorként működött. Megkülönböztetése a templom egykorú proskinitáriumaitól (10. kép) már formai jegyei alapján is egyértelmű,³⁰ hiszen a száz évvel korábbi kegyképet magába foglaló barokk építmény a katolikus kegyoltárokat idézi retablós szerkezetével, hangsúlyos építészeti keretével, nagyobb vízszintes kiterjedésével.³¹ Az Istenszülő-trón a későgótikus teremtemplom déli bejáratával szemben kapott egy egész boltszakasznyi helyet, nyilván azzal a céllal, hogy a csodatévő ikonnak könnyen megközelíthető, reprezentatív, ugyanakkor önálló térrészt biztosítsanak. Érdekessége egykorú

29 Magyar nyelven Miskei Antal ismertette röviden: Miskei Antal: *A ráckevei szerb ortodox templom*. Ráckeve, 2008, 68–70. [Miskei, 2008] és Miskei Antal: *A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok (15–18. század)*. Eger, 2016, 222–223. [Miskei, 2016].

30 Példaként említhetjük a hátfalán a templom címünnepét ábrázoló ikontartót, amely – amennyiben Branislav Todić adatát rá vonatkoztatjuk – szintén 1760–1761-ben készülhetett, talán a trónéval azonos faragó munkájaként (Тодић, Бранислав: Сликарски уговори Теодора Грунтовића. In: *Уо: Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 319–341. 328. [Тодић, 2010a].

31 A Mária-trónok e típusának leggyakrabban idézett példája a bácskai Bođani (Bogyán) monostoré. A bogyáni trónt egy, a ráckeveihez hasonlóan, szintén a 17. század második feléből való zógráf-ikon díszíti, melyet két oldalt ószövetségi Mária-emblémákat ábrázoló medalionok egészítenek ki. Szerkezete Zaharija Orfelin szerb metsző 1758-as grafikája nyomán készült 1774 körül, s egy eszéki német fafaragó munkája. Az emlékről bővebben lásd Тимотијевић, 1995/96, 136; Тимотијевић, 2012.

ballusztrádós korlátja, mely elrekeszti a hajó ezen, devócióra szánt részét.³² Az írott források szerint széles könyöklőjét gyertyák gyújtására használták.³³

A ráckevei Mária-trónon az üvegezett ikontartó szekrényt oldalt két oszlop keretezi. Ívben kétoldalt enyhén előrehajló retabuluma a templom északi falához simul. A retabulum oromzatát egy részben áttört baldachin alkotja, melynek magas hátfalára az Istenszülőt megkoronázó Szentháromságot festették. Szabálytalan körvonalú, barokk képmezőjének négy sarkában az evangélistaszimbólumokat látjuk. A bojtdísszel szegélyezett baldachin belsejében a csillagos égbolt jelenik meg a nap és a hold ábrázolásával. A baldachin csúcsán kereszt áll a Megváltó festett képével.

Az ikontartó szekrény alatt, furcsán oldalra csúszva olvasható a trón építésére vonatkozó donációs felirat. E szerint a Mária-trónt Ioann Kiriak, a nyugat-makedóniai Kozáni városából származó makedovlach kereskedő állíttatta 1760-ban Dionisije Novaković budai püspök (1749–1767) és Isajja Stefanović igumen (előljáró, ? –1771) idején. A felirat a bútort „ikonostas”-nak nevezi, ami a tárgy típus különböző történeti elnevezései miatt is érdekes.³⁴ (11. kép) A trónról és ikonjáról több levéltári forrás is említést tesz. A ráckevei templom protokolluma „kecskeméti kereskedőnek” nevezi „Ioann Kiriak”-ot.³⁵ A ráckevei monostor életében fontos szerepet játszottak mind a makedovlach klerikusok, szerzetesek, mind a mai Albánia, Makedónia területéről származó hívek. Az 1760–1770-es években több donáció, sőt voltaképpen a templom egész enteriőre is az ő nevükhöz köthető, melyeket e műalkotások és liturgikus tárgyak rendszerint kétnyelvű – szerb-szláv és görög – felirataiból ismerünk.

A ráckevei Mária-trón Istenszülő a Gyermekkel ikonja – győri és révkomáromi stíluspárhuzamai alapján – az 1660-as években keletkezhetett az Észak-Dunántúl szerb közösségeiben.³⁶ (12. kép) A fentebb már említett emlékcsoportba tartozó ikon tehát egy balkáni vándorfestő, ún. zógráf műve lehet. E művészek – ekkor még jellemzően szerzetesek – a korai magyarországi ortodox közösségek számára készítették hazai műveiket. Komáromban és Győrben az ott már a 16. században megtelepedett sajkás vezetők voltak fő megrendelőik,

32 Ez a nyugati barokk oltáraknál jellemzőbb „cancellus” meglehetősen ritka a Mária-trónok körül, vö. Тимотијевић, 1995/96, 140.

33 Михаљцић, Стеван: Манастир Српски Ковин. In: Уб.: Православна Епископија у Весприму. [Нови Сад], 1935, 72–73. [Михаљцић, 1935]. Az egi Mária-trón előtt egy nyitható kovácsoltvas rács szolgál hasonló célokat.

34 Vö. Тимотијевић, 1996, 70–71, aki szerint így csak proskinitáriumokat hívtak.

35 Ковин – Записи о манастиру и књига прихода и расхода 1759–1818, SZOEL. Vö. Тодић, 2010a, 328.

36 Vö. Matic szerb nyelvű monográfiájában magát az ikont teszi 1760-ra, amit azonban az ikon stílusjegyei nem erősítenek meg (Матић, Војислав: Православни манастир Српски Ковин. Нови Сад, 2009, 42., 54.).

akik egyben templomaik bőkezű donátorai is voltak. Komárom-Győr és Ráckeve ortodox közösségeinek összefonódása Ráckeve 1541-es török kézre kerülésétől kezdve vált erősebbé, amikor ez utóbbi világi lakossága (kereskedők, kézművesek, iparosok) jelentős számban települt át Komáromba. A ráckevei ortodoxok 1688 után kaptak engedélyt a visszatelepedésre, s bizonyára ekkor hozhatták magukkal az Istenszülő ikonját, melyet később szülővárosuk templomának Istenszülő-trónjába foglaltak.

A ráckevei Mária-trón tehát annyiban is egyedülálló, hogy ikonja már hazánk területén készült, így tisztelete hazai eredetű. A trón felirata is csodatévőnek nevezi az ikont, melynek kultuszát az évszázadok során összegyűlt számos fogadalmi tárgy szintén mutatja (ezüst koronák, nimbuszok Mária és Jézus feje felett, ezüst rátétek az Istenszülő jobb és a Gyermek bal kezén, a szalagra fűzött kis offerek). A ráckevei monostor, majd (1777-től) parochiális templom iratai is dokumentálják a csodatévő ikon 18. századi tiszteletét.³⁷ A monostor protokollumának ereklyékre vonatkozó passzusa 1771-ben hangsúlyozza, hogy ugyan a templomuk nem rendelkezik ereklyékkal, de birtokolja az Istenszülő csodatévő képét, akinek a tiszteletére szenteltetett maga a templom is (címünnepe az Istenszülő elszenderedése).³⁸ A ráckeveiek monostoruk visszaállításáért – budai püspökük és a karlócai metropolita mellett – magához Mária Terézia királynőhöz is folyamodtak 1777-ben. Egyedül az uralkodónőhöz írt levelükben érvelnek azzal – mégpedig első helyen –, hogy csodatévő ikonjukhoz a monostor bezűntetése óta jóval kevesebb zarándok érkezik, pedig az korábban nagy számú hívet vonzott a Magyar Királyság távolabbi vidékeiről, akik a Habsburg-ház bölcs kormányzásáért is fohászkodtak.³⁹ Megalapozottan tekinthető tehát Miroslav Timotijević vélekedése, mely szerint Ráckeve a magyarországi szerbség fő búcsújáráshelyének számított a korban.⁴⁰

A templom értékleltárai évről évre számba vették az ikonra adományozott sok votív tárgyat, illetve gyarapodásukat, a számadáskönyvek pedig külön fejezetben összegezték a kép elé helyezett persely bevételeit.⁴¹ A budai ötvös által

37 Тимотијевић, 1995/96, 140; Тимотијевић, 1996, 64.

38 Ковин – Записи 1759–1818. SZOEL. Miroslav Timotijević mutatott rá, hogy a csodatévő Istenszülő-ikonok tisztelete éppen a Mária-ünnepeknek szentelt szerb monostorokban volt különösen jellemző (Smederevo, Studenica). Erről bővebben: Тимотијевић, 2008, 74–75.

39 Руварац, Димитрије: Ковинци за манастир Ковин. *Српски Сион XV* (1905) 13., 362–364. ld. Тимотијевић, Мирослав: *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд, 2006, 56. [Тимотијевић, 2006]. Vö. Miskei, 2008, 47; Miskei, 2016, 200.

40 Тимотијевић, 2006, 56.

41 Külön fejezet szól a Mária-trón votívjairól az 1774-es és az 1796-os inventáriumban is (SZOEL, Инвентари VI.).

készített votív koronák 1773-ban kerültek az ikon főalakjainak feje fölé.⁴² A szentendrei egyházmegyei levéltár őrzi azt a könyvet, amelyben 1821 és 1869 között tételesen vezették az „Istenszülő-ikon előtti kincsek leltárát”.⁴³ Ugyan ez már a kultusz történetének 19. századi fejezetébe tartozik, mégis hasznosnak tűnik néhány szó erejéig kitérni a ráckevei csodatévő ikon széleskörű kultuszát bizonyító, páratlan forrásra. A könyvbe írták a pontos dátum, a donátor nevének és származási helyének megjelölésével a csodatévő ikon (és általában a templom) számára felajánlott tárgy-, illetve pénzadományokat. A zarándokok nemcsak a környékről (Adony, Kunszentmiklós, Perkáta, Székesfehérvár), hanem Pestről, Budáról, Szentendréről, Komáromból, Esztergomból, Gyarmatból, de Miskolcra, Újvidékről és Bécsből is érkeztek. Több esetben feljegyezték, hogy az offert a felajánlója egy másik személy által küldte el Ráckevére. Az offerálók neveik alapján többségükben szerbek, illetve legnagyobbbrészt madevovlach származásúak voltak. A forrás első magyar nyelvű bejegyzése 1833-ból származik. Markmüller, született Görög Juliána helyi lakos halálakor két briliánsal ékesített jegygyűrűt hagyott a templomra, „azon feltétel alatt, hogy azok mindenkor a Boldogságos Szűz Mária csodálatos képén fűgjenek”. Láthatjuk, hogy a ráckevei Mária-kép tisztelete a környék magyar ajkú (talán elmagyarosodott szláv vagy görög) lakosságát is elérte. Valószínűleg a magyar hivatalos államnyelvvé válásával függ össze, hogy a leltárkönyvet 1844–1845-ben teljes egészében magyar nyelven vezették, majd visszatértek a megszokott szerb-szláv nyelvre. Érdekes adalék még, hogy a katolikus búcsújáró gyakorlatból átvett, emberalakot formázó fémofterekre az 1820-as években a „prilika”, az 1830-as évektől már a „figura” kifejezést használja a forrás, legtöbbször ugyanis ilyeneket adományoztak a zarándokok. 1837-ben Anna Jovanović ráckevei lakos nagylelkűségéből egy „piktorral megtisztítottatta” az ikonosztáziót, a kántorpadokat, az Istenszülő-trónt és az oltár gyertyatartóit és szentségtartóját is.

Ennek ismeretében talán furcsálhatjuk, hogy a legrégebbi, illetve az egyetlen, minden vonatkozásában hazai ortodox csodatévő Istenszülő-ikonunk kul-

42 Ивентариум ... 1768–1773. SZOEL, Ивентари VI. Vö. Aggházy Mária [et al.]: *Pest megyei műemlékei. II.* Budapest, 1958, 25.; Miskei, 2008, 72. Ezt azonban vélhetően nem tekinthetjük a kegykép olyan megkoronázásának, amely a katolikus kegyképek (pl. brünni) esetében ismert. Az ortodox gyakorlatban e votív koronák egy része gyakran már az importikonokkal együtt érkezett, s ha utólag is került az ikonokra, nem feltétlenül jelentette kultuszuk kezdetét, ünnepélyes – egyház általi – hitelesítését. Kivételt képez ez alól a vinçai ikon esete, melynek tiszteletét éppen így igyekezett IV. Arsenije pátriárka „hivatalos” rangra emelni, nyilván ismerve a Habsburg Birodalomban ekkor élő katolikus gyakorlatot.

43 Протокол общества; кнѣга прилога; инвентар драгоценности испред образа Богородице 1821–1869 (SZOEL).

tusza miért nem őrződött meg például a róla készült másolatok formájában.⁴⁴ Annyi bizonyos, hogy a kultusz korai elhomályosulásával ezt nem tudjuk magyarítani, hiszen – ahogy azt a fenti 19. századi forrás is mutatta – a ráckevei Istenszülő tiszteletét nem vetette vissza a monostor felszámolása és a templom parochiális rangra süllyedése, pedig az a Mária-trón felállítása után egy emberöltőn belül bekövetkezett, illetve szerzeteseinek Grábócra telepedése sem.⁴⁵

A Dunántúl szerb közösségeit érintő történeti kutatásairól ismertté vált, magyarországi születésű ortodox esperes, Stevan Mihaldžić (1861–1942) Ráckevéről szóló írásában érdekes mozzanatra lehetünk figyelmesek, amely talán a ráckevei csodatévő ikon kultuszának kutatása szempontjából is megfontolandó, annak ellenére, hogy tudományos szempontból a történeztudomány adatai nem mindig tekinthetők megbízhatónak. Mihaldžić 1935-ben azt írja a ráckevei ikonról, hogy az egy rézmetszetes dúc révén került grafikai sokszorosításra, melynek levonatai számos hazai szerb templomban megtalálhatók.⁴⁶ Jelenlegi tudásunk szerint ez a dúc nem lehet más, mint a 17. század végén népszerűvé vált ukrán csodatévő Mária-kép, a csernyigovi Istenszülő-ikon után készült rézmetszetes lemez, amely valóban a ráckevei monostorban maradt fenn, s Davidov feltételezése szerint Csernyigovból nem sokkal keletkezése, 1725 után került ide.⁴⁷ A dúc ma a szentendrei Szerb Egyházmegyei Múzeum gyűjteményében található, de levonatai a szentendrei múzeumon kívül megtalálhatóak például a pomázi egyházközségben, illetve magángyűjteményekben is.⁴⁸ (13. kép) A metszetábrázolás művészettörténeti jelentőségét Davidov abban látja, hogy ez az első olyan metszet, amely ukrán földről került a szerbekhez.⁴⁹

44 Viszonylag kevés szerb csodatévő ikonról készültek önálló grafikai másolatok, melyek egyértelműen hozzájárultak az adott kép festett másolatainak elterjedéséhez is.

45 Szintén további kutatást igényel a ráckevei trónus képének ikonográfiai típusa is, melyen Jézus lábtartása szokatlan: balját jobb lába mögé keresztezi.

46 Михаљић, 1935, 72.

47 A csernyigovi Iljinszkaja Istenszülő-ikon ráckevei metszetmásolatáról – a rá vonatkozó korábbi szakirodalom hivatkozásával – korábban bővebben írtam: Golub Xénia: Egy publikálatlan Istenszülő-ikon a csobánkai szerb templomból. In: *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc*. Szerk. Olajos Terézia (Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina XI.). Szeged, 2014, 61–70. [Golub 2014a]. A ráckevei lemez esetleges donátorának kérdését ebben a publikációban vetettem fel: Golub, Xenia: On the inscription of an icon – a contribution to the question of artistic connections of post-Byzantine art in Hungary. In: *Ниш и Византија (Зборник радова) XII. Уредник Миша Раковица*. Ниш, 2014, 467–476.

48 Vö. Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III.* (Devotio Hungarorum 12. Fontes Religionis Popularis Hungaricae. Szerk. Barna Gábor) Szeged–Budapest, 2008, 280.

49 A sokszorosított grafika, illetve az önálló grafikai lapok szerb egyházi közegben való meghonosodásának idején, a 18. század első harmadában kezdetben Moszkvából jutottak

A szerb kutató szerint a ráckevei szerzetesek ajándékba kaphatták a lemezt, melyről aztán maguk készítettek levonatokat.⁵⁰ Ezt a feltevést az is megerősíteni látszik, hogy a ráckevei-csernyigovi az egyetlen olyan grafikai Istenszülő-ábrázolás, amelyről a Budai Egyházmegye területén ennyi levonat maradt fenn. Érdekes, hogy a metszet nyomán készült ikonok száma a hazai szerb templomokban mégis meglehetősen csekély: a csobánkai szerb templom 1733-as dátumot viselő „vérző” Istenszülő-ikonja mellett újabban merült fel, hogy a pécsi szerb egyházközséghez került szentendrei Mária-trónt díszítő ikon is ezt az előképet követi.⁵¹

Bár a ráckevei csodatévő ikon és a csernyigovi metszet Istenszülő-ábrázolása – a mai művészettörténész szemével – lényegében csupán annyiban hasonlít, hogy mindkettő a Hodigitria-típusba sorolható ikonográfiai szempontból, az esperes által is terjesztett hagyományt nem hanyagolhatjuk el, hiszen a korból nem egy példa van Mária a Gyermekkel-ábrázolások özszemosódására. A több évszázados bizánci hagyományban sem ismeretlen jelenség (Eleusza-Hodigitria elnevezések variálódása ikonográfiai típustól függetlenül) a 18–19. századi magyarországi emlékek között a pócsi kegykép kisgrafikai ábrázolásai kapcsán is megfigyelhető volt.⁵² Így élhetett tovább „pócsi Máriaként” a felirata alapján Grábóc szerb monostorában készült Hodigitria-ikon Dorneck metszete révén.⁵³

ilyen ábrázolásokhoz a szerb megrendelők. A bécsi metszőket csak 1740 körülől veszik igénybe hasonló célokra.

- 50 Давидов, Динко: Српски бакорези у Будимској епархији. Београд, 1969. In: *Зборник Светозара Радојичића*. Уредник Војислав Ј. Ђурић. Београд, 1969. 55–76., 60.
- 51 Az ikon festője ismeretlen, s datálása is bizonytalan: talán a 18. század második fele-vége. A trónról azt tartja a helyi hagyomány, hogy a szentendrei Örömhírvétel-(Blagovestenszka) templomból került 1801-ben az izbégi, majd később az 1949-ben alapított pécsi szerb kápolnába (Popovics István: A pécsi görögkeleti szerb kápolna. In: *Српска православна црквена општина и капела у Печују*. Уредник Предраг Мандић. (Барањске свеске 4.) 47–51., 50. Faragása azonban inkább 19. századi formákat mutat, így az vélhetően már nem a Blagovestenszka, hanem az izbégi templomban készülhetett az ikon számára. Az izbégi templom iratai 1854-ben újnak nevezik Mária-trónjukat (Inventárium 1854, SZOEL, Инвентари VII.).
- 52 Az Istenszülő-ikontípusokon belüli szabadságról, illetve arról, hogy elnevezésük inkább teológiai szerepüket, mintsem ikonográfiai típusukat volt hivatott meghatározni a bizánci hagyományban lásd Belting, Hans: *Kép és kultusz (A kép története a művészet korszaka előtt)*. Budapest, 2000, 294–297. [Belting, 2000].
- 53 Vö. Tüskés Anna: A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai. In: *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája*. Budapest, 2010, 267–284., 270–273.; Tüskés Anna: Representations of the Mary-Icon of Máriapócs in Engravings. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 18 (2014) 1. 153–182., 164–165. További kutatást igényel az a kérdés is, hogy a ráckevei szerzeteseket befogadó grábóci monostor nem vitte-e valamiképp tovább a ráckevei kegykép kultuszát, s nem lehet-e a Bucsánszky által terjesztett Dorneck-grafikának éppen ez az ikon az előképe.

A ráckevei ikon ezek szerint szélesebb zárandoktömegeket vonzó kultuszából, illetve a ráckevei metszet népszerűségéből adódóan felvetődik, hogy a ráckeveiek 1725-ben nem saját csodatévő képük sokszorosítására, annak „körülbelüli” másolata gyanánt szereztek-e be a csernyigovi Istenszülő-rézdúcot? Mihaldžić esperes meggyőződése is mutatja, hogy a metszetábrázolás alján húzódó felirat, amely egyértelműen a csernyigovi Iljinszkaja ikonként nevezi meg a grafika előképét, nem feltétlenül lehetett akadály a egy ilyen kegyes hagyomány kialakulásának.

A ráckevei Mária-trón egyúttal – jelen tudásunk szerint – a Karlócai Metropólia legkorábbi datált, eredeti állapotában fennmaradt Istenszülő-trónja. A csernyigovi kapcsolat ismeretében nem kizárt, hogy e korai Mária-trónunk esetében számolnunk kell az ukrán egyházi gyakorlat közvetlen hatásával is, ahol a csodatévő ikonoknak már a 17. században állítottak díszes barokk ikon-tartókat, ún. kiotokat.⁵⁴ A katolikus barokk oltárművészet erőteljes hatását mutató, oltárszerű képtartó trónok elfogadtatásában, „legitimálásában” a szerb ortodox gyakorlatban alighanem szerepet játszottak a galíciai példák, melyek az 1740-es évektől bevallottan ukrán irányultságú szerb egyházi közegben is ismertek lehettek.

b) A szentendrei Úrszínváltás- (Preobrazsenszka) templom Istenszülő-trónja

Ha a befoglalt kegykép eredetét vizsgáljuk, 18. századi Istenszülő-trónjaink közül a ráckevei Mária-trónhoz legközelebb a szentendrei Preobrazsenszka templom trónja áll. A rajta látható kisméretű és feltűnően hosszúkas arányú Hodigitria-ikon hasonlóan szerb munkának, illetve balkáni ún. zógráf festő művének tűnik. (14. kép) Stílusjegyei alapján a 17. század végén, nagyjából tehát a szerbek nagy bevándorlásának idején keletkezhetett, bár a ráckevei ikonnal ellentétben nem biztos, hogy hazánk területén. A korszak hasonló korú, magyarországi emlékei közül Ostoja Mrkojević bajai triptychonját juttatja eszünkbe, mely a szlavóniai térségben készült. Az Istenszülő jobb kezét takaró rátét is régi, akár 17. század végi balkáni munka is lehet. Nem zárhatjuk ki, hogy – Ostoja művéhez hasonlóan – ez az ikon is egy, a nagy szerb vándorlással (1690) hazánk területére hozott „ereklye”.

54 Az Iljinszkaja ikon pazar ötvösműves „kiotja” a csernyigovi Szentháromság-székesegyházba 1695-ben készült Ivan Mazepa hetman jótéteményeként. Az aranyozott ezüst ikontartó ma a csernyigovi Történeti Múzeumban található (Черниговский областной исторический музей им. В.В. Тарновского), eredeti formáját pedig a moszkvai Állami Történeti Múzeum 1880-as évekből származó archív felvételéről ismerjük.

A Preobrazsenszka trónjáról semmit sem tudunk, de bizonyára az ikonosztázióknál (1740-es évek) később került a berendezésbe. (15. kép) Faragványai, rokokó vázadíszei alapján az 1760-as években keletkezhetett. Széles, oltárokat idéző szerkezete is inkább a ráckevei trónnal rokonítja. A csodatévő ikon mai elhelyezése nyilván másodlagos, ezért azt sem zárhatjuk ki, hogy az adott bútor eredetileg más ikonnak készült. A templom 1874-es inventáriuma – ugyan az ikon azonosításában nem segít – de mindenesetre csodatévőnek nevezi a trónusba foglalt ikont, melynek votívjait is számba veszi. Érdekes adalékkal szolgál az 1891-es leltár szövege is, melyből kiderül, hogy a Mária-trón üvegajtáját vasár- és ünnepnapokon nyitották ki.⁵⁵

Orosz csodatévő Istenszülő-ikonok másolatai magyarországi Istenszülő-trónokon

a) Orosz importikonok

A 18. század elejétől a Karlócai Metropólia területén, s így nyilván a hazai szerb templomainkban is megjelentek az orosz importikonok, közöttük ismert orosz csodatévő Istenszülő a Gyermekkel-ikonok kópiái is. Ezek orosz kegytárgyárusok révén kerültek a hazai egyházközségekhez. Némelyikük bizonyára már ezüst rátétekkel együtt érkezett, melyek tehát nem is feltétlenül fogadalmi céllal kerültek az ikonokra.⁵⁶

A hazai Mária-trónok egy részére ilyen, 17–18. századi orosz importikonok kerültek. Festőik lehetnek akár a Magyar Királyság területén felbukkanó vándorfestők is, bár rájuk vonatkozó megbízható adataink egyelőre nincsenek. Az orosz ikonok behozatala a balkáni szerzetesek korábbi adománygyűjtő útjaihoz is köthetett, melyek során sok liturgikus tárgy jutott az Orosz Birodalom területéről szerémségi és bánsági szerb monostorokba (ide sorolható Rakovac monostor igumenjének 1702-es „ikonimportja”, illetve a későbbiekben tárgyalandó vinčai-bezdini kegykép), valamint a dalmát tengerpart ortodox kolostoraiba. Az orosz ikonok azonban leginkább kegytárgyárusok révén kerültek a 18. század folyamán a hazai, illetve a szerbiai templomokba, ahogy a Balkán délebbi régióiba is (pl. Krka monostorába).⁵⁷ Aránylag nagy számukkal is ma-

55 SZOEL, Инвентари VII. A trónt és ikonját kéziratunk lezárása óta restaurálták.

56 Тодић, Бранислав: Алексије Данилович – сликар старог иконостаса манастира Шишатовца. In: УО: *Радови о српској уметности и уметницима века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 37–67., 46.

57 A dalmáciai szerb templomokban található orosz importikonokról lásd Савић, Милорад: *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације*. Београд–Книн, 2000, 159–164. [Савић, 2000].

gyarázhatjuk, hogy a hazai szerb templomokban nemcsak Mária-trónokon, hanem azokon kívül is megtaláljuk példáikat.

Ilyen orosz ikon a komáromi templomhájo már említett Mária-proszkini-táronján található Szenvedő Istenszülő (Sztrasznaja), annak ellenére, hogy a helyi hagyomány a szerb óházából eredezteti.⁵⁸ (3. kép) A Szenvedő Istenszülő ikonjának orosz kultusza 1641-ben bontakozott ki, amikor a cár Moszkvába vitette a novgorodi kormányzóságban csodát tevő ikont, majd a tveri kapunál 1654-ben felépítette számára a Sztrasznoj női monostort. A komáromi ikon stílusa alapján valószínűleg a 17. században, tehát az orosz csodatévő ikon kultuszának felvirágzásakor készülhetett orosz földön.⁵⁹ Nem tudni, mikor és milyen úton került onnan Komáromba, de az sem kizárt, hogy korábban Szerbia területén is megfordult, s esetleg az 1690-es nagy vándorlás idején hozták mai helyére.

Az Orosz Birodalom palladiumává vált vlagyimiri Istenszülő-ikon 17–18. századi másolatai több hazai szerb templomban is megtalálhatók voltak.⁶⁰ Az Esztergomból a szentendrei gyűjteménybe került kópiáról egyelőre nem tudjuk bizonyítani, hogy egykor az ottani templom Istenszülő-trónján volt.⁶¹ A székesfehérvári szerb templom Mária-trónján azonban egy időben egy vlagyimiri ikonmásolat függött.⁶² A szegedi Szent Miklós-templomban is egy 18. századi vlagyimiri Istenszülő volt eredetileg a Mária-trónon, melyet azonban a templom berendezését 1903-ban felújító Lefter család lecserélt egy korabeli Mária-ábrázolásra.

A csobánkai Istenszülő-trónon jelenleg is a kazányi (Kazanszkaja) Istenszülő-ikon egy 18. századi másolata függ. (16. kép) Ezzel nagyjából egykorú orosz

58 Az ikonográfiai típus jellegzetes elemei az anyja ujját markoló Gyermekek, aki bal vállá felett az *Arma Christi*-t (keresztet, dárdát, izsópot és verejtékkendőt) hozó angyalra tekint fel. Az Istenszülő enyhén Jézus felé billenti fejét, másik vállá felett is angyal. Az italokrétai ikonfestészetben Andrea Ritzos, a 15. század második felében működő festő alkotta meg a sokat másolt prototípusát. Másolatai a Balkán egész területén, különösen az Adria-tenger mellékén terjedtek el, csak az 1500–1600-as évekből mintegy húsz darab ismert a Belgrádig terjedő régióban, vö. Савић, 2000, 60–61. A komáromi ikon azonban ezeknél rusztikusabb megoldásokat mutat, amit a háttér pöttyözése csak fokoz, de a „zuhanórepülésben“ érkező angyalok is naiv ízűek.

59 Lazar Mirković is így datálta (Мирковић, 1950, 17).

60 A vlagyimiri Istenszülő szerb kultuszáról bővebben lásd Тимотијевић 2008.

61 Somogyi, 1970, kat. 9.

62 Somogyi az ikont kezdetben 15. századnak vélte (Somogyi Árpád: *A vlagyimiri Istenszülő ikon XV. századi másolata Székesfehérvárról*. István Király Múzeum közleményei, A. sorozat 5.) Székesfehérvár, 1957. Reálisnak azonban Davidov datálása – a 17. század második fele – tűnik (Давидов, 1973, 149., kat. 4). Vö. Тимотијевић, 2008. 65.

Kazanszkaja-másolatok a szegedi templomból,⁶³ Székesfehérvárról,⁶⁴ Egerből és Pécsről is ismertek, de nem kerültek Mária-trónra.

b) A vinčai-bezdini Istenszülő-ikon másolatai magyarországi Istenszülő-trónokon

A vlagyimiri Istenszülő-ikon egy orosz másolata jelentős, s más orosz importikónokhoz nem fogható „karriert” futott be szerb földre. Ez indokolja, hogy önálló fejezetben tárgyaljuk a magyarországi szerb templomokban található azon másolatait, amelyek Istenszülő-trónokra kerültek. A szerb barokk ikonfestészet emlékeinek sajátos csoportját alkotják az orosz eredetű ún. vinčai-bezdini Istenszülő-ikon másolatai, melyek az 1740-es évektől nagy számban készültek a Habsburg Birodalom területén a szerb egyház templomai számára.⁶⁵

A vinčai-bezdini Istenszülő-ikon eredetijét, egy vlagyimiri Istenszülő-ikon kópiát 1727-ben Paisij Grk („Görög” Paisij) szerzetes hozta Kijevből Belgrádba.⁶⁶ Kultuszát Mojsije Petrović belgrádi metropolita alapozta meg azzal, hogy az orosz egyház legszentebb Istenszülő-ikonjának e másolatát 1729-ben ünnepélyesen a Belgrád melletti Vinča monostorába vitette.⁶⁷ Jelenlegi tudomásunk szerint itt és e kegykép számára készült a Karlócai Érsekség területén az első Mária-trónusnak nevezhető templomi bútor 1727 (vagy 1729) és 1733 között.⁶⁸ A vinčai trón példájából is sejthető, hogy a Mária-trónusok állításának gyakorlata a Karlócai Érsekségben a csodatévő kegyképek tiszteletének tudatos kiépítésével hozható kapcsolatba. Mindez a Karlócai Érsekség egyházpolitikai programjának része volt, ahogy azt a vinčai kegykép további sorsa is bizonyítja, melyről rövid kitérő erejéig érdemesnek tűnik megemlékezni.

Alig egy évtizeddel a csodatévő ikon megszerzése után, 1739-ben a vinčai szerzetesek a török előrenyomulás elől menekülni kényszerültek. A bánági Bezdin szerb monostorában letek menedéket, ahová magukkal hozták orosz

63 Somogyi még votív koronával publikálta: Somogyi, 1970, Kat. 10.

64 A 18. század elejére datálható ikon ma a szentendrei szerb múzeum gyűjteményében található (Давидов, 1973, Кат. 9).

65 A téma összefoglalását lásd: Тимотијевић, 2003.

66 A vinčai monostor történetét az 1733-as érseki vizitáció jegyzőkönyvéből ismerjük: Руварац, Иларион: Судбина манастира Винче у Србији. *Старинар* IV (1887) 2. 33–40. [Руварац, 1887]; Грујић, Радослав М.: Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718–1739). Споменик Српске краљевске академије, 2. разред. 44 (1914) 84–208., 167. [Грујић, 1914].

67 Az átvitelről lásd: Руварац, 1887, 37.

68 Тимотијевић, 1995/96, 133.; Грујић, 1914, 164–165. Az első Istenszülő-trónok közé tartozhatott még a bodáni monostor mait megelőző Mária-trónja is 1742-ből (Тимотијевић, 2012, 148).

ikonjukat is. A csodatévő kegyképet azonban nem sokkal később, 1743-ban IV. Arsenije Jovanović Šakabenta metropolita (1737–1748, ipeki pátriárka 1725–1737) politikai megfontolásból Karlócára, saját új udvari kápolnájába vitette.⁶⁹ Célja a szerémségi városban berendezett új pátriárkai székhely (és ön-maga egyházfői) tekintélyének növelése volt, amit a kegykép nemzeti-egyházi palladiummá emelésével igyekezett elérni.⁷⁰ A metropolita 1745-ben díszes fémrátéteket készíttetett az ikonra Bécsben, alsó szegélyére pedig egy ezüst-táblára vésette saját, a bezdini csodatévő Istenszülőhöz írt himnuszát. Az ikon végül 1748-ban, közvetlenül a pátriárka halálát követően visszatért Bezdinbe, köszönhetően a bezdini igumen által kikényszerített szinódusi határozatnak és – közvetve – Mária Terézia királynőnek, aki azt jóváhagyta. A királynő örömmel állt ki a bezdiniek mellett, hiszen érdekében állt, hogy megakadályozza a kegyképnek a szerb egyházi-nemzeti összetartozás (rövidéletű) jelképévé válását. S bár ezzel Arsenije pátriárka tudatos egyházpolitikai manőverje kudarcot vallott, a kegykép Bezdin monostorába „hazatérve” rendkívüli tiszteletre tett szert. Zarándokok tömegeit vonzotta, akik elsősorban lelki bajok gyógyításában kérték segítségét. Karlócán maradt 1748-ban készíttetett másolata, melytől hasonló hatást vártak, sosem lett képes az eredetivel versenyre kelni.⁷¹ (17. kép) Ennek ellenére a vinçai-bezdini Istenszülő-ikon az egyetlen olyan Mária-kép a szerb ortodox egyházban, amelynek a híres katolikus kegyképekhez hasonló barokk kultusza alakult ki.

A vinçai-bezdini Istenszülő-kép tisztelete a Bánság területéről már a 18. század második felében elterjedt a Maros–Körös közén, illetve Bácska és Szlavónia területén is, sőt a Budai Egyházmegye nyugati régióiba is eljutott, amint azt a már említett révkomáromi másolata is bizonyítja. (18. kép)

A révkomáromi ikonnal eddig nem foglalkozott a tudományos kutatás, pedig mai ismereteink szerint ez a legkorábbi datált vinçai-bezdini Istenszülő-ikonmásolat a Karlócai Metropólia teljes területén. Érdekessége, hogy még azelőtt készült, hogy a vinçai ikon Bezdinbe került volna, ezért felirata logikusan még „vinçai” Istenszülőnek titulálja, szemben a nagyobb számú későbbi replikával, amelyek feliratai az elterjedtebbé vált „bezdini” jelzővel illetik azt. A

69 Тимотијевић, 2003, 318.

70 A kegykép történetének egyházpolitikai vonatkozásairól bővebben lásd: Тимотијевић, 2003, 311.; Симић, Владимир: *За љубав отаџбине. Патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*. Нови Сад, 2012, 94–96.

71 1750-ben ez is az eredetihez hasonló, drágakövekkel ékesített ezüstkoronákat, nimbuszokat és keretet kapott. 1781 óta a karlócai székesegyházban található az ikonosztázion előtt felállított állványon. A vinçai eredeti kép sorsa 1918 után vált ismét kalandossá. Ekkor ugyanis a bezdini monostor Romániához került, az ikont pedig a bánáti püspök hazafias érzülettel vezetve magával vitte Szerbia területére. 1931-től a verseci püspöki palota kápolnájában őrzik.

felirata szerint 1747-ben készült révkomáromi kópiát tehát közel egy időben (illetve talán korábban is) készítették azzal a másolattal, amelyet maga a pátriárka rendelt meg eredetileg karlócai rezindenciájának magánkápolnája számára (melynek lebontásával került mai helyére, a székesegyházba). Nem tudjuk pontosan, mikor került az ikon Komáromba, de a számára készült proszkinitárium stílusa alapján a század utolsó két évtizedében már itt lehetett.

A komáromi bezdini másolat alapján készülhetett hazánk akkor egyetlen működő szerb monostora, a Tolna megyei Grábóc Szent Arkangyalok-templomának Istenszülő-trónjára egy ikon 1785-ben.⁷² (19. kép) Erre egyező feliratukból következtethetünk, mely a bezdini kegykép nagy számú, sőt ma is készülő szerbiai és romániai másolatával ellentétben még nem „bezdininek”, hanem – korából adódóan – „vinčai” Istenszülőnek nevezi az ikont. (20. kép) A felirat „a vinčai csodatévő Istenszülő-kép igaz másolatának” mondja a grábóci ikont, melyet „egy szent képmás után festettek, amely valamikor és valahol a jámbor Orosz Birodalomban” volt. Hozzáteszi, hogy „a Tisztaságos Istenszülő Szűz kegyelme nem szűnik máig csodákat tenni, tisztaságos ikonjából mint forrásból árasztván minden arra rászorulóknak a gyógyulást, s elűzván az emberektől a gonosz szellemeket”.⁷³ A bezdini csodatévő Istenszülő tiszteletét nyilván a monostor késő barokk felújításának nagy mecénása, az 1781–1786 között temesvári püspöki címet is viselő Sofronije Kirilović karolta fel Grábócon, bár a komáromi előképe alapján az már nyilván korábban is jelen volt hazánk területén. A grábóci templom 1873-as inventáriumában beszámol a Mária-trónra került ezüst votív koronákról, valamint egyéb fogadalmi ajándékokról is: öt gyöngysort, nyolc ezüstláncon dukátokat, két piros szalagra függesztett ezüstdukátot, egy aranyozott ezüst Istenszülő- és egy Szentháromság-képecskét, két szívet, egy kezét, két felnőtt- és egy gyermekalakot formázó tammát és egy kis ezüstkeresztet ír össze.⁷⁴

A harmadik 18. századi bezdini ikon hazai Mária-trónon a hódmezővásárhelyi ortodox templomban található. 1795-ben festette Stefan Tenecki tanítvá-

72 A grábóci Istenszülő-trón faragása 1784-re már elkészült, hiszen aranyozását és márványozását Andrej Šaltistra, a templom falképegyüttesének alkotójára bízta Sofronije Kirilović püspök 1784. november 10-én. A munkát 1785. március 11-én fizették ki a festőnek. A szerződés szövegét Branislav Todić közölte 2012-ben (Тодић, Бранислав: Творци барокног ентеријера цркве у манастиру Грабовцу. In: *Уб: Радови о српској уметности и уметницима XVIII века по архивским и другим подацима*. Нови Сад, 2010, 401–425., 410–411.). A trón faragójának, illetve az Istenszülő-kép alkotójának kilétére eddig sajnos nem derült fény, csupán annyit árulnak el a levéltári iratok, hogy a kép 1786 után kerülhetett a trónra.

73 A trón feliratát közli Красић, Владимир: Манастир Грабовац у Будимској епархији. *Летопис Матице српске* 126 (1881) 26–38., 33.

74 SZOEL, lad. Грабовац 1711–1928, j. n.

nya, Mihailo Bokorović (másképpen: Bukurević, 1730 k.–1817).⁷⁵ Bukurević egyébként magában a bezdini monostortemplomban is dolgozott, a falképek legkésőbbi rétegét neki tulajdonítják. Hódmezővásárhelyi feltűnése nem meglepő, hiszen Arad környékén fejtette ki leginkább tevékenységét.⁷⁶ (21. kép) Az általa festett vásárhelyi kép a bezdini másolatok azon csoportjába sorolható, melyek előképe a votív koronákkal ékesített kegykép, illetve – nagyobb valószínűséggel – annak grafikai másolata volt (pl. Orfelin 1770-es metszete). Ezek egy részén megjelenik az ikon háttérén itt is látható, aranyszínű, monokróm mustra is. A mustra talán a kegyikon háttérét takaró, trébelt fémborító festett megfelelője lehet, amelynek kontrasztjában ezeken a képeken feltűnő az arcok sötét testszíne. A bezdini ikonmásolatok ezen altípusának legszebb magyarországi emléke a pesti görög (Petőfi tér) templomban található, ahol – Istenszü-
lő-trón híján – a hajó északnyugati sarkában a falon függ.⁷⁷

A vinçai-bezdini ikon számos másolata egyértelműen mutatja, hogy a Karlócai Metropólia Istenszü-
lő-ikonjai közül egyedül ez az ikon vált a mi régióinkban is széles körben, „kegyképszerűen” másolttá és tiszteltté. Ez azonban igaz a szerb egyház egészére is: jóformán ez az egyetlen ikon, amelyet a Karlócai Metropóliában tömegesen másoltak a barokk korában – a többi csodatévőről (feneki, Velika Remeta-i, stb.) alig ismerünk másolatokat.⁷⁸ A vinçai kegykép kultuszának terjedését a legfelsőbb egyházi akarat, illetve az ennek keretében készült sokszorosított grafikai ábrázolások is biztosították (1762-ből Johann Christoph Winkler, 1770-ből Zaharija Orfelin, 1774-ből ismeretlen metsző műve).⁷⁹ Ezek bizonyára könnyen elérhető és megbízható mintaként szolgáltak a helyi ikonfestők számára. Hozzá kell azonban tenni, hogy a bezdini Istenszü-
lő metszetábrázolásai nemigen maradtak fenn templomainkban, szemben a már említett csernyigovi Istenszü-
lő-ikon Ráckevére megrendelt rézmetszetes másolatával, amelynek nyomatait – egyházközegeinkben fennmaradt példái alapján – ikonszerű tisztelet övezhette.

Közismert, hogy IV. Arsenije Jovanović Šakabenta pátriárka – aki orosz-ukrán mintára igyekezett szabályozni a Karlócai Érsekség barokk vallásosságát – előírta klérusának, hogy csak a színódus által elismert csodatévő ikonok kul-

75 Vö. Давидов, 1990, 145.

76 A festőről bővebben lásd Тодић, Бранислав: *Српски сликари од XIV до XVIII века. II. Нови Сад*, 2013, 31–32.

77 A kegyikon tiszteletének továbbélését mutatja, hogy az elmúlt években Magyarországon a lórévi szerb templomba is készítették egy Mária-trónt, melyre a bezdini ikon másolata került.

78 Az áthoszi Hilandar szerb monostor középkori csodatévő ikonja, a Háromkezű Istenszü-
lő volt talán korábban az egyetlen, szerb közegben ennyire kedvelt Mária-ikon.

79 Давидов, Динко: *Српска графика XVIII века. Нови Сад*, 1978, 194–195., kat. 77., 145., 161.

tuszát ápolják.⁸⁰ Erről azután nemigen esik szó a forrásokban, így nem kizárt, hogy a fenti törekvése valójában nem szólt bele a helyi szokásokba. Összefüggethetett azonban a vinčai kegykép „kisajátítási” kísérletével, amelyre nemcsak az orosz cári csodatévő ikonátvitel, hanem a Habsburg Birodalomban és a nyugati egyházban tapasztalt hasonló jelenségek is hathattak. A szerb egyház által intézményesíteni szándékozott kegyképkultusz másik példája egyébként magyar vonatkozású: a siklósi szerb templom csodatévő Istenszülő-képét 1756. június 12-én vitték át a karlócai érsek rendelkezése nyomán Grgeteg monostorába. Bár az átvitel a bezdininél sikeresebb volt, a kegykép későbbi, rejtélyekben bővelkedő sorsa végül kultuszának teljes elhomályosulásához vezetett a 20. század elejére.⁸¹

„Kép a képben” - Istenszülő-ikonok a Jankovics-műhely Mária-trónjain

A csodatévő ikon Mária-trónon való „bemutatásának” koncepciója, s ezáltal maga a bútortípus fejlődése szempontjából is különleges emlék az egri és miskolci ortodox templom Istenszülő-trónja. Mindkettő az Egerben működő Jankovics Miklós faragóműhelyében készült a 18–19. század fordulóján, faragása pedig nemcsak hazánk területén, hanem a történeti Karlócai Metropólia tágabb kontextusában szemlélve is a legmagasabb művészi értéket képviseli. Ezek koncepciójukat tekintve abban mondhatóak újítónak a Mária-trónok között, hogy a hátoldalukon látható Istenszülő-ikonok „bemutatásánál” az újkori nyugati oltártabernákulumok művészetéből is ismert, rafinált megoldást, „a kép a képben” kompozíciót alkalmazták. A korábbi eredetű Istenszülő a Gyermekkel-ikon köré – modern gesztussal – mindkét trónon új, azt „kiegészítő” kompozíciót festettek.⁸² E trónok így már valósággal „újrafogalmazzák” kegyképeiket, keretfestményeikkel mintegy művészeti és teológiai kommentárt fűzve az új képbe illesztett régi kultuszképhez. Ezekre az Istenszülő-trónokra éppúgy vonatkozik Hans Belting állítása, mint a nyugati katolikus reform idején elterjedt oltártabernákulumokra: az ikon mint ereklye jelenik meg a

80 Тимотијевић, 2003, 314.

81 Az ikon 1777-ben eltűnhetett, mert ekkor egy másolattal pótolták. Erről a másolatról készített az 1781-ben megrendelt új Mária-trón számára egy kópiát Mihajlo Jevtić karlócai festő. A monostor 1900 körüli felújítása során már egy újabb vászonmásolat helyettesítette a korábbi, mely végül a II. világháború idején eltűnt. Ezek alapján már teljességgel rekonstruálhatatlan az eredeti siklósi ikon kora, illetve kinézete. A kegykép történetét Timotijević dolgozta fel: Тимотијевић, 2010.

82 A nyugati retablós oltárokba illesztett Mária-kegyképek hatásáról a szerb művészetben: Тимотијевић, 1996, 64. Az oltártípus értelmezéséről lásd Belting, 2000, 512–519.

keretfestményben, amely (esetünkben voltaképpen a trón egésze) ezáltal ereklyetartóként funkcionál.⁸³

Visszatekintve, e gesztus egy korábbi, archaikusabb megnyilvánulásaként értelmezhetjük a ráckevei Mária-trón baldachinjának kiegészítő ábrázolásait is: az Istenszülő megkoronázásának jelenetét, illetve a csillagos égbolton megjelenő nap- és holdábrázolást.⁸⁴ Az egri és miskolci trón azonban ennél direkter módon „értelmezi újra” és – Beltinggel élve — „kommentálja” a benne foglalt ősi képet.⁸⁵

A miskolci ortodox templom Istenszülő-trónjába egy orosz importikont foglaltak. (22. kép) Az ahtirkai csodatévő Istenszülő-ikont orosz földön 1739 óta tisztelik. A harkovi kormányzóságban található ikont 1751-ben, II. Katalin cárnő idején nyilvánította a szinódus csodatévővé.⁸⁶ Miskolci másolatát is a cárnő ajándékának tartja a kegyes hagyomány, amit azonban az ikon hátoldalán elhelyezett görög donációs felirat, melyben Mihail Tziatzia adományozó neve olvasható, kétségbe von.⁸⁷ Az ikonográfiai típus egyébként az italokrétai festészetben is ismert volt. Orosz munkának tűnik viszont a miskolci ikont borító remek ezüst oklad.

A kegyképet két, stílusa alapján Anton Kuchelmeister műhelye által festett angyal tartja egy széthúzott, vörös függönyű festett baldachin alatt. A kegykép ezen, figurális keretén olvasható a trón görög donátorának neve (Jorgosz Koisszoriu) és a készítés (1807) éve is.⁸⁸ A miskolci Mária-trón mint barokk *Gesamtkunstwerk* egyben a hazai ortodoxia szerteágazó gyökereit és kulturális kapcsolatait is mintázza. A tipikusan szerbnek nevezhető templomi bútortípus – amint azt már legkorábbi emlékünknél, a ráckevei trón is bizonyította – egyértelműen élvezte a szerbekkel a Habsburg Birodalomban közös egyházba kényszerült makedovlach és görög bevándorlók tetszését, adakozókedvét is.

A miskolcival azonos faragóműhelyből került ki az egri Mária-trón, mely hasonlóan díszes felépítménnyel és átgondolt vizuális koncepcióval büszkél-

83 Belting, 2000, 519.

84 Timotijević mutatott rá, hogy a bútortípus fejlődése szempontjából mérföldkőnek tartott bođani Mária-trónon (1774–1780) a korábbi Istenszülő-ikont övező Mária-emblémák is hasonló koncepciót tükröznek (Тимотијевић, 1996, 64).

85 Az ilyen „kép a képben” kompozíciók ritkának mondhatóak a szerb egyházművészetben. Egy példájuk – ugyan nem Istenszülő-trónon – a Banatski Brestovac parochiális templomában fennmaradt Istenszülő megkoronázása-kompozíció, mely szintén egy régebbi Mária a Gyermekkel-ikont foglal magába, lásd Милановић-Јовић, Оливера: Из сликарства и примењене уметности у Банату. *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* 6–7 (1976) 117–185. T. V. fig. 3.

86 Erről lásd *Az Istenszülő csodatévő Ahtirkai ikonja a miskolci orthodox templomban*. Szerk. Kárpáti László, Miskolc, 2004, 6.

87 Kárpáti, 2002, 69.

88 Уо.

kedhet. (23. kép) Az egri templom csodatévő ikonját említi egy 1777-es levéltári adat, ekkor ugyanis egy festővel „helyrehozták”.⁸⁹ Valamilyen Mária-trón már a korábbi templomban is létezett, hiszen 1785-ben „reparatio”-járól szól egy forrás.⁹⁰ A jelenlegi trón az 1786–1788 között épült új templom berendezéseként, a korábbi kutatások szerint 1789–1791 között, a templomi bútorzat faragásának első fázisában, az ikonosztázzal egy időben készült.⁹¹ Aranyozásáról egy 1794-es adat szól.⁹² Az egri Mária-trónus retablójába szintén egy korábbi, de nem orosz, hanem feltételezhetően balkáni importból származó ikont „fogalmaztak bele”. (24. kép) Az italokrétai Istenszülő-ikont az 1980-as években végzett restaurátori vizsgálatok a 16. század közepére datálták.⁹³ A kép az észak-itáliai, valamint italokrétai festészetben ismert Madre della Consolazione-ábrázolástípust követi, melynek legalább húsz 16. századi példánya maradt fenn az Adria-parti szerb közösségekben is.⁹⁴

Az egri Istenszülő-trón hátfalának keretképét, stílusa és a templomban fennmaradt más ikonjai alapján Petar Rašić Csongradi (1720–1798), az egri adófizetőként regisztrált „Petrus Graecus de Csongrad rác festő” festhette, akinek életművét újabban Todić foglalta össze. 1751-től haláláig Egerben élt.⁹⁵ A kompozíció voltaképpen kiegészíti a kegyképet: felhőkkel és szárnyas angyalfejekkel veszi azt körül, illetve felül az újszövetségi Szentháromság koronát tartó együttesét teszi hozzá. Ez a motívum az Istenszülő megkoronázásának

89 Тодић, 2013, II. 100.

90 Протокол епархијске конзисторије 1778–1804, SZOEL.

91 Давидов, 1990, 320; Nagy Márta: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei*. Debrecen, 1998, 173.

92 Протокол епархијске конзисторије 1778–1804, SZOEL.

93 1981-ben a Mária-trón restaurálása során Bérczi László másolatot készített az ikonról, s az került vissza a trónra. Az ikon eredetijét a szentendrei Egyházi Múzeum őrzi. Az ikonról Bérczi László derítette ki, hogy többszöri átalakításon esett keresztül. A trón készülésének idején, 1791-ben ismét újraaranyozták, s ekkor kapta az ezüst domborított lemezt, melyet üvegyöngyök díszítenek (Bérczi László: *Az egri Ráctemplom ikonosztázzának és faberendezésének restaurálása*. In: *Képzőművészeti emlékek védelme. Az Egri nyári egyetem előadásai*. [Eger], 1982 [1984], 81–83.) Az eredeti ikont azóta újra restaurálta Kiss Virág 2012–2013-ban (Terdik Szilveszter szíves közlése).

94 Bérczi szerint Velencében dolgozó görög festők művének másolata, melyet bizonyára a 16. század közepén raguzai (dubrovniki) mesterek készítettek „sorozatban”. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az ikonográfiai típus rendkívül népszerű volt mind az itáliai Madonieri festők, mind a Velencében megtelepedett krétai festők körében, illetve hatókörében, így a dalmáciai – nemcsak ortodox, hanem katolikus – lakosság magánévdóciójában is (Савић, 2000, 25.) Az Adria-tenger mellékén Krka monostora is őrzi egy hasonló, 16. századi Istenszülő-ikont.

95 Тодић, 2013, II. 98–100. Korábbi irodalom a festőről: Вуковић, Коста – Королија Црквењаков, Даниела: *Српска црквена уметност у Мађарској. Каталог*. Нови Сад, 2011, 68–73.

ábrázolásain vált általánossá a 18. századi szerb művészetben, mely az ukrán művészet hatására terjedt el, s mind ikonosztázionok középképeként, mind pedig a magándevócióban kedvelt téma lett. A Mennyek királynőjeként ábrázolt Istenszülő, ahogy a trónus predellájának kerek kartusában megfestett, holdsarlón álló Immaculata is a kor szerb művészetében számos formában megjelenő Mária-devóció megfogalmazódásai.⁹⁶

Katolikus kegyképek másolatai szerb templomainkban

A magyarországi szerb templomokban megtalálhatóak egyes, a római és görögkatolikus egyházban tisztelt kegyképek másolatai is, melyek a felekezeti közti kapcsolatok bonyolult kérdését vetik fel. Ezek között – bár kutatásuk nem tekinthető lezártnak – 18. századi emlékek is vannak. Istenszülő-trónon jelenleg egyedül a częstochowai Szűz Mária-kegykép egy másolata található a budakalászi szerb templomban, melynek datálása azonban bizonytalan (19. század?). Bár a częstochowai kegyképet az orosz egyházban tisztelik,⁹⁷ a Karlócai Érsekiségben eddig – tudomásom szerint – nem mutatták ki kultuszát, noha a szege-di szerb templom is őrzi egy másolatát.⁹⁸ A további kutatásnak kell tisztáznia, hogy mikor került a budakalászi Istenszülő-trónra a híres pálos kegykép másolata. Hozzá kell tenni, hogy a helyi közösségben az ábrázolás eredete bizonyára nem is tudatosodott, így aligha beszélhetünk a Jasna Gora-i kegykép lokális tiszteletéről. Ha viszont a kalászi ikont eredetileg is a trónra szánták, akkor az valamennyire a szerb egyház által kanonizált hagyományt feltételez.

A katolikus közegben tisztelt kegyképek szerb kultuszát példázzák azonban a brünni Fekete Mária kegyképeinek másolatai, melyek a csodatévő kép 1736-os megkoronázása után – ugyan jellemzően nem Mária-trónon – széles körben terjedtek el a Karlócai Metropólia templomaiban. Éppen emiatt is vélte úgy Miroszlav Timotijević, hogy a brünni kegykép tisztelete a szerbek körében inkább a magándevócióhoz volt köthető.⁹⁹ A székesfehérvári rác templom esete – igaz már a 19. századból – tehát kivételnek mondható: itt az 1855-ben és 1885-ben kelt inventáriumok szerint is „Arab” Istenszülő (Arapska), azaz Fekete Mária volt a Mária-trónon. Ez bizonyára a trón eredeti állapotát tükrözte, hiszen azt felirata szerint 1853-ban emeltette Dimitrij Prokopijev, a „császári és királyi hadiétkezte-

96 Erről bővebben Тимотијевић, 1996, 339–361.

97 Az 1717-ben megkoronázott częstochowai kegykép orosz kultusza I. Sándor cár korában vált erőteljessé, amikor egy másolata (máshol: az eredetije) Pétervárra került a napóleoni háborúk idején Jasna Gorát kifosztó oroszok által (1813).

98 Vö. Тимотијевић, 1997, 185.

99 Тимотијевић, 1997, 189. Az egyetlen általa ismert Mária-trón, amelyre brünni másolat került a 18. század legvégén vagy a 19. század elején, a temesvári Szent György-templomban állt (ma már más ikonnal, ami azonban jelenkori csere eredménye).

tés könyvelője”. A ma is a templomban található székesfehérvári brünni másolat akár 18. századi is lehet.

A brünni kegyképnek ma három-három másolata van a szegedi, valamint a pesti szerb egyházközségek tulajdonában. Ez utóbbiak közül kettő biztos 18. századi, egyikén pedig egy votív térdeplő figura is van. (25. kép) Mindkét templom esetében más templomokból, illetve magánhagyatékokból származhat a meglepően nagy számú másolat, amelyek a „sorozatgyártás” jeleit is magukon viselik.

Mindkét említett katolikus kegykép viszonylag tradicionális, bizáncias stílusa miatt válhatott elfogadottá a szerbek körében. A további kutatásoknak kell tisztázni a felekezetköziség megnyilvánulását e kegyikonok kultuszában, amelyhez a pócsi Istenszülő lehetséges szerb tiszteletének kérdése is csatlakozni fog.¹⁰⁰

A magyarországi ortodox templomok Istenszülő-trónjai és csodatévő ikonjaik Szűz Mária tiszteletének és a csodákba vetett hitnek a megnyilvánulásai, amelyek a szerb barokk kori vallásosságban is új devóciós és művészeti formákban öltöttek testet. A fennmaradt hazai emlékek közül kultusz történeti jelentőségét tekintve a ráckevei csodatévő Istenszülő-ikont kell kiemelnünk, amelyhez az ortodox hívek hazánk egész területéről zarándokoltak a 18–19. század folyamán. Az óhazából hozott „ereklye” lehet a szentendrei Úrszínváltozás-templom kegyképe, amely bizonyára szintén önmagában, s nem híres előképe révén tett szert tiszteletre a magyarországi szerbek körében, de kultusza kevésbé dokumentálható. A többi vizsgált Mária-trón „csodatévő” ikonja valamely ismert – zömében orosz – csodatévő Istenszülő-ikon után készült másolat. Az Orosz Birodalomból szerb földre került ikonmásolatok közül egyedinek mondható a vinçai-bezdini Istenszülő-ikon esete, mely a Karlócai Metropólia legnépszerűbb kegyképe lett, s a Budai Egyházmegyében is számos másolatban maradt fenn, eyebek között Istenszülő-trónjainkon.

100 Lásd Terdik Szilveszter tanulmányát ebben a kötetben.

Képmellékletek*

1. kép: A révkomáromi ortodox templom enteriőrje.
Fotó: Jaksity Iván, 2017

* A 17. kép forrása: Jaњушевић, Богдан–Николић, Петар: *Саборна црква светог оца Николаја у Сремским Карловцима*. Сремски Карловци–Петроварадин–Нови Сад, 2010, 52.

2. kép: Proskynition a Szegedő Istenszűő ikonjával, 1760-as évek. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 2017

3. kép: A Szegedő Istenszűő ikonja. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 1999

4. kép: Proszkínátió a vincai Istenszülió ikonjával,
18. század vége. Révkomárom, ortodox templom.
Fotó: Jaksity Iván, 2017

5. kép: A szentendrei szerb székelyház
entériője. Fotó: Jaksity Iván, 2017

6. kép: Proszkínitáció az Istenszüdő ábrázolásával,
1770-es évek. Szentendre, szerb székesegyház. Fotó:
Jaksity Iván, 2015

7. kép: A szentendrei szerb székesegyház
„Istenszüdő-trónja”. Fotó: Jaksity Iván, 2015

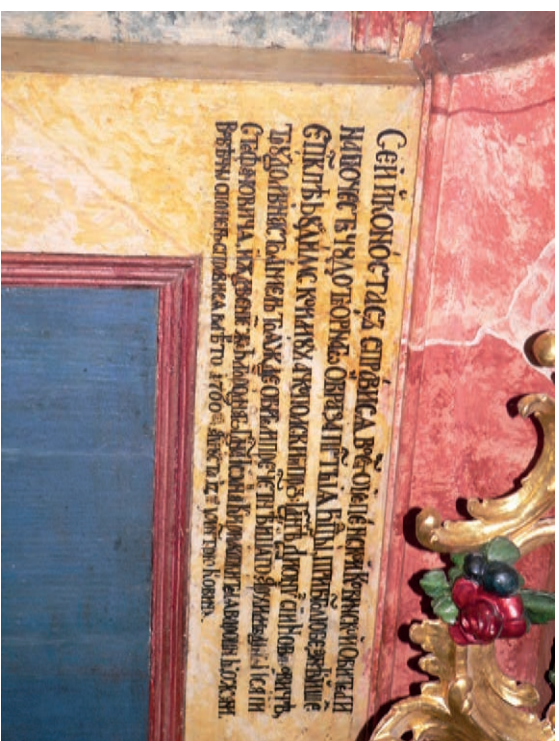
8. kép: A Fjodorovszkaja Istenszüllő ikonja, 18. század. Szentendre, szerb székesegyház. Fotó: Jaksity Iván, 2015

9. kép: Istenszüllő-trón, 1760. Ráckeve, szerb ortodox monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

10. kép: Proszkinitárium, 1760–1761. Ráckeve, szertb ortodox monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

11. kép: A ráckevei Istenszültő-trón felirata.
Fotó: Jaksity Iván, 2015

12. kép: A ráckevői csodatévő Istenszüllő-ikon, 1660-as évek. Fotó: Jaksity Iván, 2015

13. kép: A csernyigovi Iljinszkaja Istenszüllő, 1725. Rézmetszet. Szentendre, Szerb Ortodox Múzeum. Fotó: Jaksity Iván, 2015

14. kép: A szentendrei Preobrazszenszka templom csodatévő Istenzüllő-ikonja, 17. század vége (?).
Fotó: Jaksity Iván, 2015

15. kép: Istenzüllő-trón, 1784–1786 után.
Szentendre, Preobrazszenszka templom.
Fotó: Jaksity Iván, 2015

16. kép: Kazányi Istenszülő-ikon, 18. század. Csobánka, szerb templom. Fotó: Jaksity Iván, 2015

17. kép: A vinčai-bezdini Istenszülő ikonja, 1748. Karlóca, Szent Miklós-székesegyház. Јанушевић-Николић 2010 nyomán

18. kép: A vinčai Istenszülő ikonja, 1747. Révkomárom, ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 1999

19. kép: A grábóci szent monostor templom Istenszülő-trónja, 1780-as évek. Fotó: Jaksity Iván, 2012

20. kép: A vinčai-bezdini Istenszülő ikonja, 1786 után.
Grábóc, szerb monostortemplom. Fotó: Jaksity Iván, 2012

21. kép: A vinčai-bezdini Istenszülő ikonja, 1795.
Hódmezővásárhely, ortodox templom.
Fotó: Jaksity Iván, 2013

22. kép: A miskolci ortodox templom Istenszüdő-trónja,
1807. Fotó: Terdik Szilveszter

23. kép: Az egeri ortodox templom Istenszüdő-trónja,
1789–1794. Fotó: Jaksity Iván, 2016

24. kép: Az egri ortodox templom Istenszüelő-trónja, részlet, 1789–1794. Fotó: Jaksity Iván, 2016

25. kép: A brünni Mária-kegykép másolata, 19. század (?). Budapest, szerb ortodox templom. Fotó: Jaksity Iván, 2017

A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének ábrázolásairól

HEGEDŰS ENIKŐ

A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének tiszteletét, annak időbeli és térbeli elterjedését hasonlóan a pócsi kegykép(ek) kultuszához, a jelentős számban készített változatok, fennmaradt ábrázolások kellően érzékeltetik. A kolozsvári kegykép(ek) változatai mintegy keresztmetszetét adják a 18–19. századra jellemző, erdélyi felekezeti viszonyoknak. Az egyházi és magánáhítatra szánt képek (imalapok, könyvlapok, oltárképek, ikonok, domborművek) létrejötte és fennmaradása viszont a vallási gyakorlat mellett függvénye volt mindazon társadalmi változásoknak, amelyek bekövetkeztek Erdélyben a 17. század végétől a 20. század elejéig.

A 300 éve történt pócsi könnyezés csodájára emlékeztünk 2015 novemberében. Bár „az első pócsi könnyezés híre egyébként már korán, Bécsen keresztül eljutott Erdélybe is”¹, az erdélyiek számára akkor mégsem talált várható visszhangot, vélhetően a Füzesmikolán is bekövetkezett csoda miatt, ami pár évre a pócsi után következett. Mielőtt kitérünk a füzesmikolai és kolozsvári könnyező kegykép összefonódó és bonyolult történetére, meg kell említenünk, hogy 1701-ben Pázmány Péter Imádságos könyvének² előlapján már feltűnik a kolozsvári kegykép ábrázolása, éppen a pócsi kegyképpel együtt. Ábrázolásukat egy-egy ovális alakú pajzson láthatjuk, felettük angyalok tartják a Szent Koronát. A Magyar Királyság és Erdély allegorikus alakjai fordítják feléjük tekintetük. A védőpajzsként értelmezhető két kegykép keretét mondatszalg köti össze, amelyen latin ovidiusi sor olvasható: Dum spectant oculi laesos, laeduntur et ipsi!³

A pócsi első Istenszülő ikon 1696. évi könnyezése után pár évvel, 1699. év elején – február 15. és március 12. között – az erdélyi Mikolán egy Istenanyát ábrázoló ikon könnyezéséről számolnak be a kolozsvári jezsuiták által rögzített

1 Terdik Szilveszter: A pócsi kegykép két erdélyi másolata. *Görögkatolikus Szemle*, 21 (2010), 8. szám, 4. [Terdik, 2010]

2 *Imádságos könyv. Mellyet irt Pazmany Peter, A' Boldog Emlekezetű Cardinal és Ersek.* Nagyszombatban, Nyomtattatott az Academiai Bötükkel, Hörmann János által, 1701. Esztendőben. Az 1701-ben Nagyszombatban nyomtatott metszet-képet feltehetően Illyés András megrendelésére, Hans Frank von Langgraffen készítette.

3 Terdik 2010

tanúkihallgatási jegyzőkönyvek. Szintén jezsuita források tanúskodnak arról, hogy az eredeti, könnyező (füzes)mikolai ikont magukkal vitték Kolozsvárra. És ezen ikon látható az akadémiai templom főoltárán, a templom felszentelése, 1724 óta.

Vitatott azonban a könnyezés eredeti „tárgya”, mivel mind a Mikolán levő, mind pedig a Kolozsváron látható kép esetében többszörösen bizonyításra és cáfolatra került az „eredeti” volt. Mégis figyelemre méltó, hogy mindkét ikonról számos változat készült, főként a 18-19. század folyamán. Ezek a „másolatok” – több esetben a kegyképre utaló, a hiteles másolatot alátámasztó felirattal – Erdély-szerte megtalálhatóak mind a római katolikus, magyar plébániatemplomokban és főúri rezidenciákon, mind az erdélyi román, görögkatolikus és ortodox templomokban.

Jelen tanulmányban a kegyképmásolatok eddigi összesítésén keresztül szeretnék rávilágítani a kolozsvári és mikolai kegyképek egymás melletti megjelenésére, és kölcsönhatásukra az ábrázolások változataiban és a kultusz elterjedésében. Néhány kérdés viszont mindmáig nyitottan marad.

A füzesmikolai (Nicula) és a kolozsvári könnyező kegyképek mintegy három évszázados együttes történetét egy Gyulafehérváron megjelent kiállítási katalógusban Ana Dumitran művészettörténésszel részletesen elemeztük.⁴ A két ikonhoz kapcsolódó képi ábrázolásokat időrendi sorrendben, típusok és felekezetek szerint csoportosítva mutattuk be.

A két kegykép (ikon)⁵ tiszteletének elterjedését a korábbi tanulmányok többnyire különállóan tárgyalták. Bár szükséges volt utalni egyik vagy másik ikonra – hiszen mind a kolozsvári, mind pedig a mikolai kép hitelességét a másik függvényében lehet megjelölni –, azonban a megközelítésekre óhatatlanul hatottak a felekezetek hivatalos megközelítései.

Az utóbbi évtizedekben megjelentetett tanulmányok között első ízben B. Nagy Margit művészettörténész 1977-ben⁶ hívta fel a figyelmet a kolozsvá-

4 Dumitran, Ana – Hegedűs Enikő – Rus, Vasile: *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei – Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Editura Altip, Alba Iulia, 2011. [Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011]. https://www.academia.edu/3798161/Fecioarele_inlacrimate_ale_Transilvaniei._Preliminarii_la_o_istorie_ilustrata_a_tolerantei_religioase

A kiadvány katalógusként szolgált, a gyulafehérvári megyei múzeumban 2011 októberében megrendezett kiállításához társult. Ezt a tárlatot 2012-ben a nagyszebeni Művészetek Házában (Astra Múzeum Együttes) és a kolozsvári Néprajzi Múzeumban, azt követően 2013-ban az aradi Kultúrpalotában és a beszercei megyei múzeumban is bemutattuk.

5 A két fára festett képet, a mikolai esetben ikonként jelölöm, a kolozsvári esetben inkább a kegykép kifejezést használom a tanulmányban.

6 B. Nagy Margit: Adalékok a mikolai Mária-ikon történetéhez. In: *Uő.: Stílusok, művek, mesterek*. Bukarest, 1977, 24–31.

ri kegykép másolataira, elsősorban a kőbe vésett és faragott domborművekre. Gábor Csilla, a kolozsvári BBTE Filológia Tanszékének a régi magyar irodalom tanára a kolozsvári kegyképhez kapcsolódó, 17–18. századi szövegek elemzését publikálta.⁷ Barna Gábor néprajzkutató a népi vallásosság szemszögéből elemezte, a 17–18. századi könnyező kegyképek magyarországi elterjedését.⁸ Szikszai Mária néprajzkutató, a kolozsvári BBTE Néprajz Tanszékének tanára pedig e témában több néprajzi és antropológiai írást jelentetett meg.⁹

A magánáhitatra készített, barokk szentképek körében művészettörténeti szempontból elemezte *A kolozsvári kegykép segítéséért könyörgőkkel*, Binder János Fülöp 1770 körüli metszet-képét Szilárdfy Zoltán művészettörténész.¹⁰ Barabás Kisanna marosvásárhelyi muzeológus, a marosvásárhelyi egyházművészeti múzeum magánáhitatra serkentő 18. századi szentképei között kiemelt figyelmet szentelt a kolozsvári kegykép Kelementelkéről származó másolatának.¹¹

Mihály Ferenc szovátai farestaurátor és munkatársai, köztük Terdik Szilveszter a *Mária-tisztelet Erdélyben* c. kiállítási katalógus-füzetben rövid összefoglalást közöltek a kolozsvári kegyképnek a római katolikus templomokban fellelhető másolatairól.¹²

A felsoroltak a témával – a képek történetével és a tisztelet elterjedésével – foglalkozó kutatásoknak csupán egy részét képezik. A román nyelvű publikációkra, a 2011. évi katalógus-kötet kivételével ez esetben nem térek ki.

A két ikon tanulmányozásának figyelemreméltó eredményei mellett, a kolozsvári és a mikolai kegyképek együttes vizsgálata a kölcsönhatásokat is érzékelhetővé tette. A kegyképek történetének interpretációi, az ábrázolások,

-
- 7 Gábor Csilla: Mária könnye: „a’ Kolosvári Bóldog Aszszony siró Képe”. In: Uő.: *Laus et polemia. Magasztalás és vetélkedés középkor és kora újkori szövegtípusokban*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Bolyai Társaság – Egyetem Műhely Kiadó, Debrecen–Kolozsvár, 2015, 185–209. [Gábor, 2015].
 - 8 Barna Gábor: A könnyező Mária-képek kegyhelyei Magyarországon a XVII-XVIII. századi Magyarországon, In: Uő.: *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2001, 157–172.
 - 9 Szikszai Mária: Kegykép az idő sodrában. Egy kolozsvári Hodigitria. *Korunk* 2008/2., 63–69., a tanulmány másodközlésben: Uő.: *A művészet antropológiája*. Kolozsvár, 2009, 99–107.; Uő.: Reprezentációk konstrukciója és re-konstrukciója, vagy miért is könnyeznek a képek. Uő.: *A művészet antropológiája*. Kolozsvár, 2009, 109–119.
 - 10 Szilárdfy Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest, 1984, 21. kép (rézkarc, 198x147 mm, Országos Széchényi Könyvtár).
 - 11 Barabás Kisanna: A marosvásárhelyi egyházművészeti múzeum magánáhitatra serkentő 18. századi szentképei. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között*. Orbán János (szerk.), Marosvásárhely–Kolozsvár, 2011, 315–322.
 - 12 *Mária-tisztelet Erdélyben. Kiállítási katalógus*. Mihály Ferenc (szerk.), Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2010. A 2010. évi tárlat anyagának egy része szerepelt a csíksomlyói kegyzobor 500 évét bemutató kiállításon a Csíki Székely Múzeumban (2015. július 30. – szeptember 20.).

másolatok készítése és fellelhető helyei felhívják a figyelmet a sajátosan erdélyi jelenségekre, az együttélésből fakadó vallásos megnyilvánulásokra és művészeti kölcsönhatásokra. Mindez Erdélyben a 18–19. században mindennapi gyakorlat lehetett.

A két kegykép történetét röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a korabeli, csekély számú forrás – az 1699. évi kihallgatási jegyzőkönyv, a kolozsvári jezsuiták évkönyvei, a 18. század első évtizedeinek történeti kiadványai – arról számolnak be, hogy egy Szűz Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló képet 1699. januárjában a Szamosújvár melletti Szentmiklóson, illetve Füzesmikolán a helybeli román templomban az ott állomásozó Hohenzollern-ezred katonái sírni láttak. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a könnyezés dátumát a Nikolaus Nilles jezsuita által kiadott első, 1697-es említése az 1694. évre tette!¹³ Ezt követően viszont a feljegyzésekben már az 1699. évi dátumot jelölték meg, és a későbbiekben ehhez kötötték a csoda idejét. Vagyis 1699. év február 15. és március 12. közötti időszakában történt a könnyezés. Először február 15-én (egy szerdai nap) a Hohenzollern-i herceg vasas ezredhez tartozó katonái látták a szokatlan jelenséget. A helybeliek pedig csak február 22-én (szintén egy szerdai nap, viszont számukra kimaradt a közbeeső vasárnap). Azt követően a könnyezés folyamatosan látható volt a falubeliek számára is, március 12-ig. Amikor a földbirtokos, Kornis Zsigmond¹⁴ március 12-én megbizonyosodott a könnyezésről, még aznap átvitette a birtokán legközelebb eső szentbenedeki kastélyába. Oda sokan elmentek a csodás kép meg szemlélésére. A csodáról értesülvén a kolozsvári jezsuita atyák – Vízkeleti Zsigmond kolozsmonostori plébános és Bárány László gyulafehérvári plébános – is megjelentek Szentbenedeken, hogy megvizsgálják a könnyezés valódiságát. 28 tanút hallgattak ki, köztük a szentmiklósi görög egyesült (unitus) papot és annak fiát, a kántort, a bírót, valamint Kornis Zsigmondot és annak udvari szolgáját. A kihallgatási jegyzőkönyvet Kollonits Lipót bíboroshoz terjesztették fel Bécsbe. A bíborostól mint illetékes egyházi hatóságtól állásfoglalást kértek a képpel kapcsolatban: egyrészt a csoda elismerését, másrészt a kegykép tulajdonjogának a meghatározását. Kérdésként tevődött fel, hogy kit illet meg a kegykép: a falubeli templomot, a földbirtokos grófot vagy a kolozsvári jezsuita misszionáriusokat. A válasz érkezéséig a könnyező képet visszavitték a mikolai kis ortodox fatemplomba, ahol letakarva és pecséttel lezárva katonákkal őriztették. Végül az elbírálás a jezsuitáknak kedvezett, és ők még (1699-ben) a pünkösöd előtti napon a könnyező képet magukkal vihették Kolozsvárra. Előbb a Monostor úti Fáj-

13 Nilles, Nikolaus: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesia Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, 1885, 144.

14 Kornis (II.) Zsigmond (1677–1731) 1710-től erdélyi kancellár, 1713-tól főkormányzó, Erdély gubernátora.

dalmas Szűzanya kápolnájukban, majd a kolozsmonostori templomukban, ezt követően a kollégiumi kápolnában helyezték el, legvégül pedig az 1718–1724. között megépült, impozáns egyetemi templom¹⁵ főoltárának kompozíciójába foglalták, ahol mindmáig látható. A Szentháromság tiszteletére épült templom főoltárán a Szentháromságot megjelenítő nagyméretű oltárkép és kegykép együttese Szűz Mária megkoronázásának értelmezhető.

A főoltár kompozíciójában – a tabernákulum fölé helyezett, angyalok tartotta díszes barokk keretbe foglalt – kegykép központi szerepe a templomba belépő számára, távolról is szembetűnő. A tudatosan megválasztott hely és a korszakra jellemző, ugyanakkor az erdélyi viszonyok között igen magas színvonalú és első nagyméretű barokk alkotás hozzájárult ahhoz, hogy a 18. század folyamán a kolozsvári kegykép ismertté vált, és zarándokhelyként tartották számon a kolozsvári egyetemi templomot.

A két kép bonyolult történetét a kutatásnak nem sikerült még tisztáznia. Az értelmezések különbözőek, de még a forrásanyagnak minősülő tanúvallomások adatai is több változatban maradtak fenn. Példaként említhető, hogy a mikolai lakosság reakciója még a jezsuiták által írt jegyzőkönyvekben is különböző. Az 1699. évi Kihallgatási Jegyzőkönyvben (1699. március 28.): a nép lázong a földbirtokos, Kornis határozata ellen, amiért a képet a kastélyba vitette, a későbbi 1736, 1737. évi feljegyzésekben (*Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae* [...] Claudiopoli, 1736, 1737) viszont a lakosok már csendesen még abba is beleegyeznek, hogy Kolozsvárra viszik a csodatevő ikont. Az 1819-es históriában (*A kolozsvári könyvező Szűznek históriája* [...] Kolozsvárt, 1819) pedig a mikolaiak már egyenesen örülnek, sőt alig várták, hogy megszabaduljanak a képtől, mert már zavarta őket a sok vendég. Ez utóbbi leírásban a jezsuita szerzők még azt is kiemelték, hogy a Szűzanya „anyai szeretetével” őket választotta, hiszen ezt kiérdemelték a Szent Szűz iránti elkötelezettségükért.

A kolozsvári egyetemi nyomdában 1736-ban megjelent *Historia*-ban¹⁶ a jezsuita szerző a csoda története mellett kitér a katolikus egyház képtiszteletére, tárgyalja a magyarok Mária-tiszteletének gyökereit és átfogó képet ad Szűz Mária újjáéledő tiszteletéről, amelyhez a 17–18. század fordulóján több csodás

15 A kolozsvári akadémiai templom egyetemi, jezsuita templomként, majd piarista templomként szerepel a hivatkozásokban és a köztudatban. A Szentháromság tiszteletére épült templom az erdélyi barokk templomépítészet első emléke, berendezése is egyedülálló a 18. századi erdélyi emléktanyagban. A Szentháromság vasárnapi búcsú mellett, vélhetően a kegyképnek köszönhetően, mindmáig Nagyboldogasszony napján is tartanak búcsút.

16 *Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae* (...) 1737. évi, második kiadásának teljes latin nyelvű szövege szerepel a 2011. évi katalógusban (Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 151–374.), annak román fordításával együtt.

könnyezés társult: a mariazelei, pócsi, nagyszombati, győri, sasvári kegyképek esetében.

A mikolai könnyezés tényét és jelét – annak időpontját – a különböző felekezetek eltérően magyarázták. A kegyképek – a könnyezés által kiemelt jelentőségű és az egyházi hatóság által hitelesített ikonok – teológiai értelmezésében érzékelhető, és a mikolai könnyezés sem kivétel e tekintetben, hogy a kép és képmás viszonyát a keleti és a nyugati egyház különbözőképpen közelíti meg. Mindemellett a könnyezésre keresett magyarázatok az egyházpolitikai és társadalmi viszonyok bonyolultságára is rávilágítanak.

A vallási unió éveiben történt mikolai csodás jelenséget a későbbi ortodox értelmezés az unitus románok vallási elszakadásához kötötte.

A jezsuita prédikációirodalomban viszont a könnyezés a magyarok számára adott, égi jelként vonul végig. Gábor Csilla említett tanulmányában elemzi Vízkeleti Zsigmond kolozsmonostori plébánosnak¹⁷ a 17–18. század fordulóján megjelent (és töredékesen is nagy számban fennmaradt) írásait és prédikációit. A könnyezés évéhez, 1699. évhez kapcsolódó kolozsmonostori prédikációjában Vízkeleti (Csete SJ) Szent János apostol evangéliumának perikópáját választotta: „nisi signa et prodigia videritis non creditis” (Jn 4,48).¹⁸ A könnyezés csodáját az Úr által adott jelként értelmezte, és biblikus megalapozottsággal – bibliai példákat felsorolva: Jeremiás, Dávid, Krisztus, Mária Magdolna, Péter apostol könnyezését említve – beszélt a könnyek jelentőségéről, mint a legnagyobb szeretet és egyben a fájdalom jeleiről. A Szűzanya fájdalmát pedig visszavezette Szűz Mária és „választott népe” közötti szeretetnek a meggyengülésére.¹⁹

Csete István pár évre rá, 1708-ban Nagyszombatban elhangzott prédikációjában egy másik perikópát választott, ugyancsak János evangéliumából: „Mulier, quid ploras?” Jézus feltámadását követően az angyal szólítja meg Mária Magdolnát e szavakkal: „Asszony, miért sírsz?” (Jn 20, 13).

Elemzésében a jezsuita páter Szűz Máriát is megszólaltatta: „népem, örökségem bűneit siratom”. Szűz Mária könnyhullatása a magyarokért történik. Bár a Szűzanya szeretete Magyarország iránt változatlan, a magyaroké azonban kihűlni látszik. A szeretetből fakadó sajátos kapcsolatból gondolt arra, hogy Magyarországon könnyezik leginkább a Szűzanya, és felsorolta azon kárpát-medencei helyeket, amelyek könnyező képekről váltak híressé: Munkács, Pócs, Győr, Nagyszombat, Várna és Kolozsvár.²⁰

17 Eredeti nevén Csete István jezsuita, aki nevét megváltoztatva működött a Fejedelemség területén – a tiltó rendelkezések miatt – Kolozsvárott, Kolozsmonostoron és Gyulafehérvárott. Mikolán 1699-ben részt vett a tanúk kihallgatásánál.

18 „Jézus azonban így szólt: «Hacsak jeleket és csodákat nem láttok, nem hisztek.»”(Jn 4,48)

19 Gábor, 2015, 192–193.

20 Gábor, 2015, 194–195.

A Regnum Marianum eszme 17–18. századi újjáéledésével összefüggésben Szűz Mária kegyhelyei Kárpát-medence szerte látványosan gyarapodtak. A Mária-tisztelet vonatkozásában a 17–18. század fordulója Erdélyben is meghatározónak tekinthető.

Esterházy Pál Mennyei korona c. munkájában (1696)²¹ Erdély területén hét csodatevő Szűz Mária kegyképet (illetve szobrot) jelölt meg. Ebből ötöt – a gyulafehérvári, a nagyszebeni, a kolozsmonostori, a hunyadi és a fogarasi ábrázolásokat – litániájába is belefoglalta.²² A felsoroltak közül mára egyik sem maradt fenn. Jordánszky Elek esztergomi kanonok Magyarország kegyhelyeinek 1836. évben kiadott leírásában²³ két kegyképet említett Erdély területén: a síksomlyói Segítő Szűz és a kolozsvári Boldogasszony ábrázolását.

A kolozvári könyvező Szűznek historiájának leírása (Kolozsvárt, 1819.) így vezeti az olvasót:

„Vóltak hajdonában nemes Erdély Országban a Krisztus JÉSZUS Szűz Szent Anyának egynéhány nevezetes csuda tévő Képei: tudniillik Gyula Fejérváratt [...] Hunyadon [...] Fogarasban [...] Szebenben [...] Kolozvárátt [...]. Deminekutánna az Erdély lakoi meg vetvén ösöknök hitét uj tudományokra hanyotlottak, és az által a régi aitatosságban, és az Isten Anya tiszteletében meg hidegültek, mind ezek a következő sok hasonlások, háborúk, és zurzavarok között tsak könnyen oda lettek. Még emlékezetek sem maradott volna fenn, ha a nagy elmékezetű Eszterházi Pál Ő Hertzegsége, nagy gondal fel nyomoztatván, írásban világosságra nem hozta volna. De mihelyt Istennek jóvóltából a régi szent Hit ujjolag virágozni kezdé ez Országban, az Istent szülő Szent Szűz is hogy maga régi tiszteletit abban fel állítaná, és az Örökségében, a Magyar Nemzetben való Anyai kegyességét még fenn lenni kinyilatkoztatná, az ő régi öt csuda tévő Képei helyébe egygyet állíta. Melyben böven siránkozván, ugy tetszik, hogy arra inte bennünket, hogy kész, Anyai segedelmünkre, ügyefogyott, és ezer veszedelmek között forgo állapotunknak gyámolítására, tsak édes Atyáink példáját követvén, ötet Isten után mint Asszonyunkat s Királynénkat tiszteljük, betsüllyük, és nagy bizodalommal palástya alá fussunk. [...] És ahogy régen titulust adtak a képnek «illik hogy most is ennek az ő uj csuda tévő Képének ujj nevet agyunk, és csudálatos

21 Esterházy Pál: *Mennyei korona, az az Az egész Világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti* (...) Nagyszombat, 1696.

22 Esterházy Pál (Paulo Estoras): *Litaniae ad Beatam Virginem Mariam, per Totius Mundi Miraculosas Imagines Divisae, ac per Regna, et Provincias, ac Loca distinctae*. Bécs 1697.

23 Jordánszky Elek: *Magyar Országban, s' az ahoz tartozó részekben lévő Böldságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása*. Pósonban, 1836. [Jordánszky, 1836].

*könyvezéséről, és a helységről mellyen ez oráig tiszteltetik KOLOSVÁRI
KÖNYVEZŐ SZÜZnek nevezzük».*²⁴

A kolozsvári kép tehát a Kolozsvári Könyvező Szűz titulust kapta és annak érdekében, hogy a kegykép tiszteletét minél élőben megtarthassák: „Hogy így Isten, az ő leg nemesebb alkotmányában MÁRIÁban, ditsöittessék: az Isten Annyának – is a Magyarok Királynéjának MÁRIÁnak tisztelete, az ő Magyarinál gyarapodjék, és terjedgyen, és az által szegény nemzetünknek, régi szerentsés és böl dog állapotya vissza térjen”,²⁵ a jezsuita atyák a kegyképhez kapcsolódó imádságokat szorgalmaztak, valamint imalapokat is készítettek a nagyszombati, kolozsvári, bécsi és budai nyomdáknak. Az imádkozók felé azt a kérést is megfogalmazták, hogy az imameghallgatásokat jegyezzék le és küldjék el a kolozsvári rendháznak. A csodás gyógyulásokat pedig kiadványaikban megjelentették.

A kolozsvári akadémiai templomban a kegykép tiszteletére naponta orgona kísérettel elimádkozták a lorettói litániát, 1701-ben Mária Társulatot hoztak létre, valamint évente körmenetet szerveztek. Feltételezhetően festő-mestereket bíztak meg a kegykép másolatok készítésére. Ezek a változatok Erdély-szer te fellelhetőek, és amint említettük mindmáig fennmaradtak a plébániatemplomok oltárain, ikonosztázokon, valamint a magánáhitatra szánt szentképek és imakönyvek lapjain.

A 17. század végén a jezsuitáknak egy könnyező ikon iránti érdeklődése feltehetően a várható megtérések szempontjából is jelentőséggel bírt. Ezen csodás jelenség hatását illetően elképzelhető, hogy remélték mind az erdélyi nemességnek, mind pedig a lakosságnak a katolikus hitre való (vissza)térését. A kolozsvári képhez kapcsolódó első csodák között ugyanis protestánsok megtéréséről is beszámolnak. A könnyezés vizsgálatakor a tanúk között szerepel²⁶ egy kálvinista, „Nemes Kis János, 33 esztendő, aki látván a csudát, és meggyőződ- vén annak valóságáról, a Helvetziai Vallást elhagyá.”²⁷

Ugyanakkor a kegykép jelentősége az 1710. évi pestisjárvány alkalmával, annak megszüntetésében is megmutakozott.

A kolozsvári könyvező Szűznek historiája [...] (Kolozsvárt, 1819) külön ki- emeli Kornis Zsigmond gróf meghatározó szerepét a kép kolozsvári tisztele- tének terjesztésében. A kegyképet a Kornisok, a gubernátor és fia, valamint családi kapcsolataik révén a Hallerek megkülönböztetett tisztelettel övezték.

24 *A kolozsvári könyvező Szűznek historiája (...)*. Kolozsvárt, 1819.

25 Uo.

26 Az 1699. évi jegyzőkönyvben a 4. tanú, az 1836. évi feljegyzésben a 9. tanú.

27 Jordánszky, 1836, 134.

Ifj. Kornis Zsigmond és felesége, Haller Anna gyógyulásának hatására a család oltalmazójának választja a kolozsvári Könnyező Szűzet.²⁸

Az 1736. évi Historia kiadását pedig a jezsuita kollégium, Grueber Antal jezsuita végzős hallgatói hallerkői Haller Ignác-László és testvére Gábor-Imre részére ajánlják.²⁹

A kegyképet az erdélyi katolikus nemesi családok értékesebb adományokkal is ellátták. A feljegyzések szerint Kornis Zsigmond két koronát adományozott (1714-ben), a képet ezüst rámába foglaltatta (1724-ben), majd lámpást adományozott (Bécsből, 1729-ben), és a képet „gyönggyel és arannyal ékesíti” (Historia, 1819). Úgyszintén ő másolatokat készíttetett (Szentbenedek, Kóród / Szőkefalva). A Historia (Historia, 1819) a Kornisok (gr. Kornis Zsigmond és Ferenc) adományai mellett említést tesz a Hallerek (Haller György felesége, Kornis Anna), a Felvincziek, a Csákiak (gr. Csáki István felesége, Mikola Ágnes), a Gyulaffiak (gr. Gyulaffi László és gr. Gyulaffi Zsófia), a Jósikák (Jósika Gábor) és más nemesi családok tagjainak felajánlásairól. Ugyanakkor a legtöbb adományozó kevésbé ismert személy, köztük például Stanisló asztalosmester, aki egy ezüst kezet adományozott.

A feljegyzések mellett egyes esetekben a tárgyakon is megtalálhatók az adományozók nevei. Az egyetem templom egyik miseruháján³⁰ a bélésre tintával írt latin felirat: „In honorem B.M.V. Thaumaturgae (Virginis) Claudopolitanae hanc Casulam fecit et [...] Comitissa Domicella Magdalena de Haller Gubernatriens Vidux filia Anno Dni 1781.” jelzi, hogy Haller Magdolna 1781-ben készítette a kegykép tiszteletére.

A fennmaradt votív tárgyak, mintegy 70 ex voto mellett koronák, palástkapcsok és könyvveret érzékelteti a kultusz egykori virágzását. Bár a votív tárgyak közül többet (ezüst tárgyakat, valamint különféle gyöngysorokat, aranyláncokat, gyűrűket, függőket, stb.) 1921-ben a templom renoválásának anyagi fedezetére értékesítettek.³¹

Arra az alapvető kérdésre, hogy melyik a „valódi” kegykép, vagyis a mikolai vagy a kolozsvári tekinthető-e az eredetileg könnyező képnek továbbra is nyitott marad a válasz.

28 *A kolozsvári könnyező Szűznek története (...)*. Kolozsvárt, 1819.

29 Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 158.

30 Kazula őrzési helye: Kolozsvár, Egyetemi templom. Ltsz. VII.18.00.02. A kolozsvári Ars Sacra Claudiopolitana egyházművészeti kiállításon látható, 2018 óta.

31 Az Erdélyi Római Katolikus Státus adminisztrálása alatt levő templom kincstárából a votív tárgyak elhelyezése és értékesítése tárgyában fennmaradt Visegrádi Lajos templomgondok és a Státus Igazgató Tanácsa közti 1921. évi levelezés az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltárában (EKSL, Kolozsvár).

Az ábrázolások művészettörténeti vonatkozásában egyértelmű, hogy a két ikon eltérő stílusban készült, különbözőnek az arcvonások, a redőkezelés, stb.³² A kolozsvári képen, főként az arcvonásoknál a közép-európai, barokk festészet hatása érvényesült. A Mikolán maradt kép alkotója a keleti ikonfestészet hagyományát jobban követte. Ana Dumitran megállapítása szerint, a 17. század második felében alkotó, rutén származású festő-pap Lukács, aki a Belső-Szolnok megyei Iklódon telepedett le, feltehetően ismerte a galíciai, főként a Lemberg környéki ikonművészet sajátos formavilágát, amely kelet és nyugat határterületén a művészetben tetten érhető kölcsönhatásokat mutat.³³

A mikolai kép ún. Hodigitria ábrázolás, amely kiegészül az arkangyalok miniatűr alakjaival. A kolozsvári kép azonban már az ún. Eleusa típus felé mutat, és a képről hiányoznak az arkangyalok. Ugyanakkor a kolozsvári, díszes barokk keretbe foglalt kegyképet két oldalról egy-egy angyal tartja.

A kolozsvári táblaképen, a felső mezőben egy cirill betűs, szláv felirat is található, ami viszont a mikolai képen hiányzik. A kolozsvári képfelirat a díszítés miatt kevésbé látható, de a másolatokon, főként a metszetábrázolásokon jól kivehető. És a keleti liturgia több szertartásában visszatérő: „Ki a Keruboknál tiszteltebb” Mária-magasztalás záró sora olvasható: „téged valóságos Istenszülő, magasztalunk!” Az egyes másolatokon megjelenő felirat és festett, belső ráma segít a kép azonosításában.

Lukács mester a mikolai ikont 1681-ban készítette, vagyis 18 évvel a könnyezés előtt. Tőle vásárolta meg Ioan Cupsa (Kupcsa, Kuptsza, Kopcsa János) oláh nemes, aki ajándékba adta a Szent Miklósi templomnak. Nem mellékes megjegyezni, hogy ugyancsak az iklódi Lukács mester által 1673-ban festett selymesilosvai ikon is könnyezett, és sorsa hasonló a mikolai kép történetéhez.

Azonban az ilosvai ikon 1717. évi könnyezését az akkor szolgáló pap titokban tartotta, mindaddig, amíg 1730-ban meg nem vallotta, hogy 1729-ben másodszer is könnyezett. Rövid időn belül, ugyancsak Kornis Zsigmond, értesülve a csodás történésről ezt az ikont is a szentbenedeki kastélyába vitette. A gróf leszármazottjaitól Iuliu Hossu görögkatolikus püspök vásárolta meg az ikont, a két világháború közötti időszakban. Eleinte magánkézben tartotta, majd a görögkatolikusoknak átadott kolozsmonostori Kálvária templomban helyezték el. Az Irgalmasság Anyjaként számon tartott kegyképhez zarándoklatok is indultak. A Kálvária-templom 1948-tól ortodox kézre került, az 1990-es években pedig a római katolikusoknak visszaszolgáltatták. Ezt követően a könnyező ikont az új monostori ortodox templomba helyezték, 2011-től pedig a kolozsvári katedrális egyházművészeti múzeumában látható.

32 A mikolai kép: fenyőfára festett, 86x64 cm. / A kolozsvári kép: fenyőfára festett, 83,5x59 cm.

33 Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 51–56.

A ilosvai kép könnyezésével kapcsolatban az 1730-ban kikérdezett tanúk még egy további ikon könnyezéséről is beszámoltak. A kolozsmonostori román templomban 1714-ben könnyező ikonnal kapcsolatban viszont a jezsuiták azt nyilatkozták, hogy nem hitelesek a tanúvallomások. A kép pedig nyomtalanul eltűnt.

Az 1699. évre regisztrált csodálatos esemény hordozóját, a mikolai könnyező képet a katolikus (római és görögkatolikus) hagyomány szerint a kolozsvári jezsuiták egykori, egyetemi templomában őrzik.

A kolozsvári képről készült metszeteken és a vászonra festett másolatokon az alsó szövegmezőben általában olvasható a kolozsvári Könnyező Szűz eredeti voltát igazoló felirat: „Vera effigies Beatae Mariae Virginis flentis in Transylvania ad Claudiopoli 1699 die 15 Februarii (...)” több változatban.

Az 1819. évi *Historia* szerint az adományozó, Kupcsa (Ioan Cupsa) is elismeri a Kolozsváron levő kép eredetiségét. Amikor más zarándokokkal együtt Kolozsvárra ment megtekinteni a könnyező kegyképet, felajánlotta volna a vagyonát is, hogy az ikon újból az övé legyen. Látogatásakor, 1701. február 15-én viszont természetfeletti elégtételben volt része: újból láthatta a kép könnyezését!

A kolozsvári kegykép mikolai eredetére, katolikus közegben először Kovács Gyárfás tett említést.³⁴ A katolikusok a kolozsvári képet tekintették az eredetileg könnyező ikonoknak.

A görögkatolikus egyház a Füzesmikolán maradt ikonról csupán 1751-ben írt, amikor Balászfalván kinyomtatják az első kegyképet ábrázoló metszetet. A görögkatolikus irodalomban szintén a jezsuita álláspont érvényesült, amely a kolozsvári kép hitelességét igazolta. Kolozsváron tisztelték a könnyező képet. Templomaikban több másolatot őriznek. A kolozsvári Bob utcai templomukban³⁵ az ikonosztáz Istenanya-ikonja a kegykép másolata, és még öt nyomtatott példányt őriznek itt.

XIII. Kelemen pápa 1767. július 12-én a mikolai, egykori görögkatolikus, bazilita monostorban levő Szent György-templomot felkereső zarándokok részére tíz évre szóló búcsút engedélyezett. Az búcsúengedély külön kiemeli, hogy a kegykép hatása szemmel látható, hisz sokan azok közül is leborulnak a csodatevő ikon előtt, akik elszakadtak a katolikus hittől.³⁶

Mikolán a szélesebb körű zarándoklatok csupán a 19. század második felében – a szamosújvári görögkatolikus püspökség megalapítása után – kezdődtek el. Füzesmikolán a kéttornyú kőtemplomot 1875–1879 között építették,

34 *A Mikolai másképp Kolozsvári csodatevő Szent Szűz kegyképének történeti vázlata.* Szamosújvár, 1898.

35 Ioan Bob püspök megbízásából 1800–1803. között épített templom.

36 Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 382–383.

amely számára 1928-ban XI. Piusz pápa basilica minor rangot adományozott. A csodatevő ikont is magába foglaló ikonosztáz Iuliu Hossu püspök kezdeményezésére 1938-ban készült. 1948 októberében viszont letartoztatták a mikolai bazilita szerzeteseket, és 1948. december 18-án a kommunista állami hatóság egy ortodox sztarecre, Varahiil Jitarura bízta a monostor vezetését. A kegyképet az egyik görögkatolikus szerzetes szülőházába rejtették (Vasile Chezan házának ablakába falazzák). Elrejtve volt 1948-tól 1962. január 31-ig, amikor az állami hatóság emberei rátaláltak, és behozták Kolozsvárra, az ortodox érsekség székhelyére. A mikolai kegykép az eredeti helyére az 1990–1991. évi restaurálását követően került vissza, 1992. március 24-én. A könnyezés 300. évfordulója alkalmából, 1999-ben rövid időre, Kolozsváron a katedrálisban tették közszemlére.

Az ortodoxok, 1948 előtt csupán elenyészően foglalkoztak az ikon eredetével. Mára viszont Mikola a legnagyobb és legjelentősebb erdélyi ortodox zarándokhelynek számít. Az utóbbi években nagyarányú építkezések folynak, és új, keleti típusú ortodox templom épül.

Az ortodox hagyomány fenntartja, hogy az eredeti Istenanya-ikon a füzes-mikolai (Nicula) templomban maradt. A mikolai ikonnak a közelmúltban, 1990–1991. között történt restaurálása és a kép egykori alkotójának, az iklódi Lukács mesternek fennmaradt, 17. századi művei alapján csupán feltételezhető, hogy az eredetileg könnyező ikon Mikolán maradt. A kolozsvári jezsuitáknak adott kép akár Kornis Zsigmond kezdeményezésére is készülhetett.³⁷

Megállapítható, hogy a kolozsvári könnyező kegykép tisztelete – a csodára való emlékezet – elsősorban a kolozsvári jezsuita atyák széleskörű tevékenységének köszönhető. A jezsuiták figyelme és szándéka nélkül valószínűleg a 17. század végén történt csoda nem vált volna Erdély-szerte ismertté, és nem jutott volna túl egy szerény, falusi templom falain. A képről készült metszetek nyomtatását, terjesztését, a festett és faragott másolatok megrendelését, az imameghallgatások feljegyzését abban az időszakban sem a román közösség, sem pedig a román egyházi vezetés nem tudta volna megtenni, hisz az ilyen irányú tapasztalat és a szükséges eszközök hiányoztak.

Ugyanakkor a kegykép széleskörű elterjedéséhez a festőmesterek nagymértékben hozzájárultak. Ők elsősorban a jezsuiták által nyomtatott metszetek alapján dolgozhattak.

A mesterek többsége viszont nem jelölte meg az ikonon, hogy az a mikolai kegykép másolata. Ez a fajta jelölés távol is állt a keleti festői magatartástól. Ezért sem tudni, hogy számukra volt-e jelentősége annak, hogy valójában nem a mikolai ikont, hanem a kolozsvárit használják mintaképnek. Nem tudjuk, hogy a festők melyik képről tartották, hogy könnyezett. És az sem világos,

37 Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 58–60.

hogy a román festők munkáit a kolozsvári kép vagy a mikolai kép másolatainak tekintsük.

A domborművek ábrázolásai a kolozsvári képet veszik alapul és a metszetek feliratait követik. A Mikolához közeli Szamosújváron a 18. századi örmény házak falán és a régi, Salamon-templom külső homlokzatán levő kőreliefek arról tanúskodnak, hogy a szamosújvári örmények körében is elterjedt a Könnyező Szűz tisztelete.

A kultusz elterjedését a kegyképmásolatok – mindkét ikonról készült változatok – összesítése jelzi:³⁸

- 41 metszet (az 1701–1836 közötti időszakban nyomtatva), amelyből 20 könyvillusztráció, 2 selyemre nyomtatott, a többi különálló szentkép, közülük 39 a kolozsvári kegyképet és 2 a mikolait ábrázolja (ez utóbbiak Balázsfalván jelentek meg, mindkettő a Ceasloave imakönyvben). Egy harmadik, Balázsfalván 1757-ben nyomtatott metszet esetében, bár a mikolai képet ábrázoló dűcot használják, a szövegben a kolozsvári kegyképre utalnak.
- 3 olyan kompozíció, amelyen a kolozsvári kegykép a máriapócsi kegyképpel együtt szerepel.

A beazonosítható mesterek közül: Hans Frank von Langgraffen, Josef Jager és Elias Schaffhausen, aki a nagyszombati nyomdának dolgozott. A bécsi mesterek közül azonosíthatóak: J.H. Martin, Andreas és Josef Schmutzer, Johann Christoph Winkler, Sg. Baumgartner és Josef Ernst Mansfeld. Továbbá Georg Christoph Kilian Augsburgban, Sebastian Zeller Pozsonyban, Johann Philipp Binder Budán, Vlaicu Balázsfalván dolgozó mesterek és H. Benedict, akinek munkásságát nem tudjuk helységhez kötni. Rajtuk kívül még három erdélyi rézmetsző munkái mutathatóak ki Kolozsváron, és még öt ismeretlen mester (közülük három lehet bécsi és egy pozsonyi).

- 8+1 kőbe faragott dombormű, beépítve római katolikus és örmény katolikus templomokba, valamint nemesi kastély és városi lakóházak falába, egy síremlék (Kolozsváron a Házsongárdi temetőben Tauffer János síremléke), valamint 1 szobor (Désen, a ferences rendházban).
- 24 vászonra festett olajkép, 3 közülük táblakép, a többi vászonkép, ezek közül 2 ortodox templom számára készült (Csekelaka, Maros megye és Karcag, Magyarország), a többi vászonkép katolikus templomok számára készült. Ezeknek egy részét a kolozsvári Veress Mátyás készítette, (aki Josef Ernst Mansfeld metszetét

38 A 2011. évi adatok szerint.

használta előképnek). Külön figyelmet érdemelnek a kép a képen típusú ábrázolások.

- 44 fára temperával festett ikon, legnagyobb részük román mesterek munkái, közöttük szerepelnek a 18. század második felének erdélyi román mesterei: Gheorghe Iacov fia, a belgrádi (Gyulaféhérvár) Simon és Nechita mester, mindezek román – ortodox és görögkatolikus – templomok számára készültek.
- Az üvegikonok nagy számát lehetetlen meghatározni. Leginkább a mikolai műhelyben készültek, ugyanakkor lázi, lámkeréki, radnótfájai, fogarasi és más üvegikonokat készítő műhelyekben. Az üvegikonok készítőiről keveset tudunk, jelenleg Dimitrie Pop mestert tudjuk név szerint azonosítani.
- 71 ex voto, fogadalmi tárgy, valamint palástdíszek, könyvborító veret, amelyeken a kolozsvári Szent Szűz alakját láthatjuk.

A két kegykép története valójában közös sorsot teremtett, és minden nehezítő vallási és etnikai körülmény ellenére kölcsönösen egymásra utalnak. Elképzelhető, hogy enélkül még a könnyezés ténye sem maradt volna fenn. Más, könnyező ikonok feledésbe merülése csak részben magyarázható az eltűnéssel. A képek ki voltak téve az idő viszontagságainak. A régebbi, lerakodásokkal teli ábrázolásokat a legtöbbször újakra cserélték. Ez pedig nem kedvezett a kultusz továbbélésének. Ez esetben megállapítható, hogy az egykor Mikolán könnyező kép csodatevő hatása mind a magyarok, mind pedig a románok számára megmutatkozott. A kolozsvári kegykép tisztelete elevenen tartotta a mikolai ikon könnyezésének a tényét, a zarándokok pedig további csodákban, imameghallgatásokban részesültek.

A könnyezés ténye bár az emberi értelmet felülmúló történés, az eredetiség vizsgálatát végző és jóváhagyó személyektől függött a hitelesség elismerése. Így történhetett meg, hogy a füzesmikolai könnyezés hitelességét elismerték, bár a csoda körülményei bizonytalanok, ugyanakkor az egyházi hatóságok nem hitelesítették az egykori, balázsfalvi püspöki kápolnában levő priszlopi könnyező ikonnal kapcsolatos csodát (1764. március 18-án),³⁹ sem a kolozsmonostori (1714), sem pedig a vidrátszegi (1780) ikonok könnyezését.

A csoda elsősorban hitbeli kérdés, mégis a kolozsvári könnyező kegykép tiszteletének terjedésében meghatározó szerepet vállaltak a jezsuiták. Ilyen módon magyarázatot kaphatunk arra, hogy a kolozsvári kegykép miként válhatott

39 A priszlopi kolostor Istenszülő ikonja 1759. február 13-án könnyezett először. A csodát Petru Pavel Aron görögkatolikus püspök elleni gyilkossági kísérlethez kötötték, bár elképzelhető, hogy összetévesztették az 1764. évi könnyezéssel. Az ikont Sofronie szerzetes Balázsfalvára menekítette. A püspöki kápolnában volt 1913-ig, ahonnan visszavitték eredeti helyére, ahol ma is látható.

az erdélyi katolikus közösség jelképévé. A két kegykép összefüggése pedig egy jellegzetes erdélyi jelenséget tár elénk.

A könnyezett-e bármelyik kép kérdésre azonban nem tudunk egyértelmű választ adni. Csodás jelenségek mindkét képhez fűződnek. A zarándokok emberi gondokra, személyes és családi nehézségekre, betegségekre, különböző szándékokra kerestek gyógyulást, vigaszt és megoldást. A kegyképeket elsősorban a hozzájuk fűződő kegyelmi, vallásos tapasztalat hitelesítette.

A kolozsvári kegykép csodatevő erejét például a csíksomlyói kegyszobor összefüggésében is olvashatjuk a tanúvallomások között. Botár Anna 1777. évi csíksomlyói tanúvallomása a csíksomlyói kegyhely jelentőségét hangsúlyozza.

„1751-dik esztendőben, midőn a Kolosvári Nagyboldogasszony napján tartott szent búcsúkra némely társaimmal együtt elindultam, [...] szörnyű nyilallás fogá el fejemet, és [...] egyik szememnek világától megfosztatám, [...] Felek hegyéről [...] más szemem világától is megfosztának [...] utolbszor a Csik Somlyai Szűzanyának szentképe eleibe vezetethetném [...] leborulván, tölem kitelhető buzgóssággal ügyemet ajánlottam [...] Alig végeztem el méltatlan kérésemet, és erősíttem meg csekély fogadásomat, azonnal az igaz világosság megadta Szűzanyámnak, Máriának közbenjárására e szentkép előtt szemeimnek világosságát.”

A kolozsvári Könnyező Szűz tisztelete mára már alig ismert, szinte csak a Nagyboldogasszony napi búcsúra szorítkozik. Bár még 1899-ben Erdély püspöke, Mailáth Gusztáv Károly igen nagy jelentőséget tulajdonított a kegyképnek. A könnyezés 200. éves évfordulójára kiadott körlevelében az öt napos jubileumi programon való részvétel kapcsán búcsú elnyerésére hív. Az egyéni áhítat mellett, az egyházmegyéjét is a Boldogasszony oltalmába ajánlja:

„Vallásos tüntetés akar ez ünnepély lenni az Úr Jézus Krisztus, az Isten fiának szűz anyja, Hazánk Védőasszonya és Nagypátrónája mellett: hálaadás az általa nyert számtalan jótéteményekért, különösen pedig 900 éves nemzeti önállóságunkért és fennmaradásunkért, elégtétel elhaló századunknak sok bűnéért és hitetlenségéért és hidegségünkért, esedezés áldásért, hogy a jövő századot Isten kegyelmében kezdjük meg, ünnepélyes felajánlása egyházmegyénknek a Boldogságos Szűz Mária oltalmába.”
(1899. október)

A pócsi évforduló alkalmat adott arra, hogy a kolozsvári Könnyező Szűz jelenlétére rávilágítsunk, és oltalmát ma is kérjük, e régi fohással:

„Oh kegyes és irgalmas Szűz, Istennek Szent Anyja, köszöntelek és tisztellek téged ebben a te kegyelmekkel és csodákkal tündöklő szentséges képedben, az ölödben ülő szerelmes Fiaddal, a Krisztus Jézussal egyetemben. Akihez,

mint hogy itt láttom, hogy kegyes Orcádat Könnyező Szemeiddel együtt fordítod, mintegy arra kérvén, hogy akik nagy bizodalommal Tehozzád folyamodnak, azokhoz irgalmasságát mutassa.” (Fohász a Kolozsvári Könnyező Szűz képe előtt, 1750)

Képmellékletek

1. kép: Regnum Marianum-metszet. Hans Frank von Langgraffen rézmetszete. Nagyszombat, 1701.

2. kép: Mikolalai Könnyező Istenszülő-ikon. Iklódi Lukács mester, 1681. Füzesmikola (Nicula)

3. kép: Ilosvai Istenszülő-ikon. Iklódi Lukács mester, 1673. Selymesilosva (Ilsua)

4. kép: Kolozsvári Könnyező kegykép. Ismeretlen mester, 1699. Kolozsvár, Egyetemi templom

5. kép: Imalap. Hans Frank von Langgraffen rézmetszete. Nagyszombat, 1701 k.

6. kép: Imalap Kelemenellkétől, Josef Ernst Mansfeld rézmetszete, utólag festve. Bécs, 18. század második fele. Marosvásárhely, Egyházi Gyűjtemény

7. kép: Oltárkép, Veress Mátyás alkotása, 1770 k. Gyulafehérvár, Római Katolikus Teológia

10. kép: Könnyvillusztráció. Ceaslov.
Vaicu, Balázsfalva, 1751.

11. kép: Ikon. Segesvári mester, 1803 k.
Kolozsvár, Bob utcai templom

12. kép: Ikon. Gheorghe, Iacov fia és Simion Silaghi alkotása, 1778. Albac (Fehérvölgy), ortodox templom

13. kép: Mikolai üvegikon. 1799. Loman (Lomány), ortodox templom

14. kép: Dombornú a szentenedeki Kornis kastélyból,
1800 k. Mikola (Nicula), Kolostori Gyűjtemény

15. kép: Mellszobor, 18. század második fele.
Gyergyószentmiklós, Plébániatemplom

An unwelcome miracle: the weeping of the Virgin Mary's icon from Vidrasău (1780)

ANA DUMITRAN

The first century of Habsburg rule in Transylvania was marked several times by icons of the Virgin Mary who wept. The most renowned event took place in the church from Nicula/Füzesmikola (Cluj County), in February 1699. The icon from there (most probably the weeping icon) is still the object of the most important pilgrimage of the Transylvanian Romanians and the most often reproduced image of Virgin Mary from the history of the Romanian icon¹. Conceded to the Jesuits and made up a protector of Transylvania and even Hungary², exhibited for worship in the academic church from Cluj/Kolozsvár, the icon acquired in 1699 from Nicula (different from the weeping one) was an efficient instrument of (re)conversion to Catholicism, intensely promoted by means of publications and engraved handouts. Yet its custodians were careful to keep singular the emotion animating annually thousands of pilgrims around it. The other icons displaying a similar miraculous behavior were quickly removed by the Catholic authorities from the midst of the believers or just from the midst of the curious ones willing to see the tears. The reasons for which such an action was undertaken were – in the first half of the 18th century – from the desire to assign the icons a more dignified displaying place than the Romanians' modest wooden churches and, later, because of the changes of attitude generated by the Enlightenment and the effort to impose an introverted faith, responsibly assumed. As such, the icon from Nicula, more specifically, its rival from Cluj, continued to remain in attention, important artists of the time being periodically hired to make reproductions, yet the knowledge of the other weepings was transmitted only through the documents resulted from the investigations set up for establishing the miracle's authenticity. Most

1 For perspective image on the miracle and the artistic phenomenon it generated, see Ana Dumitran – Hegedűs Enikő – Vasile Rus: *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*. Alba Iulia, 2011. [Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011].

2 It was presented in 1701 in this state, alongside the icon that wept at Máriapócs (ibidem, 32, fig. 1).

often, these documents were more fortunate than the icons, as they were the only ones to survive, such a state of facts being subject to the present article.

It involves a group of documents kept in the Archives of the Roman-Catholic Archdiocese of Alba Iulia/Gyulafehérvár, issued in April-May 1780 and referring to the weeping of the Virgin Mary's icon from the church of the Orthodox Romanians from Vidrasău/Vidrászeg (Küküllő County, nowadays Mureș County³), of which the rumor spread saying that it "weeps out of itself and from its eyes drops in the shape of tears" and that "a lot of people from everywhere swarm to see it". Objectively, we are dealing with a correspondence conducted between provost Anton Szereday, bishop Ladislau Kollonics and the Transylvanian Gubernium regarding an event known to all those drafting the text only by means of "hearsay", but treated with a lot of seriousness due to the potential issues a miracle occurring in a non-Catholic worship area might generate.

Staying strictly within the boundaries of the information offered by these documents, the events can be rendered as such: warned of the weeping of the icon from Vidrasău and concerned that "already there are a lot of witnesses of the thing seen", provost Anton Szereday elaborates a report which, on April 2nd 1780, he sends to his superior, the Roman-Catholic bishop Ladislau Kollonics, the Transylvanian Gubernium and the Greek-Catholic bishop, Grigore Maior (*annexes I-III*). The Gubernium reacts by sending on April 4th an order to the Tabula Judiciaria of the Küküllő County, requesting that 2 commissaries, one Catholic, the other Reformed, along with two Roman-Catholic priests recommended by Anton Szereday and two "naturally peaceful" Orthodox priests, to be tasked with studying the icon, to convince the people that it is the victim of its own credulity and to move the icon to Sibiu/Szeben. Should the Romanians resist, the commissaries should address to the Gubernium, which, in the same day of April 4th, informs bishop Kollonics (*annex IV*) and provost Szereday (*annex V*) on the measures undertaken. On April 6th, the latter responds to the Gubernium that he designated "the archdeacon of that district" (we deduce of Küküllő) and the priests from Sânpaul/Kerelőszentpál and Seuca/Szőkefalva "on fulfilling that which was to be fulfilled" (*annex VII*). He put down on the same sheet of paper the draft of the letter to the archdeacon, in which yet he only names the priest from Sânpaul, inviting both of them "to meditate to that reason according to which God does not do miracles for strengthening the false doctrine which the schismatic confess, least of all inside a church of such a doctrine" (*annex VI*). Finally, the representatives of the Gubernium inform Kollonics again, on May 16th 1780, that the Tabula

3 For the texts' elaboration for editing we benefited of the support of Mr. Prof. Vasile Rus from the „George Bariț” Institute of History from Cluj-Napoca, who also elaborated a translation in Romanian, for which see Dumitran – Hegedűs – Rus, 2011, 397–409.

of Küküllő County received the icon “without any resentment” and that one of the commissaries even brought the icon to Sibiu, being, thus, stored in the Gubernium’s archives, where it awaits a disposition from the bishop (*annex VIII*).

The information that may be added to this story is not much, but may help to a better understanding of what happened.

The date of the first documents, that is April 2nd 1780, and the concern the big number of witnesses to the weeping provoked Szereday suggests that the event was already lasting for some time, a time probably we should also include Szereday’s journey to Târgu-Mureş/Maros Vásárhely, from where we see he dispatches his missives. Thus, the icon began weeping at the very least at the end of March, or rather to leak, as it is said that it weeps tears “from itself and from its eyes”. The miraculous phenomenon and the pilgrims’ attraction seems similar with that which happened in 1764 in the chapel of the bishop’s palace from Blaj/Balázsfalva, where the Virgin Mary’s icon started weeping on March 18th, keeping weeping and leaking until October 12th when it was dispatched to Vienna for a more competent examination. One of those who dealt with gathering testimonies on the weeping⁴, hearing and writing down the statements made under oath on seeing and even tasting the tears, was the same provost Szereday, who, thus, might be considered an expert. Except that his mission was now very different, because, in contrast to the icon that wept in 1764 at the bier of a Greek-Catholic bishop, the icon from Vidrasău was weeping in a “schismatic” church, thus, “the phenomenon should be attributed rather to false pretenses than to God’s omnipotence”, as – the venerable canon was obviously not rhetorically asking himself – “who would think that God performs miracles in a church or abode of a false doctrine?”. The issue was yet much more complicated, because if these words are the reflection of the time’s Catholic mindset, the stakes of the icon’s weeping could have been very dangerous for the Transylvanian Catholicism of the same time. In other words, if no one promptly intervened, there remained room for construing the event as a veritable miracle, which, occurring in the Orthodox environment, could incite the Romanian populace, “easily minded to and inclined to believe anything, to slip into credulity’s aberration, from aberration into bad habits,

4 The file constituted in Vienna, submitted to Budapest after the dividing of the imperial archives, in 1868, was published by Miskolczy Ambrus, V. András János, *A balázsfalvi könnyező ikon irataiból*. In: *Europa balcanica-danubiana-carpatica*, 2/B, 1995, 427–469 and later with the Romanian translation by Ioan Chindriş in *Icoana plângătoare de la Blaj. 1764*. Cluj-Napoca, 1997, 32–147. The statements of the witnesses and an entire correspondence are kept at the Cluj County Service of the National Archives, Colecția Documente Blaj, inv. nr. 426–427, 449–459, 461, 465–467, 469, 471–472. Disparate acts of the file are also kept at the Bathyanicum Library and in the archives of the Roman-Catholic Archdiocese from Alba Iulia.

from bad habits into hatred towards the (religious) Union with Rome, from hatred towards the Union into re-assimilating the schism, and would make these the easier the more it would see that the non-united Greeks from around the place (...) already prepare and bring pious offers to the icon and that it is already revered publicly as a thaumaturgic object”.

It is questionable whether the icon from Blaj could have become a contender to the icon from Cluj, meaning that it could leave the latter without Romanian pilgrims, pilgrims who, until then, aimed their prayers at this icon. Most probably, yet, it could draw in towards Greek-Catholicism a certain number from those who, a few years before, incited by monk Sophronius from Cioara, had chosen to return to the “schism”. The icon from Vidrasău, in turn, quite likely, could bring back to Transylvania the state of mind of Sophronius’ movement, yet with the risk of snatching other souls from the Greek-Catholic Church’s drastically narrow group of believers. Still, if the icon that could service the religious union had to be removed from Transylvania, so much more had the one that could harm the union, as the credulity accusation was brought to the Romanian populace in general, including the Greek-Catholic part, otherwise the descent into the Orthodox environment’s intimacy would have not been justified.

The authorities’ fear was justified by the rumor – which needed some time to spread – that “a lot of people rush from all around” to see the icon, among the witnesses of the weeping also being, without a doubt, Greek-Catholics from the neighboring villages, as at Vidrasău the entire community abandoned the union, the church ending up being assigned to the Orthodox confession⁵. In spite of this definite victory of Orthodoxy, a Greek-Catholic parish will reappear towards the end of the 18th century, the migration phenomenon from one confession to another becoming fairly intense after the spirits have settled. Yet, was a miracle for the Orthodox from Vidrasău or from the vicinity enough not to betray the decision taken while in the presence of general Buccow? In other words, could there be a forgery?

However, the documents analyzed talk of false pretenses, the terms of Szereday’s assertion virtually leaving no room for ambiguity, as God himself is almost forbidden from bestowing miracles upon a schismatic church. For what is worth, Szereday only reports, he does not suggest the taking of measures, that is why it is hard to deduce how did he imagined the finding of the truth. From sincere reverence or maybe just from circumspection, after his previous experience from 1764, Szereday left everything to the superiors from the ecclesiastic and administrative-political hierarchy. The decision on

5 Virgil Ciobanu: Statistica românilor ardeleni din anii 1760–1762. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III, Cluj, 1926, 636.

how to proceed, as we see, belonged to the latter, who propose to approach the Romanians from Vidrasău via a dialogue, dialogue apparently lacking any biased intention: of the two laic commissaries, one had to be of Reformed confession, the Orthodox also had to be represented by two priests, preferably protopopes, but the selection had to target especially the pacificator quality, hence we conclude that the rank of protopope was necessary only for an additional authority over the believers, in case they would refuse to give over the icon. We do not know whether the two persons were involved in the end, as Szereday's competence was only in regard to the Roman-Catholic priests. To whom did address the governors for assigning Orthodox clerics, given that the Episcopal See from Sibiu was vacant? The Orthodox community's lack of reluctance is slightly suspicious, a sign that either the mission was very convincing or that the miracle could no longer be advocated after the investigations. The mission's task itself was suspicious, as, even if it would have been commanded to inspect the cause, the main duty entrusted to it was to convince the Romanians that no miracle happened. Yet, the most suspicious is the fact that there is no mention of the documents resulted after the investigation, nor the eventual testimonials of the witnesses that could have been submitted to the Gubernium's archives along with the icon.

Because of these doubts, it is possible the scenario of the events was different and the icon's requisition made through intimidation, without having been taken statements from those who saw the icon weeping, the purpose not being, in fact, to establish the truthfulness of the miracle, but to remove the icon from the midst of those inclined to consider it a thaumaturgic one. The Jesuits from Cluj have the same attitude in 1714, when the Virgin Mary's icon from the Romanian church from Cluj-Mănăştur/Kolozsmonostor started weeping abundantly. But because the community was Greek-Catholic, the weeping was not doubted, being witnessed and confirmed by the Jesuits. Then the greatest care had been to prevent the event from giving the Protestants a reason for mocking the poor, simple minded Wallachians, a fact which would have inevitably affected the image of the Jesuits themselves, equally simple minded if they were praising themselves by possessing the icon that wept at Nicula. That is why "the icon hiding the menace of a mockery of a church amid heretics [...] was secretly moved" from the Romanian church to the Jesuit college, where it continued to "often be cleaned of tears", but public worship was still not allowed, on the contrary actually, the believers were removed from the proximity of the icon until they gave up on complaints and questions and "eventually all started keeping a deep silence towards this matter"⁶. In

6 Nonis Augusti rumor in credulum vulgus temere sparsus imaginem Deiparae Iesulum gestantis in tempello Walachico territorii nostril Monostoriensis unacum coolacrymante filiolo lacrymas copiosius fundere, cum plurimos ac videndum prodigium excivisset,

these circumstances, it might be believed that the miracle was tacitly accepted, but the entire story was titled “The tear weeping icon’s deception discovered in a Romanian church”⁷, the conclusion of the “thorough research” to which the icon was subject being that the so-called tears had been just a liquor dripped “by someone’s worst kind of arduousness” through the crevices dug by the painting’s age and dryness. Still, how is it possible that a dryness that provoked such slits, refused to absorb the “liquor”, whose removal lasted days and even weeks after the alleged dripping? It is possible that it is not just us who ask that question, but also the people of those times, as they harbored the icon, at least for a time, inside the college, of course, with the condescendence required for sacred objects. Yet, we must also observe that the “ingredients” of the narration are the same in 1714 as those from 1780, and even 1764: the credulity of the Wallachian populace (both Greek-Catholic and schismatic), the rumor quickly spread, long before a verdict could be given on the nature of the liquid that was dripping on the icon (that is the uncertainty under which the event is listed, to be that easier to derisively label it), the existence of certain enemies of the Catholicism (the heretics in 1714, the schismatics in 1780, the superstition in 1764), the removal of the icon from the place it wept (the equivalent of its disappearance). Even the story of the weeping of the icon from Nicula is subject to this design, with the only and essential difference of fate owed to the Jesuits having assumed the miracle. On why such an assumption was no longer permitted from others, the documents are fairly clarifying: it would have represented a danger, a danger which the Transylvanian Catholicism was no longer willing to confront with, not even in alliance with the Greek-Catholic Romanians. On the one hand, the limits of the Catholic Reconquista had been established, both in regard to the Protestants and the Orthodox. Then, the faith’s reasoning, following up in the tracks of the Enlightenment, was starting to bear fruit in Transylvania as well, regardless of how tender those fruits might have been. There was no more need of miracles. Still, they did not stop appearing, and that is why a prompt intervention was required, so as

nos faeae eius antea inscios, nunc conscios excitavit ad eam, cui superat ecclesiae inter haereticos cavillandae oericulum accuratius explorandam. Omnibus ipsa etiam imagine et lignea, cui appicta videbatur tabula probe inspectis et lustrates, aliud non eo comperimus strias aliquas ex cerebro et oculis tam Virginis quam pusionis divini sacrilege utique cuiuspiam arte deorum sculptas liquoremque iisdem pessima alicuius industria fuisse instillatum. Quapropter imago inde ad collegium nostrum occulte traiecta ac saepius lustrate lacrymis populous vero primum superstition subinde etiam querelis et quaestionibus ita abstinuit, ut modo ea de re altum omnes sileant. See *Historia Collegii Claudiopolitani Societatis Iesu Anni 1714 a Ianuario ad Ianuarium 1715*, in Vasile Rus: *Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579–1715) vol. II. Fontes*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, 342.

7 Lacrymantis in templo Valachico iconis fraus detecta.

to prevent the shaking of a social-confessional structure, whose instability was periodically tested by the fluctuation of the Romanian population.

The event from Vidrasău from 1780 confirms these fears of seeing the Catholic predominance questioned, only guaranteed by the religious union of a part of the Romanians. We find ourselves just short time before the Edict of Tolerance of Joseph II, whose application also exposed the insecurity of the conversions coming from the Protestant environment⁸. Expression of reason, this Edict brought to light a society unprepared to become modern and for which it would function as an arm for a last struggle to anchor into the shadows of confessionalism. In this light, only apparently retrospective, it was meaningless whether the icon from Vidrasău would have made a significant number of victims or not among the subjects of the Holy See. Each soul had to be kept with the same care given to a crowd. That is why it was imperative that the icon disappeared, even with the risk of invalidating a miracle, admitting that its occurrence in a non-Catholic church was possible in the first place. As such, the investigation was not of importance, but rather the population's persuasion that it was the victim of an illusion. And that is why there's no wonder we do not know what the Roman-Catholic bishop decided concerning the icon's storing into the Gubernium's archives. It was enough that the icon was extracted from the environment which – overwhelmed by superstition – would have made out of it a touchstone for its weak consciousness. It is just as possible that no missive was dispatched and that the icon remained there until it was forgotten why and where it was brought from. It is possible that it was sent to the Roman-Catholic clergy house from Sibiu. It is even possible that it was destroyed. What is certain is that its destiny was brought down by the very same tears that were supposed to exalt it.

8 For the ampleness of the confessional mobility determined by the Edict of tolerance from 1781 see Daniel Dumitran (ed.): *Sub semnul toleranței. Bisericile din Transilvania în documente inedite: 1781–1790*. Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2012.

Annexes

The Archives of the Roman-Catholic Archdiocese of Alba Iulia
The Acts of the Episcopal Ordinary no. 212 and no. 222/1780.

I

/1'/ N<umero> 567 Praes<entatae> die 8va Aprilis 1780.

R<everendissi>mus D<ominus> Praepositus Ant<onius> Szereday refert [*deletum*: se] / [*deletum*: ad Regiu<m> Gub] in pago Vidrárszeg in templo / Valachor<um> Schismaticor<um> Iconem Lachrymantem, / quae Deiparam refert, existere et vulgi ore mi/raculosam dici.

Inferius: 1780 2° Aprilis / N<ume>ro 212.

/2'/ Excellentissime, Illustrissime, ac Reverendissime Domine Comes, Epi/scope, Domine et Praelate mihi Gratosissime !

Ad partes muneris mei existimavi pertinere, ut ad Excellentiam Ve/stram demisse referrem diffuso iam hic spargi rumore, quod in possessionis Vidrárszeg [in margine sinistro adiectum: prope hic ad Szent Pál, / ad iura Exc<e>ll<entissi>mae D<ominae> Viduae Guber-/ natricis perti/nentis] templo Valachorum Non-Unitorum / exposita Icon Beatae Mariae Virginis lachrymarum formae guttas / ex se suisque oculis emittat.

Referendum autem istud esse / existimavi propterea, quod ad videndam eam undique conflue/re perhibeatur hominum multitudo ideoque eius rei a se / visae copiosissimi iam sint testes; tum, quod tametsi causam / eius cuidam potius imposturae quam Omnipotentiae Divinae / tribuendam esse existimem (quis enim in animum inducat, ut / credat Deum in templo, seu cathedra falsae doctrinae mira/cula patrare?), contingere nihilominus haud aegre possit, ut / rudis plebs Valachica, ad quaevis credenda facilis, ac prona / in credulitatis errorem, ex errore in pertinaciam, ex pertinacia in Unionis aversationem, ex aversatione in Schisma/tis resorbtionem delabatur et tanto quidem facilius, si vi/deat per Non-Unitos (quod fertur) huiates Graecos eidem / Iconi iam pia anathemata parari et offerri iamque illam / ut Thaumaturgam publice coli.

Atque his in assiduo sin/gularis venerationis cultu iugiter persevero
Excellentiae Vestrae

humillimus servus et
devotissimus cultor
Antonius Szereday m<anu> p<ropria>

M<aros> Vásárhelyni 2° Apr<ilis> 1780.

II

/1^v/ [Conceptum]

[In medietate sinistra scriptum:]

Excelsum Regium Gubernium! / Domini mihi Gratosissimi !

Ad partes muneris mei existimavi pertinere, ut ad Excelsum Regium Gubernium / demisse referrem diffuso iam hic sparsi ru/more, quod in possessionis Vidradszeg templo / Valacho-rum Non-Unitorum exposita Icon Beatae / Mariae Virginis lachrymarum formae guttas ex se / susisq<ue> oculis [*deletum*: exmitt] emittat.

[In medietate dextra adiectum:] Referendum autem istud esse existimavi propterea, / quod ad videndam eam undiq<ue> confluere / perhibeatur hominum multitudo [*deletum*: Tametsi] / [*deletum*: vero] ideoque eius rei a se visae copiosissimi iam / sint testes. [*deletum*: Tametsi ver]; tum, quod tametsi causam eius] eius rei [*deletum*: visae] a se / visae [*deletum*: licet] copiosissimi iam sint testes [*sequitur deletum*: cum tamen / causam eius cuidam potius imposturae quam Di/vinae – *deletum* oper – Omnipotentiae tribuendam esse existimem. Quis enim in animum inducat, ut credat Deum / in Templo falsae doctrinae miracula patrare, ut et cur ...] cuidam potius imposturae quam Divinae Omni/potentiae tribuendam esse existimem (quis enim in ani/mum inducat, ut credat Deum in templo [*deletum*: falsae do] seu cathedra falsae doctrinae miracula patrare, con/tingere nihilominus haud aegre possit, ut rudis plebs Valacha / et ad quaevis credenda facilis, ac prona in credulitatis errorem, ex errore in pertinaciam, ex pertinacia in / Unionis aversationem [*correctum ex*: aversivexationem], ex aversatione in Schismatis resorptionem delabatur et tanto quidem facilius, si vi/deat [*correctum ex*: videant] per Non-Unitos (quod fertur) huiates Graecos / eidem Iconi iam pia anathemata parari et offerri iamq<ue> / illam ut Thaumaturgam publice [*deletum*: cultu venerari] coli.

Atq<ue> his in assiduo singularis venerationis cultu iu/giter persevero
Excelsi Regii Gubernii

humillimus servus

M<aros> Vásárhelyni / 2a Apr<ilis> 1780.

[*Inferius scriptum*:] Fogarasiensi. / Excellentissime, ac Ill<ustrissi>me, ac R<everen>dissime Domine Episcopo, / Domine mihi singulariter Colendissime. / Mutatis mutandis, ut supra.

/1^v/ Relatio de Icone Vidrádszegi visa / die 2a Apr<ilis> 1780.

III

/1'/ [Superius, in margine sinistro scriptum:] 1707. Copia

Ad partes muneris mei pertinere existimavi, ut ad E<xcelsum> R<egium> / Gub<er-
nium> demisse referrem diffuso iam hic spargi rumore, / quod in pos<session>nis
Vidrátseg templo Valachor<um> Non-Uni<tor><um> exposita Icon B<eatissimae>
Virginis Mariae lacry<mar><um> for<mae> guttas ex se suisque oculis emittat.

Referendum / autem istud existimavi propterea, quod ad videndam / eam
undiq<ue> confluere perhibeat<ur> hominum multi<tudo> ideoq<ue> eius rei a se
visae copiosissimi iam sint / testes; tum quod tametsi causam eius cuidam po<tius>
imposturae quam divinae omnipotentiae / tribuendam esse existimem (quis enim in
ani<imum> inducat, ut credat Deum in templo / seu cathedram <sic> falsae doctrinae
miracula pa<trare>?), contingere nihilominus haud aegre possit, ut rudis plebs Valacha,
ad quaevis credenda facilis, ac prona, in credulitatis errorem, ex errore in pertinaciam,
ex pertinacia in Unionis aversa<ti><on>em, ex aver<sa><ti><on>e in Schismatis resor<biti>
onem delabat<ur> et tanto quide<m> facilius, si vi<deat> per Non-Unitos (quod
fert<ur>) huiates Grae<cos> eid Iconi iam pia anathemata parari et of<ferri>, iam
illam ut Thaumaturga<m> publice / coli.

Excelsi R<egii> G<ubernii>

humill<imus> servus Antonius Szeredai etc.

IV

/1'/ N<umero> 566 Praes<entatae> die 8a Aprilis 1780.

Intimatum

Regii Gubernii, quo significatur ad pagum Vidrátseg duos e Tab<ula> Cont<inua>
Küküllőiensi de utra<qua> religione Calviniana et Catholica exmissos esse, / ut Ico<-
nem Deiparae in templo Schismaticor<um>, ut fert<ur>, lachrymantem videant et
R<egio> gubernio referant.

4 Apr<ilis> <1>780.

[Inferius, ab alia manu scriptum:] De Icone Deiparae Vidrátseg/ensi in templo
Schismaticor<um> / lachrymante acta.

N<ume>ro 222.

[Sigillum rotundum in papyro applicatum et copertum]

[Sub sigillo scriptum:] 1780 4 April<is>

[Transverse scriptum:] 1707. / Excellentissimo, ac Reverendissimo Domino La<-
dislao e Comitibus Kollonits de Kollegrad et / Zaj-Ugrotz, Dei et Apost<olicae> Sedis
gratia Episco<po> Transyl<-vaniensi, necnon S<acratis>simae Caes<areo> R<egi>ae et

Apost<olicae> / Ma<ies>t<a>tis Status et Guberniali Consiliario utrobique / actuali intimo etc., Domino Nobis collendissimo.

Ex officio

Inclutae Tabulae Continuae / Alvincensis

/1707. / Excellentissime Domine Comes, Episcopo Transylvaniensis!
Domine Nobis Colendissime.

Qualemnam repraesentationem Gubernio submiserit Reverendus / Dominus Praepositus Albo Carolinensis ex advoluto exemplo [*supra scriptum*: Excellentia] Vestra] perspiciet uberius; ne itaque plebs Valachica credulitati suae porro quoque / inhaereat, commissum est sub hodierno Tabulae Comitatus Küküllő, / ut duos e sui gremio, unum Catholicum, alterum Reformatum / exmittat Commissarios, quorum erit assumptis duobus per Reverendissimum / Dominum Praepositum denominandis Praesbyteris Catholicis, duobus / item pacati ingenii Non-Unitis, quidem si fieri poterit Petru Popis <sic>, in possessionem Vidratszeg exire, in omnes notas et circumstantias Iconis illius inquirere et pro re comperta nimiam plebi eiati credulitatem exponere eandemque ab eiusmodi credulitatibus dehortari, ac Iconem ipsam ex templo Valachorum recipere, ac huc Cibinium ad domum parochiam transmittere; / in casu vero, quo se Valachi receptioni et transmissioni Iconis illius / opponerent, ad Gubernium referre.

Quod Excellentiae Vestrae pro / directione et faciendis sui etiam ex parte, si quae videbuntur, dispositionibus infirmandum invenit Gubernium.

Solitae venerationis cultu perseverantes

Excellentiae Vestrae

obligatissimi servi

Nicolaus Bethlen manus propria

Carolus Comes Teleki manus propria

Iosephus Donáth manus propria

E Regio Magncipatus Transylvaniae

Gubernio Cibinii die 4a Aprilis Anno Domini 1780.

[*Inferius, in margine sinistro scriptum*:] Donationum Collectio.

V

1707. / Sacrae Caesareae Regiae et Apostolicae Maestatis, Archiducis / Austriae, Ducis Burgundiae, Magnae Principis Transylvaniae / et Siculorum Comitum Dominae, Dominae Nostrae Clementissimae / nomine

Reverendissime Nobis observande salutem et gratiae Caesarum-Regiae incrementum.

Ad repraesentationem Reverendissimae Dominationis Vestrae / intuitu Iconis, uti praetenditur, in templo Non-Unitorum Vidra/cegiensi lacry-

mantis Gubernio submissam commissum esse / sub hodierno Tabulae Continuae Co<mi>t<a>tus de Küküllő, ut duos / e sui gremio, unum Catholicum, alterum Reformatum, / exmittat co<mmi>ssarios, quorum erit assumptis duobus per / R<evereren>dissima<m> D<ominationem> V<est>ram denominandis Presbyteris Catholicis, / duobus item pacati ingenii Non-Unitis, et quidem si fieri / poterit Petru Popis <sic!>, in po<sse>ssionem Vidraczeg exire, in omnes / notas et circumstantias iconis illius inquirere et pro re / comperta nimiam plebi eiati credulitatem exponere eandem-q<ue> / ab eiusmodi credulitatib<us> dehortari, ac iconem ipsam ex / templo Valachorum recipere, ac huc Cibinium ad domum / parochialem transmittere; in casu vero, quo se Valachi re<ceptioni> et transmissioni iconis illius opponerent, ad Reg<ium> / Gubernium referre: praetit<ulatae> D<ominationi> V<est>rae pro directione exmittendisq<ue> / duobus Presbyteris Catholicis significat Gubernium.

Sic fact<is> / altefata Sua Ma<ies>tas benigne propensa manet.

E Regio / Magni P<rinici>patus Tran<sylva>niae Gubernio Cibinii die 4 Aprilis / Anno 1780.

Nic<olaus> Bethlen m<anu> p<ropria>

Carolus C<omes> Teleki m<anu> p<ropria>

Iosephus Donáth m<anu> p<ropria>

R<everendissimo> D<omino> Praeposito Szeredai.

VI-VII

/1^r/ [*Conceptum*]

[*In medietate sinistra scriptum:*]

Adm<odum> R<eve>nde Domine et Fr<ater> in Ch<ris>to Colendissime !

Ex ordinatione ad me edita necessarium erit, / ut, dum per duos dominos Commissarios ex Inclyta Tabula Con<tinua> illius Comitatus [*deletum*: ten] exmittendos [in medietate dextra adiectum: de termino exitus] praemonita [*deletum*: utimur] fuerit / V<est>ra Do<minati>o a<dmodum> R<evere>nda unacum illis et cum Do<mi>no Parocho K<erelő> Sz<ent> Pa<liensi> ad Possessionem Vidraczeg ingrediatur et, quae ibi circa / praetensam lachrymantem B<eatis-simae> M<ariae> V<irginis> iconem agenda Excelsum Regium / Gubernium iisdem do<mi>nis Commissariis praecepit, unitis studiis perficiant, [*in medietate dextra adiectum*: cavendum tamen diligenter erit – *deletum*: ut quid - utrisq<ue>, ne quid circa Ico<nem> illam tale ex indiscreta et / praematura pietate committitur / quod aliquam adferat offensionem / vel Religionis nostrae irrisionem / habita reflexione ad illud Theologi<cum>, quod Deus in confirmatione / falsae doctrinae, quam Schismatici / profitentur, miracula non pa<tret> tanto minus in Ecclesia / talis doctrinae], ac de rei peractae serie una subinde informet, qui interea / etiam persevero

Vestrae Do<mi>naci<on>is a<dmodum> R<everen>dae

Servus et Fr<ater> in Ch<ris>to addictissi<mus>

[*Inferius scriptum:*] Inclyta Tabula Continua
Domini mihi colendissimi!

Ad Inclytam Tabulam Continuum officiosissime refe/rendum esse duxi, quod ad effectum exequendae ordinationis Excelsi / Regii Gubernii circa Iconem Vidraczegiensem editae deputave/rim, do<mi>nu<m> Archidiaconum illius districtus simulq<ue> Parochum Sző/kefalvensi, ac do<mi>num Parochum K<erelő> Sz<ent> Paliensem, eos proinde / de termino exitus per dictos do<mi>nos Commissarios praeve/pramo/nitos, ad exequendorum executionem pro<m>tos futuros nihil addubi/tem, [in medietate dextera adiectum: cum Tit<ula>t<is> do<mi>nis Commissariis / inde exmittendis], qui ceterum in assiduo peculiaris observantiae officio propter / persevero Inclytae Tabulae Continuae

obsequentiss<imus> et observantiss<imus> servus
M<aros> Vásárhelyni / 6 Apr<ilis> 1780.

/1^v/ [*Supra sigillum, in medietate dextra scriptum:*] <...> 1780. circa / <...> [*N.B! Obuliginem non liquet*] / N<umer>o 1707 / 4 Apr<ilis> <1>780

[*Inferius, in eadem medietate scriptum:*] 1780 4 Apr<ilis>

[*Sigillum rotundum in papyro applicatum et copertum*]

[Sub sigillo scriptum:] 1707. / Reverendissimo Antonio Szeredai Incl<yti> Capituli / Cathedralis Eccl<esiae> Albae Carolinensis Praeposito Maiori / Infulato, ac Incl<ytae> Tabulae Reg<iae> per Mag<num> Tran<sylva>niae / Pr<inci>patum Ludi<ciar>iae Praelato Nobis Observando.

Ex officio

M<aros> Vásárhelly

VIII

/1^v/ Excellentissime, ac Reverendissime Domine Comes, Episcopo,
Domine Nobis Colendissime!

Tabula Comitatus de Küküllő medio suorum Commissariorum Iconem / Beatae Mariae Virginis in templo Non-Unitorum possessionis / Vidrátszeg, uti praetensum fuit, lacrymantem in consequen/tiam Decreti Gubernialis sub 4a m<ensis> Aprilis a<nni> c<urrentis> exarati / absque omni tumultu ad se recipiente et Regio Gubernio / medio unius Commissarii exhibente, illam ad Archivum Gu/berniale translocatam esse Excellentiae Vestrae eo fine hono/rifice notificatur, ut congruos eatenus dispositiones facere / dignetur.

In reliquo solito venerationis cultu manemus
Excellentiae Vestrae

obligatissimi servi
Nic<olaus> Bethlen m<anu> p<ropria>
Iosephus Donáth m<anu> p<ropria> scr<ipsit>

E Regio M<agni> Tran<sylva>/niae P<rinci>patus Gubernio Cibinii / die 16a
Maii A<nno> 1780.

[*Inferius, in margine sinistro scriptum:*] Don<ationalium> / 2186 Coll<ectio>

[*In margine dextro scriptum:*] Excell<entissimo> D<omi>no Ep<isco>po
Tran<sylva>niensis Ladislao C<omiti> Kollonits

/1^v/ [*Sigillum rotundum in papyro applicatum et copertum*]

[*Sub sigillo scriptum:*] 2532. / Cibinio. / Excellentissimo, ac Reverendissimo Domi-
no / Comiti Ladislao Kolonits de Kollegrad Perpe/tuo in Zay Ugrotz, Leward et Zay
Ugrotz <sic!> Dei / et Apost<olicae> Sedis gratia Eppiscopo <sic!> Tra<nsylva>niensi,
/ Sacrae Cae<sare>o-Re<gi>ae Apost<olicae>q<ue> Ma<ies>t<a>tis Status et Guber/
niali in Tran<sylva>niae Consistorio utrobique / actuali intimo Venerabilis Capituli
Ecclesiae / Cathedralis Olomucensis Domino Nobis colendissimo.

Ex officio

Albae Carolinae

[*Transverse, ab alia manu scriptum:*] 16 Maii <1>780. / Iconem B<eatissimae>
V<irginis> Mariae Vidratzegien/sem medio commissarii Tabulae / Co<mi>t<a>tus de
Küküllő ad E<xcelsum> R<egium> Guberniu<m> / delatam ad Archivum Gubernia-
le / ad ulteriores usq<ue> disp<osi-ti>ones Excell<entissi>mi / D<omini> Ep<isco>pi
translatam esse notificat<ur>.

„Lectulus noster floridus” A győri székesegyház kegyképének ikonográfiájához

TÜSKÉS ANNA*

A győri székesegyház főoltárán álló kegykép az alvó gyermek Jézus fölött imádkozó Máriát ábrázolja (1. kép). A gyermek feje fehér vánkoston nyugszik, felsőtestét és két karját szabadon hagyja a belül fehér, kívül virágmintás takaró. Mária jobb válla felé enyhén oldalra hajtja fejét, kezét imára kulcsolja. Mindkét alak fejére fémből készült koronát illesztettek.¹ A kegyképet Walter Lynch, a Lisszabonban és Párizsban tanult író báró, 1647-től az írországi Clonfert egyházmegye püspöke hozta Magyarországra, amikor 1653-ban Cromwell katolikusüldözése miatt elmenekült hazájából.² A képpel először Bécsbe ment, ahol megismerkedett Püsky János győri püspökkel, aki meghívta az ír püspököt, hogy legyen a győri káptalan tagja. Lynch 1655–1663 között Győrben élt, halála után a magával hozott kép a győri székesegyházba került. 1697. március 17-én, Szent Patrik, Írország védőszentje ünnepén a kép véres verítéket hullatott. 1704-ben gróf Sigbert Heister, Győr hadi kormányzója oltárt emelt a képnek.³ 1715-ben Heister és felesége, Cazzianer Aloysia alapítványt tett szombati litániák mondatására a kép előtt. 1767-ben Zichy Ferenc győri püspök új oltárt emeltetett, a fakeretes kegyképet ezüstkeretbe foglaltatta.⁴ 1797. március 17-én megünnepelték a könnyezés századik évfordulóját, Somogy Lipót és Székhelyi Majláth Antal győri kanonokok mondtak prédikációt.⁵

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa

1 A kegykép történetét az alábbi források alapján ismertetem: Nedeczki László: *Fontes Gratiarum Marianarum novi et veteres...* Claudiopoli – Agriae, 1739; Telek József: *Tizenkét Csillagú Korona, 1769–1772*, Hatodik csillag hatodik beszéde: 749–766; Jordánszky Elek: *Magyar országban s az ahoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*. Poson, 1836, 56–57.

2 Walter Lynch. In: *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, Vol. 4. 1592–1667*. Ed. by P. Gauchat. Padua, 1935. 154; Kiss Tamás: Walter Lynch élete. Hitvallás, Különszám a kegykép Győrbe érkezésének 350. évfordulójára, 2005.

3 Bedy Vince: *A győri székesegyház története*. Győr, 1936. 19. (Győregyházmegye multjából I.). [Bedy, 1936]

4 Bedy, 1936, 21.

5 Somogy Leopold: *Rede über den wundervollen Blutschweiss des Gnadenreichen Marienbildes...* Raab, 1797; Majláth Antal: *Saecularis memoria Sacrae Imagini Beatissimae*

I. Kutatástörténet

Bálint Sándor a győri kegyképpel foglalkozva felvetette a képtípus eszmei összefüggését az Énekek éneke két szöveghelyével: „Íme, te szép vagy, én szerelmesem, és ékes: a mi ágyunk virágos” (1.15), „Én alszom, de a szívem virraszt” (5.2).⁶

Az 1980-as évektől kezdve több kutató foglalkozott a győri kegykép történetével, tiszteletével és magyarországi másolataival. Szilárdfy Zoltán, Tüskés Gábor és Knapp Éva a magyarországi búcsújáróhelyek 17–18. századi sokszorosított grafikai ábrázolásait összegyűjtő könyvükben hét darab fa- és rézmetszet technikával készült, 18. századi ábrázolást közöltek.⁷ Ezek funkciója címlapelőzék, szentkép, imalap, címlapillusztráció; ikonográfiájukat tekintve a kegyképet az oltáron, vagy önmagában ábrázolják.

Szilárdfy Zoltán többször is foglalkozott a győri kegykép ikonográfiai prototípusával, amelyet a németalföldi Abraham van Merlen 1640 körüli rézmetszetében lát.⁸ A 17–18. századi búcsújárásról szóló könyvében Tüskés Gábor az eredetlegendáknál kiemeli, hogy 17. század utolsó éveiben több kegykép körül különböző csodás jelenségek – könnyezés, lebegés – történtek, amelyeket a zentai csatához kapcsoltak: a győri kegykép vérrel verítékezését és a pócsi kegykép könnyezését egyaránt összefüggésbe hozták a török felett 1697. szeptember 11-én aratott zentai győzelemmel.⁹

Serfőző Szabolcs tanulmányában részletesen elemezte többek között a „Mária az alvó gyermek Jézussal” ikonográfiai típus eredetét és elterjedését, gróf Zichy Ferenc püspök mecénási tevékenységét és az oltár mesterének kérdését.¹⁰ Az ikonográfia kérdésében arra jutott, hogy a típus kialakulása több korábbi ábrázolási hagyomány összefonódásából vezethető le, és a típus a 14. századi velencei művészetben alakult ki. Itáliától északra a 16. század második felében Németalföldön jelentek meg a Máriát az alvó gyermek Jézussal ábrázoló metszetek és festmények. A sokszorosított grafikai lapokat az antwerpeni Anton és

Virginis Mariae... Iaurini, 1800; *Emlékkönyv a győri Mária jubileumi ünnepségeiről (1697–1947)*. Összeáll. J. F. Győr, 1947.

6 Bálint Sándor: *Boldogasszony vendégségében*. Budapest, 1944, 44.

7 Szilárdfy Zoltán – Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest, 1987, Kat. Nr. 99–105.

8 Szilárdfy Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest, 1984, 22. tábla; Szilárdfy Zoltán: *Magyarországi kegyképek és –szobrok tipológiája és jelentése*. In: Bálint Sándor – Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok*. Budapest, 1994, 330.

9 Tüskés Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Budapest, 1993, 223.

10 Serfőző Szabolcs: *A győri székesegyház Szűz Mária-kegyoltára*. Művészettörténeti értesítő 48 (1999) 1–4. sz., 87–111.

Hieronymus Wierix készítették (2. kép). Serfőző szerint „meglepő módon a téma ábrázolására igen kevés példát találunk az Itálián kívüli festészetben, csupán egy 16. századi madridi, egy 17. századi müncheni és néhány antwerpeni példáról van tudomásunk.” Ezeket azonban nem nevezi meg pontosan. Jelzi azonban, hogy néhány festményen és metszeten az Énekek énekéből vett latin felirat olvasható.

Hetény János soproni kanonok, plébános több könyvében foglalkozott a magyarországi Mária-tisztelettel teológiai és néprajzi szempontból.¹¹ A győri kegykép kultusztörténetének szentelt két könyvében részletesen ismerteti Walter Lynch püspök életét, a kegykép csodáját, a körülötte kialakuló kultuszt és a kultusz lelki, művészeti és tárgyi emlékeit.¹² Az ikonográfia vonatkozásában arra a következtetésre jutott, hogy a kép az ún. virrasztó vagy altató Mária típusába tartozik, a kegyképek között egyedülálló ábrázolás. Prototípusát a holland Wierix-féle metszetekben látja, festését a 16. századra teszi.

Ami a győri kegykép másolatait illeti, két fő filiáció jelent meg a szakirodalomban. Molnár István kanonok, történész Tüskevár barokk kori emlékeit tárgyaló tanulmányában ismertette, hogy a tüskevári plébániatemplom főoltárképe a győri kegykép másolata.¹³ Székely Zoltán Hédervár 18. századi emlékei között leírja a kép egyik másolatát a templom egyik mellékkoltárán (3. kép).¹⁴ Legutóbb Papp Faber Erika foglalkozott a győri kegyképpel, több írországi, egy németországi és több amerikai másolatát közölte.¹⁵

II. Ikonográfia

A kép ikonográfiájára irányuló eddigi kutatás tehát megállapította, hogy a kép 1. közvetlen előképe a németalföldi művészetben van, pontosabban a Wierix-család metszetein, 2. kevés Itálián kívüli festmény mutatja ez az ikonográfiát, és 3. a virágos takaró miatt valamiféle összefüggésben áll az Énekek éneke két

11 Hetény János: *A magyarok Máriája: Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza*. Budapest, 2011. Köszönöm Barna Gábornak, hogy felhívta figyelmemet Hetény János munkásságára.

12 Hetény János: *A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete*. Szeged, 2000; *A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban*. Összeáll. Hetény János. Budapest, 2008.

13 Molnár István: Tüskevár barokk kori emlékeinek története. *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981)/1.sz., 23–38., 27.

14 Székely Zoltán: Hédervár barokk-kori szakrális emlékei. Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei 40. 2002/1–2. sz., 119–180., 135.

15 Papp Faber Erika: *Égi Édesanyánk könnyei (Tizenkét könnyező Mária-kép a Kárpát-medencében)*. Budapest, 2008, 64–77.

szövegével. Tanulmányom célja, hogy új megközelítést javasoljak a kegykép ikonográfiájának meghatározásához.

Ami a 15–16. századi itáliai altató Mária típusú festményeket illeti, a legszorosabb párhuzamot Giovanni Bellini 1475 körül festett Contini Bonacossi Madonnájával látom, ami Mária fejtartását, imádkozó gesztusát, és a gyermek Jézus kéztartását és betakarásának módját illeti (4a. kép). A takaró itt ugyan nem virágos, de Jézus test- és kéztartása ezen áll a legközelebb a győri kegyképhez. Fontos megemlíteni a velencei festmény mellett a szicíliai Francoforte templom töredékes táblaképét (15. század) és Giacinto Brandinek (1621–1691) a római Musei Capitoliniben őrzött festményét (4b–4c. kép).¹⁶ A francoforte-i kép különlegessége, hogy Mária mellett a háttérben egy angyal áll, a római festményen pedig Jézus szalmán fekszik, fehér gyolcsba van takarva, feje alatt párna.

A velencei iskolához köthető a sibeniki Sv. Barbare Egyházművészeti gyűjteményben őrzött oltárka (5a. kép). Ezen Mária mellén keresztbe teszi kezét, Jézus anyjának szinte hátat fordítva, arccal a néző felé, az oldalán fekve alszik. Számos különbség ellenére érdemes egy ptuji várban őrzött képet is szemügyre venni (5b. kép): Jézus virágos pólyába csavarva, vánkoston fekszik, Mária imára kulcsolja kezét.

Áttérve az altató Mária típus németalföldi ábrázolásaira a legkorábbi az antwerpeni Anton (1552 k.–1604 k.) és Hieronymus (1553–1619) Wierix által készített két metszet: az egyik angyalok virágokat szórnak az ágyra, a másikon virágos takaró alatt, anyjától enyhén elfordulva alszik a gyermek (2a–2b. kép).¹⁷ A második metszetnek ismert kéziratot imakönyvbe beragasztott, színezett példánya a brugges-i Városi Könyvtárban (2c. kép).¹⁸ Hieronymus Wierix metszetét követi Raphaël Sadeler (I) metszete, amely illusztráció Matia Ceschi Otium spirituale mellifluarum precationum című művéhez (München, Anna Bergia, 1617, 6a. kép).¹⁹ Ugyancsak a második metszettel mutat szoros párhuzamot a zaragozai Archivo Histórico Provincial-ban őrzött archív felvételen látható barokk keretbe illesztett, kisméretű kép (6b. kép).

A második metszettel ikonográfiai párhuzamban áll a Bordeaux-i Szent Kereszt templom (Église St Croix) déli mellékhajójának falán lógó, talán a 17. század elejéről származó festmény: az alvó Jézushoz imádkozó Máriát ábrázolja, amint két angyal virágokat szór rájuk (7. kép). A virágok beborítják a fejét

16 1660 körül. Róma, Musei Capitolini, Inv. PC271.

17 *The Wierix family, part IV*. Ed. by Zsuzsanna van Ruyven-Zeman – Marjolein Leesberg – Jan Van der Stock, Rotterdam, 2003, 148, cat.nr. 778.

18 Eenen deuoten ghebeden boeck die welcken eenen mensche verwecken sal tot deuotien [Ms. 676]

19 *Aegidius Sadeler to Raphael Sadeler II*. Text by Dieuwke de Hoop Scheffer. Ed. by Karel Gerard Boon, Amsterdam, 1980, 293.

jobb karjára hajtva alvó gyermek testét, takaróját és párnáját. A két angyal között, a baldachinszerű architektúra alatt felirat olvasható: „Lectulus noster floridus”, idézet az Énekek énekéből: „ecce tu pulcher es dilecte mi et decorus lectulus noster floridus” (1,16), azaz „Szép vagy, szerelmem, elbájolóan szép! Nyoszolyánk üdezőld” (Szent István Társulat), „De szép vagy, kedvesem, milyen gyönyörűsége! Üde zöld a fekvőhelyünk” (Káldi Neovulgáta).

III. Ikonográfiai prototípus

Az eddigi művészettörténeti elemzések nem mélyültek el a metszeteken és képeken olvasható idézettel. A felirat középkori értelmezésének és ábrázolásának vizsgálata látszólag távol áll a győri kegykép témájától, viszont közelebb visz ikonográfiai prototípusa kialakulásának megértéséhez.

Az Énekek énekével több egyházatyja foglalkozott, majd az 1120-as és 1130-as években több kommentárt írt hozzá a bencés majd ciszterci Guillaume de Saint-Thierry (1070/80–1148), az észak-kelet franciaországi Saint-Thierry monostor apátja, a szerelmi misztika hagyományának alapítója. Három kommentárjában Clairvaux-i Szent Bernát, Szent Ambrus és Szent Gergely vonatkozó műveit vizsgálta, majd egy önálló műben megírta saját kommentárját. Az Énekek énekét morális szempontból értelmezi, kiemelve Isten mint vőlegény és a hívő lélek mint menyasszony kapcsolatát.²⁰ A „lectulus noster floridus” sorhoz kapcsolódó hosszú kifejtés így kezdődik: «Ezért a menyasszony azonnal tovább beszél a gyümölcseről, és azt mondja: „A mi kis ágyunk virágos.” A kis virágos ágy a szeretettel és a Szentlélek örömeivel teli lelkiismeret; az igazság állandó gyümölcse. Ez az ágy, amelyről a Vőlegény azt mondja: „Kire tehetném én a Szentlelket hacsak nem arra, aki alázatos és nyugodt, aki féli az én szómat?...»²¹

Számos későbbi misztikus szerző táplálkozott Guillaume de Saint-Thierry művéből. Lectulus noster floridus a címe Johannes Veghe 15. századi münsteri prédikátor misztikus művének. Veghe (1435 körül – 1504) a kölni egyetemen tanult egy 1450-es matrikula bejegyzés szerint, majd 1451-ben belépett a Fratres Vitae Communis münsteri házába.²² 1469-ben a rend Rostock-i házának rektora lett, majd 1471-ben visszatért Münsterbe, ahol 1475-től ugyancsak rektor. 1481-től betegsége miatt visszavonult tisztségétől, a münsteri Niesink apácák gyóntatója lett és irodalmi munkásságának élt. A misztikus és huma-

20 Arblaster, John: Lectulus noster floridus: In Bed With William of Saint-Thierry. Konferencia előadás, International Medieval Congress location: Leeds, 1–4 July 2013. Köszönöm a szerzőnek, hogy elolvashattam még kéziratban levő szövegét.

21 *Patrologia Latina*, vol. 180. Ed. by Jacques Paul Migne. Paris, 1890, 506–509.

22 Löffler, Klemens: Johannes Veghe. In: *Catholic Encyclopedia*, Vol. 15. Ed. by Charles Herbermann. New York, 1913.

nista devotio moderna és a későközépkori kert allegóriája szempontjából egyaránt kiemelkedő „Lectulus noster floridus” című művét a Niesink apácáknak ajánlotta.²³

Ezekben a misztikus művekben található a győri kegykép ikonográfiai prototípusának tartalmi és képi forrása. Az 1300 körüli Rothschild Canticles 68r felső miniatúráján a menyasszonyt látjuk, amint három asszony virágokat és zöld ágakat szór az ágyára (8. kép).²⁴ A Yale University Beinecke Library-ben őrzött, gazdagon illusztrált florilegium meditációkat és imádságokat tartalmaz. Legfőbb forrásai az Énekek éneke és Szent Ágoston De Trinitate című műve. A kódexet egész oldalas miniatúrák, iniciálék, és rajzok díszítik, stílusuk azt mutatja, hogy több művész dolgozott rajta.²⁵ A 68r oldalpárján olvasható szöveg öt egységből áll, melyek két különböző forrásból származnak: három tartalmaz idézetet az Énekek énekéből és kettő Szent Ágoston A Szentháromságról című művéből.²⁶

Fulcite me floribus stipate me malis quia amore langueo. (Énekek éneke 2.5) / *Adjatok mazsolás kalácsot, hadd kapjak erőre, üdítsetek föl almával, mert a szerelemtől egészen beteg vagyok!* (SZIT) / *Üdítsetek szőlőskaláccsal, frissítsetek almával, mert beteg vagyok a szerelemtől!* (KNB)

Surge aquilo et veni auster perfla hortum meum et fluant aromata illius. (Énekek éneke 4.16) / *Támadj fel, északi szél, siess, déli szél! Járd át kertemet, hadd szálljon illata! Akkor eljön kedvesem a kertjébe, hogy élvezze pompás gyümölcsseit!* (SZIT) / *Rajta, északi szellő! Déli szél, jöjj! Lengj át kertemen, hadd áradjon szét balzsamos illata!* (KNB)

23 Rademacher, Heinrich: *Die Entwicklung der lateinischen Servatius-Legende bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts*. Bonn, 1921; Rademacher, Heinrich: *Mystik und Humanismus der Devotio Moderna in den Predigten und Traktaten des Johannes Veghe: ein Beitrag zur Geistesgeschichte Münsters um 1500*. Hiltrup, 1935; Veghe, Johannes – Rademacher, Heinrich: *Lectulus noster floridus, unser Blumenbettchen: eine devot-mystische Schrift des 15. Jahrhunderts*. Hiltrup, 1938; Schmidtke, Dietrich: *Johannes Veghe und Pseudo-Veghe. Die deutsche Literatur des Mittelalters*. In: *Verfasserlexikon. Vol. 10*. Ed. by B. Wachinger – K. Ruh – W. Schröder – F. Z. Worstbrock. Berlin–New York, 1978, 190–99; Schmidtke, Dietrich: *Studien zur dingallegorischen Erbauungsliteratur des Spätmittelalters. Am Beispiel der Gartenallegorie (Hermaea N.F. 43)*. Tübingen, 1982. 18, 30 (Nr. 5a).

24 Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, MS 404.

25 Hamburger, Jeffrey F.: *The Rothschild Canticles: Art and Mysticism in Flanders and the Rhineland circa 1300*. New Haven, 1990.

26 A magyar fordítások forrása: *Szent István Társulati Biblia* (SZIT); Káldi-Neovulgáta (KNB); Aurelius Augustinus: *A Szentháromságról*. Ford., bev., jegyz. Gál Ferenc. Budapest, 1985. 49, 101. (Ókeresztény írók 10.)

Monte Palatio quippe [Haec autem Visio] merces est fidei; cui mercedi per fidem corda mundantur, sicut scriptum est: «Mundans fide corda eorum» (Act. 15,9). (De Trinitate 1.8) / A színelátás a hit jutalma, és erre a jutalomra a hit tisztítja meg a szívet, ahogy írva van: «Hittel tisztította meg a szívüket» (ApCsel 15,9). (Gál)

Illa est ergo species quae rapit omnem animam rationalem desiderio sui tanto ardentiozem quanto mundiozem et tanto mundiozem quanto ad spiritalia resurgentem, tanto autem ad spiritalia resurgentem quanto a carnalibus morientem. (De Trinitate 2.17) / Ez a színelátás minden értelmes lelket vágygal tölt el, s minél tisztább, annál erősebb benne a vágy, s annál tisztább, minél inkább lelkiekre irányul, s annál inkább lelkiekre irányul, minél inkább meghalt a testieknek. (Gál)

Introduxit me in cellam vinariam (Énekek éneke 2.4) / Bevezet a bornak házába (SZIT) / Bevitt engem a bor házába (KNB)

Az Énekek énekéből vett első két idézet illusztrációja a 68r felső miniatúrája a nyoszolyán fekvő menyasszonnyal, akire virágokat és zöld ágakat szórnak az asszonyok. Az utolsó idézet a 68r alsó miniatúrájához tartozik, amelyen Krisztust látjuk, amint bevezeti a menyasszonyt a boros pincébe és kelyhet nyújt neki.

A Wierix-féle első metszet (2a. kép) és a bordeaux-i Szent Kereszt templom képének (7. kép) virághullató angyalai a Rothschild Canticles miniatúrájának (8. kép) menyasszonyra virágot szóró asszonyai párhuzamaiként értelmezhetőek. A virághullatás utal a megtestesülésre, Isten lelki egyesülése Krisztus által Máriával, és minden emberi lélekkel. Egyértelműen ezt az üzenetet hordozza a 17. századi bordeaux-i festmény a két virágszóró angyal közé az Énekek énekéből írt idézettel (9. kép).

A győri kegykép magyarországi másolatainak eddig összegyűjtött emlékeihez csak néhány adatot szeretnék hozzátenni: 1. Győr, Német Ispita, 2. Győr, Szent Imre templom (modern), 3. Gyulafehérvár, Batthyaneum (fém lapra festve), 4. Nyíregyháza, Görögkatolikus Múzeum (10a–10b. kép).²⁷ A kegykép sokszorosított grafikán a 19. századi imalapokon és imakönyvekben is megjelenik. Imalap formájában találkozunk vele Bucsánszky Alajos sorozatában; imakönyv illusztrációjaként a győri Streibig Leopold nyomdájában 1826-ban A két atyafi szent szűznek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve címmel megjelent imakönyvben (10c–10d. kép).

Összegezve megállapítható, hogy a győri kegykép legszorosabb ikonográfiai párhuzama Giovanni Bellini 1475 körül festett Contini Bonacossi Madonná-

27 A nyíregyházi Görögkatolikus Múzeumban őrzött, apácamunkával díszített kép provenienciája ismeretlen.

ja, Mária fejtartása, imádkozó gesztusa, és a gyermek Jézus kéztartása és betakarásának módja szempontjából. A kép ikonográfiai prototípusának tartalmi és képi forrása a 12–15. századi misztikus szerzők Énekek éneke értelmezésében van, amely a megtestesülésre helyezi a hangsúlyt: Isten lelki egyesülése Krisztus által Máriával, és minden emberi lélekkel.

Képmelléletek

1. kép: Altató Mária. Kegykép. 17. század. Győr, székesegyház, főoltár. Fénykép: Szabó Béla

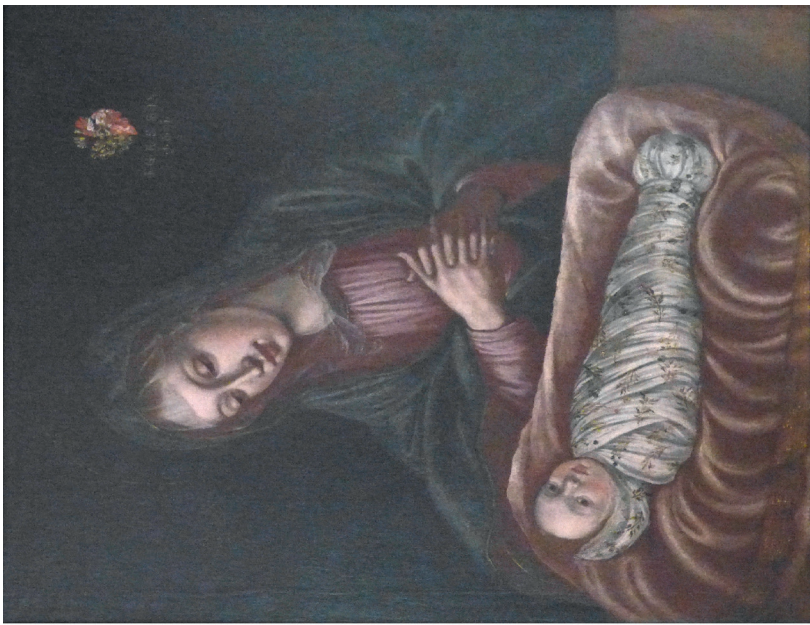
2. kép: a) Anton Wierix: Altaró Mária. Rézmetszet. Hollstein Dutch 778;
 b) Hieronymus Wierix: Altaró Mária. Rézmetszet. Hollstein Dutch 779-1(2);
 c) Hieronymus Wierix: Altaró Mária. Szinezett rézmetszet. Brugges, Városi Könyvtár

3. kép: A győri kegykép másolata a hédervári templom mellékoltárán. 18. század. Fénykép: Tüskés Anna

4. kép: a) Giovanni Bellini: Contini Bonacossi Madonna. 1475 körül. Firenze, Uffizi. Fénykép: http://www.museumsinflorence.com/musei/contini_bonacossi_collection.html; b) Madonna della Neve. Táblakép, 15. század. Francoforte, Chiesa Madre di S. Antonio Abate. Fénykép: http://www.comune.francoforte.sr.it/Festre%20e%20Tradizioni_file/page0004.htm; c) Giacinto Brandi: Altao Mária. Róma, Musei Capitolini, PC 271. Fénykép: Tüskés Anna

5. kép: a) Velencei iskola: Altrató Mária. Sibenik, Sv. Barbare Egyházművészeti gyűjtemény. Fénykép: Tüskés Anna;
b) Altrató Mária. Ptuj, vár. Fénykép: Tüskés Anna

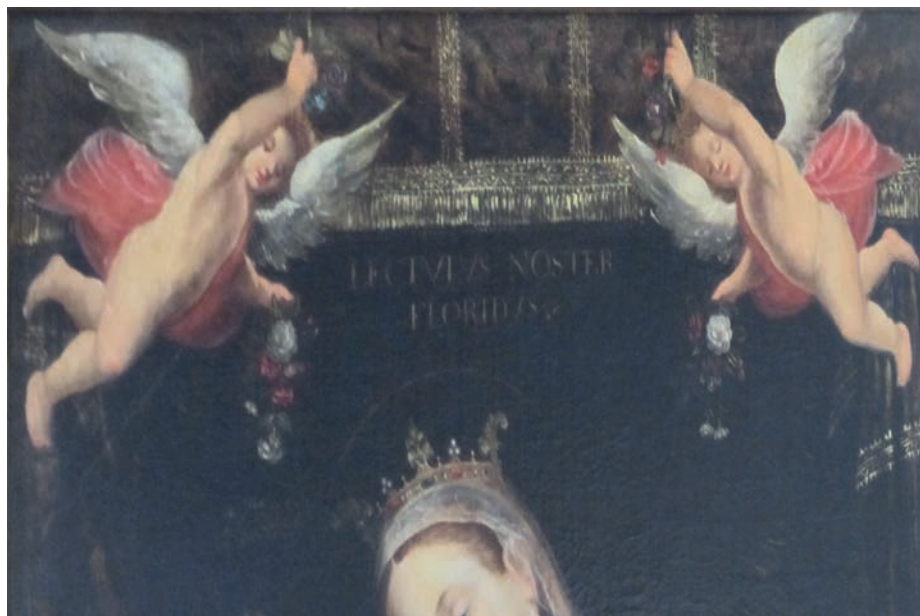
6. kép: a) Raphaël Sadeler: Altaró Mária. Illustráció Mária Ceschi Otium spirituale mellifluarum precatioinum című művéhez (München, 1617); b) Altaró Mária. Archív felvétel. Zaragoza, Archivo Histórico Provincial

3. kép: Altató Mária. Bordeaux, Szent Kereszt templom (Église St Croix). Fénykép: Tüskés Anna

8. kép: *Rothschild Canticles*, 67v-68r, 1300 körül. Yale University Beinecke Library, MS 404. Fénykép: <http://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3432521>

9. kép: Altató Mária. Részlet. Bordeaux, Szent Kereszt templom (Église St Croix). Fénykép: Tüskés Anna

10. kép: a) Altató Mária. Fém lapra festve. Gyulafehérvár, Batthyaneum. Fénykép: Tüskés Anna;
 b) Altató Mária. Apácamunkával díszítve. Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény. Fénykép: Puskás Bernadett;
 c) Altató Mária. Imalap. Imalap, Buczásnszky Alajos sorozata. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok T345;
 d) Altató Mária. Imakönyv illusztráció. Győr, Streibig Leopold nyomdája, 1826.

**Mária-tisztelet,
Mária-kegyhelyek Közép-Kelet-Európában,
a 18. században**

Tudományos konferencia a máriapócsi kegykép könnyezésének
tricentenáriuma alkalmából

Máriapócs 2015. november 6–7.

November 6., péntek

15.30

A konferencia megnyitása

A konferencia résztvevőinek köszöntése

KOCSIS FÜLÖP *metropolita*, OROSZ ATANÁZ *megyéspüspök, adminisztrátor*

Kapin István *kegyhelyigazgató*

16.00–16.30

BARNA GÁBOR (Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi és Kulturális
Antropológiai Tanszék)

Római és görögkatolikus Mária-kegyhelyek Galiciában a 17–18. században

16.30–17.00

VÉGHSEŐ TAMÁS (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola,
Nyíregyháza)

A görögkatolikusok helyzete a második könnyezés évében

17.00–17.30

JANKA GYÖRGY (Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola,
Nyíregyháza)

Az 1715. évi pócsi könnyezés története

A Bazilita Gyűjtemény megtekintése

Vacsora

November 7., szombat

9.00–9.30

PUSKÁS BERNADETT (Nyíregyházi Főiskola, Vizuális Kultúra Intézet)

A mogyoróskai Istenszülő ikon, előkép-kegyikonja és annak további másolatai

9.30-10.00

TERDIK SZILVESZTER

(Iparművészeti Múzeum, Budapest)

A pócsi ikon kultusza ortodox közösségekben?

10.00–10.30

GOLUB XÉNIA

(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

Istenszülő-trónok a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye templomaiban

10.30–10.45

Kávészünet

10.45–11.15

HEGEDŰS ENIKŐ

(Főegyházmegyei Egyházművészeti és Építészeti Iroda, Gyulafehérvár)

A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképének ábrázolásairól

11.15-11.45

SARKADI NAGY EMESE

(Keresztény Múzeum, Esztergom; Eszterházy Károly Főiskola, Eger)

Legendák és krónikák: a csiksomlyói csodatevő Szűz Mária 500 éve.

11.45-12.15

TÜSKÉS ANNA

(MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest)

A győri székesegyház kegyképének tisztelete

12.15–13.15

Ebéd

13.15–13.45

SRANKO LÁSZLÓ

(Római Katolikus Plébánia, Bacsfa-Szentantal)

A bacsfa-szentantali Vérvöröztető Boldogasszony háromszáz éves kegyhelye és kegyképe

13.45–14.15

FÖLDVÁRI KATALIN

(Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza)

„Sumat per te preces, Monstra te essem Matrem” A máriapócsi kegykép fogadalmi adományai

14.15–14.45

JAKAB ATTILA

(Jósa András Múzeum, Nyíregyháza)

Ásatások a máriapócsi kegytemplomban

14.45

A konferencia zárása

Kirándulás Nyírbátorba, a minorita és a református templom megtekintése

Vacsora

November 8., vasárnap

Szent Mihály főangyal búcsúja, a tricentenáriumi év lezárása

10.00 Kegytemplom

Ünnepi Szent Liturgia

12.00

Ebéd